

C z ę ś ć I
STUDIA I MATERIAŁY

Barbara Nowakowska*, Włodzimierz Obraniak**

AKTYWNOŚĆ ZAWODOWA LUDNOŚCI W POLSCE

I. Wprowadzenie

Opracowanie zostało przygotowane w ramach problemu międzyresortowego "Człowiek a praca" i jest częścią szerszej zakrojonego tematu "Racjonalne i humanizacyjne aspekty polityki zatrudnienia" realizowanego przez Zespół Naukowo-Badawczy Demografii i Zatrudnienia pod kierunkiem prof. dr habil. Haliny Mortimer-Szymczak.

Myślą przewodnią rozważań są - najogólniej rzecz biorąc - demograficzne aspekty humanizacji pracy. Humanizacja stosunków występujących na rynku pracy winna się bowiem wyrażać w zharmonizowaniu potrzeb i aspiracji ludności w odniesieniu do pracy zawodowej z dążeniami do intensywnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów pracy. Realizację rozwiązań w tym zakresie zapewnić powinna właściwa polityka zatrudnienia.

Obie strony sformułowanego wyżej zadania są w istotny sposób określane przez czynniki demograficzne. Oddziaływanie tych czynników może mieć - jak wiadomo - charakter obiektywny i subiektywny. Obiektywne oddziaływanie wyraża się w tym, że potencjalne zasoby pracy kształtują się pod wpływem procesów demograficznych takich jak ruch naturalny i wędrownikowy ludności, zaś na strukturę potencjalnych zasobów pracy wpływają: proces defeminizacji, proces starzenia się ludności oraz szeroko pojęty proces urbanizacji.

Stosunki demograficzne mogą i powinny ukierunkowywać dzia-

* Dr, adiunkt w Instytucie Ekonometrii i Statystyki UŁ.

** Dr, adiunkt w Instytucie Ekonometrii i Statystyki UŁ.

łania polityki zatrudnienia na aktywność zawodową ludności. W okresach znacznego przyrostu potencjalnych zasobów pracy zachodzić może potrzeba dezaktywizacji zawodowej niektórych grup ludności. Niedostatek zasobów skłaniać może do aktywizacji rezerw siły roboczej. Stąd też retrospektywna ocena sytuacji demograficznej i wizja przyszłych zmian w tym zakresie jest punktem wyjścia podjętej analizy.

Skłonność do podejmowania pracy zawodowej, czego wyrazem jest aktywność lub bierność zawodowa, jest silnie uzależniona od cech demograficznych. Analizę różnic w liczebnościach i strukturze ludności aktywnej i biernej zawodowo zawiera rozdział drugi opracowania.

Subiektywne oddziaływanie czynnika demograficznego wyraża się w zróżnicowanej skłonności poszczególnych grup społeczeństwa do podejmowania pracy zawodowej. Skłonność ta kształtuje się różnie w zależności od płci i wieku, od poziomu wykształcenia, stanu rodzinnego, środowiska, w którym człowiek żyje, od rodzaju źródeł utrzymania. Omówieniu wpływu wymienionych czynników na poziom aktywności zawodowej ludności poświęcony jest rozdział trzeci.

Zebrane w toku analizy wnioski i spostrzeżenia posłużyły do sformułowania ogólnej oceny obiektywnego i subiektywnego oddziaływania czynników demograficznych na aktywność zawodową ludności. W zakończeniu opracowania podjęto próbę ustalenia, które z uchwyconych w przeszłości tendencji i w jakim kierunku działać mogą w przyszłości, a które z nich mogą ulec w przyszłości zmianie.

Podstawę źródłową badań stanowić będą dane ewidencji bieżącej w zakresie statystyki ludności publikowane w rocznikach demograficznych GUS oraz następujące materiały powszechnych spisów ludności /określane dalej jako "materiały spisów ludności" :

- Narodowy Spis Powszechny z 3 XII 1950, Struktura zawodowa i demograficzna ludności. Indywidualne gospodarstwa rolne. Polska, Warszawa 1954;

- Spis Powszechny z 6 XII 1960, Ludność. Gospodarstwa domowe, Polska, Warszawa 1965;

- Narodowy Spis Powszechny 8 XII 1970, Struktura demograficzna i zawodowa ludności. Gospodarstwa domowe. Polska, Warszawa 1972;

- Narodowy Spis Powszechny 7 XII 1978, Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa ludności, cz. I i II, Polska i tomy wojewódzkie, Warszawa 1980.

II. Wpływ procesów demograficznych na zasoby pracy i ich zróżnicowanie

Retrospektywna i prognostyczna analiza zmian w stanie liczebnym i strukturze potencjalnych zasobów pracy, które w badaniach demograficznych utożsamia się z ludnością w wieku produkcyjnym¹, dostarcza niezbędnych informacji pozwalających objaśnić obiektywne oddziaływanie czynnika demograficznego na aktywność zawodową ludności². Podkreślając wartość poznawczą tego kierunku badań znawca problemu A. Rajkiewicz zwraca przy tym uwagę na wielokierunkowe oddziaływanie sytuacji demograficznej na politykę zatrudnienia: "Zasoby ludności w wieku zdolności do pracy przekraczające znacznie możliwości ich zatrudnienia stanowią impuls do tworzenia nowych miejsc pracy. Niedobór siły roboczej, przy rozbudowanych urządzeniach wytwórczych i usługowych, wpływa z kolei na przyspieszenie procesów modernizacji i racjonalizacji, przynoszących oszczędności w zastosowaniu pracy żywej, skłania do poszukiwania środków dodatkowej aktywizacji ludności biernej zawodowo, a nawet doprowadza do "importu" sił roboczych z innych krajów"³.

To ważne spostrzeżenie stanowi jednocześnie wskazówkę, iż w pierwszym etapie badań należy ustalić zmiany w stanie liczebnym ludności w wieku produkcyjnym, określić ich kierunki i rozmiary,

¹ W opracowaniu przyjęto powszechnie stosowane w polskiej praktyce statystycznej granice wieku produkcyjnego: 18-64 lata mężczyźni i 18-59 lat kobiety.

² Por. B. Nowakowska, W. Obraniak, Demograficzne uwarunkowania reprodukcji potencjalnych zasobów pracy w Polsce w latach 1950-1980, artykuł złożony w 1982 r. w redakcji "Zeszytów Naukowych UE".

³ A. Rajkiewicz, Zatrudnienie w Polsce Ludowej w latach 1950-1970. Dynamika i struktura, Warszawa 1965, s. 27.

a zwłaszcza dostrzec istotne odchylenia od głównej tendencji rozwojowej. Jak, w ujęciu schematycznym, przedstawia się mechanizm tych zmian?

Reprodukcja ludności w wieku produkcyjnym uzależniona jest od ruchu naturalnego i wędrownego ludności. Spośród elementów ruchu naturalnego największe znaczenie wypada przypisać urodzeniom. Ludność w wieku produkcyjnym jest bowiem populacją otwartą, którą corocznie opuszcza najstarszy rocznik przechodzący do grupy poprodukcyjnej, a zasila rocznik młodzieży osiagającej dolną granicę wieku produkcyjnego. Relacje pomiędzy liczebnościami tych subpopulacji decydują o rozwoju liczebnym potencjalnych zasobów pracy. W modelowej populacji ustabilizowanej, która, w dłuższym okresie charakteryzowałaby się niezmienną liczbą urodzeń, stałym porządkiem wymierania i brakiem migracji, przyrost ludności w wieku produkcyjnym byłby dodatni a jego rozmiary zawsze takie same. Różnice w liczebnościach generacji wkraczających i opuszczających grupę wieku produkcyjnego byłyby spowodowane wyłącznie umieralnością osób pozostających w tym wieku. W rzeczywistości rozwój demograficzny odbiega od tego modelowego wzoru i charakteryzuje się wahaniami w poziomie elementów ruchu naturalnego i migracyjnego ludności. W zakresie urodzeń bieżące stulecie charakteryzowało się tzw. rewolucją demograficzną, której wyrazem była spadkowa tendencja płodności⁴. W wielu jednak krajach, w tym również w Polsce, malejący trend urodzeń zakłócony został szczególnym wpływem dwu wojen światowych. Wyrażał się on znacznym obniżeniem poziomu urodzeń w okresie trwania wojny oraz ożywieniem demograficznym w okresie powojennym⁵. Liczebności generacji urodzonych w okresie wojen i kompensacji powojennej różnią się w istotny sposób, a więc w różnym stopniu zasilają szeregi ludności produkcyjnej. Zaistniałe w ten sposób deformacje w strukturze ludności według wieku, mają różnorodne i długofalowe skutki wyrażające się w zjawisku tzw. echa demograficznego - liczba dzieci urodzonych

⁴ Por. E. R o s s e t, Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne, Warszawa 1959, s. 460 i nast.

⁵ Por. E. R o s s e t, Oblicze demograficzne Polski Ludowej, Warszawa 1965, s. 299.

przez te uszczuplone generacje jest odpowiednio niższa, co w przyszłości wpłynie na przyrost zasobów pracy. Odwrotne zjawisko wystąpi w przypadku roczników urodzonych w okresie kompensacji powojennej⁶.

Oczywiście falowanie urodzeń w przeszłości odbija się także na różnych, w poszczególnych okresach, liczebnościach osób przechodzących z grupy produkcyjnej w wiek poprodukcyjny.

Wspomniane wyżej okoliczności uwzględniać będziemy w toku analizy rozwoju ludności w wieku produkcyjnym, wiążąc zmiany w dynamice tej populacji z odpowiednimi zjawiskami demograficznymi. Wypada przy tym wyjaśnić, że w toku rozważań pominiemy - interesujące skądinąd - zagadnienie wpływu zmian w poziomie umieralności na reprodukcję potencjalnych zasobów pracy. Problem ten wymaga szczegółowego rozpatrzenia przy wykorzystaniu specjalnych metod badawczych, dlatego też autorzy zrezygnowali z przedstawienia go w tym miejscu, aby nie odchodzić zbyt daleko od przewodniej idei i ostatecznego celu opracowania.

W kolejnym etapie analizy będziemy starali się przedstawić zmiany w wewnętrznej strukturze potencjalnych zasobów pracy według dwu podstawowych cech demograficznych: płci i wieku. Sprawdzimy przy tym, w jakim stopniu zmiany w tym względzie odzwierciedlają dwa zjawiska określające w okresie powojennym oblicze demograficzne naszego kraju: proces defeminizacji i starzenia się ludności. Wagę tych problemów podkreśla cytowany już A. Rajkiewicz: "Takie zjawiska, jak wysoka stopa urodzeń, starzenie się ludności, zachwianie się naturalnych proporcji między mężczyznami i kobietami po ostatniej wojnie światowej, ... stancją w wielu krajach bezpośredni bodziec do ścisłego wiązania zagadnień demograficznych z bieżącą i perspektywiczną polityką zatrudnienia"⁷.

Innym, równie ważnym elementem przekształceń w strukturze demograficznej Polski jest proces urbanizacji. Zagadnienie rozwoju liczby ludności w wieku produkcyjnym w miastach i na wsi

⁶ Por. K. R o m a n i u k, Czynniki ludzkie w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego, w: Polityka społeczna. Uwarunkowania, zadania, potrzeby, Warszawa 1980, s. 83.

⁷ A. R a j k i e w i c z, op.cit., s. 28.

oraz różnice w strukturze tych subpopulacji to temat rozważań, które przedstawimy w następnym podrozdziale. Miejsce zamieszkania różnicuje przebieg procesów demograficznych np. różny poziom płodności w miastach i na wsi, a tym samym różne natężenie urodzeń, a migracje zróżnicowanie to pogłębiają. Rezultatem jest odmienny potencjał i demograficzna struktura ludności w wieku produkcyjnym w przekroju miasto - wieś.

Syntetycznym wyrazem warunków reprodukcji potencjalnych zasobów pracy jest bilans ludności w wieku produkcyjnym, który zamyka niniejszy rozdział opracowania.

Analiza przedstawionych wyżej zjawisk i procesów łączyć będzie w sobie ujęcie retrospektywne z prognostycznym, obejmując pięćdziesięciolecie 1950-2000. W części retrospektywnej wykorzystamy materiały powojennych powszechnych spisów ludności oraz dane bieżącej statystyki ludności. Rozważania perspektywiczne oparte będą o najnowszą prognozę ludności Polski do roku 2000 w wersji pomigracyjnej, opracowaną w GUS w 1984 r.⁸

Kompozycja przeszłości i przyszłości jest celowa i ma - naszym zdaniem - dwie ważne zalety. Przede wszystkim pozwala obserwować wpływ zaszłych wcześniej wydarzeń demograficznych na przyszłe rozmiary i strukturę potencjalnych zasobów pracy generacje, które do 2000 r. wkraczać będą w wiek produkcyjny - żyją już, a ich liczebność jest znana.

Ponadto, statystyczna ocena wahań, jakim podlegać będą w perspektywie zasoby pracy, a także zmian w ich strukturze, dostarczyć może przesłanek przyszłych kierunków polityki zatrudnienia.

1. Ludność w wieku produkcyjnym w latach 1950-2000

Niezbędnym punktem odniesienia do rozważań dotyczących dynamiki zmian w stanie liczebnym potencjalnych zasobów pracy są informacje o ogólnym zaludnieniu kraju w poszczególnych momentach obserwacji. W latach 1950-1980 liczba mieszkańców naszego

⁸ Prognoza ludności do roku 2000, wersja pomigracyjna, GUS, Warszawa 1984.

kraju zwiększyła się z 25 035 tys. do 35 735 tys. Przyrost rzeczywisty wyniósł 10 700 tys. co w liczbach względnych wyraża wzrost o 42,7%. Zmiany zaludnienia w kolejnych dziesięcioleciach były nierównomierne.

Wyjątkowo wysoką dynamiką wyróżniał się okres 1950-1960, kiedy to liczba ludności naszego kraju zwiększyła się o 19%. Przyrost ludności wyniósł wówczas 4 760 tys. i stanowił niemal połowę 44,5% całego przyrostu rzeczywistego ludności w trzydziestoleciu 1950-1980. Tak wysokiego przyrostu ludności zarówno w ujęciu bezwzględnym jak i względnym nie będziemy już obserwować w żadnym z dziesięcioleci do końca bieżącego stulecia. Jakie wydarzenia demograficzne zdecydowały o tak dynamicznym rozwoju ludności Polski w latach pięćdziesiątych? Ogólnie rzecz biorąc zdecydował o tym wysoki przyrost naturalny ludności ujemne saldo migracji zagranicznych odegrało w latach 1950-1980 niewielki wpływ na zaludnienie obniżając o kilka procent przyrost rzeczywisty. Poziom przyrostu naturalnego był z kolei określony wysokimi liczbami urodzeń, które sięgały wówczas 800 tys. rocznie. Wypada ponownie stwierdzić, że do końca bieżącego stulecia nie spotkamy się z tak wysokimi liczbami urodzeń. Wysoka liczba i natężenie urodzeń w latach pięćdziesiątych, to wyraz działania tzw. fazy kompensacyjnej, która była reakcją na destrukcyjny wpływ wojen na stosunki demograficzne⁹. Po II wojnie światowej w Polsce natężenie urodzeń w ciągu kilkunastu lat przekraczało poziom przedwojenny, a współczynnik dzietności był wyższy od trzech, co skłoniło demografów do określenia generacji urodzonych w latach 1946-1960 mianem wyżu demograficznego¹⁰.

W latach 1960-1970 zaludnienie kraju zwiększyło się o 9,6%, a więc wskaźnik wzrostu był niemal dwukrotnie mniejszy niż w poprzednim okresie. Osłabienie dynamiki przyrostu ludności wiązało się ze spadkową tendencją urodzeń, których liczba osiągnęła w 1967 roku minimalny w okresie powojennym poziom 520 tys.

⁹ Wpływ wojen na stosunki demograficzne rozpatrzył E. Rosset w pracy: Prawa demograficzne wojny, Łódź 1933.

¹⁰ Por. K. R o m a n i u k, Rola wyżu demograficznego w kształtowaniu się struktury i dynamiki ludności w Polsce, w: Społeczno-ekonomiczne problemy wyżu demograficznego, Warszawa 1968, s. 22.

Kiedy średni roczny współczynnik urodzeń w latach pięćdziesiątych wynosił 27,8 promille, to w następnej dekadzie obniżył się do 17,8 promille. Jednym z czynników niżu urodzeń w latach sześćdziesiątych były niekorzystne zmiany w strukturze kobiet według wieku. W połowie tej dekady grupa wieku 20-24 lata, cechująca się maksymalnym poziomem płodności, wypełniona była liczebnie szczupłymi generacjami kobiet urodzonych w okresie II wojny światowej. W ten sposób dało o sobie znać prawo demograficzne wojny wyrażające się m.in. silnym spadkiem urodzeń w okresie jej trwania.

Dziesięciolecie 1970-1980 przynosi wzrost liczby ludności Polski o 9,4%, a więc na poziomie zbliżonym do odnotowanego w poprzedniej dekadzie. Składały się na to dwa czynniki: systematyczny wzrost liczby i natężenia urodzeń, oraz wyraźny wzrost natężenia zgonów będący wyrazem przyspieszonych postępów procesu starzenia się ludności naszego kraju. Zwróćmy uwagę, że wzrost liczby urodzeń był związany z wkroczeniem w wiek maksymalnej płodności licznych roczników kobiet urodzonych w latach pięćdziesiątych. Po raz wtóry dostrzegamy demograficzne skutki wyżów i niżów urodzeń.

Jakie zmiany w zaludnieniu Polski wystąpią w perspektywie roku 2000? W latach 1980-2000 ludność naszego kraju powiększy się z 35 735 tys. do 40 651 tys., a więc o 4 916 tys., to jest o 13,8%. W poszczególnych dziesięcioleciach bezwzględna wartość przyrostu rzeczywistego wyniesie: 2 850 tys. oraz 2 066 tys. osób. Przyrosty względne będą niższe niż w poprzednich trzech dziesięcioleciach i wyniosą: w latach osiemdziesiątych 8,0%, natomiast w latach dziewięćdziesiątych już tylko 5,4%. Tak niskie wskaźniki przyrostu rzeczywistego ludności związane są z charakterystycznymi tendencjami w poziomie zgonów i urodzeń. Dalsze postępy procesu starzenia się ludności spowodują wzrost natężenia zgonów: średnioroczny współczynnik zgonów w latach 1981-1985 wyniesie 9,3 promille, a w latach 1996-2000 już 10,4 promille.

Jednocześnie od połowy lat osiemdziesiątych w wiek największej płodności wchodzić będą "słabe" liczebnie generacje kobiet urodzonych w latach sześćdziesiątych, a więc w okresie niżu urodzeń. Dopiero w końcu bieżącego stulecia, kiedy w wiek 20,29

lat wchodzić będą kobiety urodzone w latach siedemdziesiątych poziom urodzeń prawdopodobnie się powiększy.

Omawiając rozwój ludności Polski w półwieczu 1950-2000 zwracaliśmy uwagę na zróżnicowaną dynamikę przyrostów w poszczególnych dziesięcioleciach podkreślając związek tego zjawiska z fałowaniem liczby i natężenia urodzeń. Skutki zmieniającego się w czasie poziomu urodzeń są znacznie rozleglejsze. Przede wszystkim dają one o sobie znać w przekształceniach ludności według wieku. Zwróciliśmy na to uwagę wskazując na zmiany w liczebnej obsadzie kobiet w wieku maksymalnej aktywności rozrodczej. W miarę starzenia się poszczególne generacje przechodzą bowiem przez różne grupy wieku. Przez pierwszych 17 lat życia wypełniają wiek przedprodukcyjny, po osiągnięciu 18 roku życia wkraczają w wiek produkcyjny, a wreszcie przechodzą do grupy wieku poprodukcyjnego. Sprawdźmy więc, jak opisane wcześniej procesy demograficzne wpłynęły na zmienną dynamikę rozwoju ludności w wieku produkcyjnym, a także udział tej grupy wśród ogółu ludności Polski.

W latach 1950-1980 potencjalne zasoby pracy, określone liczbą ludności w wieku produkcyjnym zwiększyły się z 14 481 tys. do 21 211 tys. tablica 1.

Badana populacja zwiększyła się więc o 6 730 tys., a więc o 46,6%, co daje przyrost względny na nieco wyższym poziomie niż ogółu ludności Polski 42,7%. Przyrosty ludności w poszczególnych pięcioleciach przedstawiały się następująco:

1950-1955	wzrost o	1 127 tys.,	tj. o	7,7%
1955-1960	" "	663 "	" "	4,2%
1960-1965	" "	787 "	" "	4,8%
1965-1970	" "	1 266 "	" "	7,4%
1970-1975	" "	1 638 "	" "	8,9%
1975-1980	" "	1 249 "	" "	6,3%

Początek lat pięćdziesiątych charakteryzuje się stosunkowo wysokim przyrostem potencjalnych zasobów pracy, przy czym zwróćmy uwagę, iż składały się one w całości z generacji urodzonych przed II wojną światową. Znaczne zmniejszenie się przyrostu ludności w wieku produkcyjnym w dwu kolejnych pięcioleciach, obejmujących lata 1955-1965 wiązać należy z faktem wkroczenia wówczas w obręb tej grupy roczników niżowych urodzonych w oza-

się trwania II wojny światowej, a więc w latach 1940-1945¹¹. W sumie, w piętnastoleciu 1950-1965 szeregi ludności w wieku produkcyjnym powiększyły się o 2 577 tys., tj. o 17,8%.

Od połowy lat sześćdziesiątych w obręb wieku produkcyjnego wkraczać zaczęły roczniki powojennego wyżu demograficznego, stąd też przyrost tej populacji znacznie wzrasta przyjmując największe rozmiary w pięcioleciu 1970-1975 i utrzymując się na wysokim poziomie w latach 1975-1980, choć w tym okresie napływ w wiek produkcyjny zaczynał obejmować mniejsze liczebnie roczniki urodzonych na początku lat sześćdziesiątych. Ogólnie rzecz biorąc piętnastolecie 1965-1980 wyróżnia się znacznie większym przyrostem bezwzględnym o 4 153 tys. osób, a także większym przyrostem względnym o 24,3% niż poprzednie piętnastolecie.

Co przyniesie w tym względzie przyszłość? Lata 1980-2000 charakteryzować się będą przyrostem ludności w wieku produkcyjnym o 2 591 tys., tj. o 12,2%. Zarówno liczba jak i dynamika tych przyrostów w poszczególnych pięcioleciach będzie zróżnicowana:

1980-1985	wzrost o	564 tys.,	tj. o	2,7%
1985-1990	" "	326 " "	" "	1,5%
1990-1995	" "	705 " "	" "	3,2%
1995-2000	" "	996 " "	" "	4,4%

Po wyjątkowo obfitych przyrostach zasobów pracy w latach siedemdziesiątych w następnej dekadzie nastąpi ich drastyczny spadek: tak w liczbach bezwzględnych, a zwłaszcza względnych przyrosty ludności w wieku produkcyjnym w latach osiemdziesiątych będą najniższe w ciągu całego pięćdziesięciolecia 1950-2000. Przyczyny takiego stanu rzeczy upatrywać należy w napływie w wiek produkcyjny generacji urodzonych w latach sześćdziesiątych, a więc w okresie charakteryzującym się niżem urodzeń.

Zwiększenie się przyrostów ludności w wieku produkcyjnym w latach dziewięćdziesiątych wiązać należy natomiast z wkraczaniem wówczas w obręb tej populacji zwiększonych roczników urodzonych na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.

¹¹ Por. J. Z. H o l z e r, Wpływ urodzeń i zgonów na kształtowanie się struktury wieku ludności Polski, w: Społeczno-ekonomiczne problemy wyżu demograficznego, Warszawa 1968, s. 40.

Będą to więc dzieci rodziców urodzonych w latach powojennego
wzrostu demograficznego.

Nakreślone wyżej tendencje zmian w liczbie ludności w wieku produkcyjnym znajdują odbicie w zmieniającym się udziale tej grupy wśród ogółu ludności Polski. Ogólnie rzecz biorąc proporcje ludności w wieku produkcyjnym wykazują w badanym półwieczu względnie stabilny poziom. Różnica pomiędzy maksymalnym udziałem tej grupy wśród ogółu mieszkańców kraju 59,4% w 1980 r., a minimalnym 54,1% w 1965 r. wynosi 5,3 punktów. Znacznie większym wahaniom podlegały proporcje dwu pozostałych, ekonomicznych grup wieku. Odsetek osób w wieku przedprodukcyjnym zmienia się w granicach od 37,4% w 1960 r. do 27,1% w 2000 r., a więc różnica jest znacznie większa, bowiem wynosi 10,3 punktów w ujęciu względnym jest ona jeszcze większa. Udział ludności w wieku poprodukcyjnym wykazuje w całym pięćdziesięcioleciu nieprzerwany wzrost, przy czym odpowiedni odsetek w 2000 r. 14,3% jest dwukrotnie większy niż w 1950 r., kiedy to kształtował się na poziomie 7,1%.

Zwróćmy przy tym uwagę, że znacznie bardziej stabilne będą udziały ludności w wieku produkcyjnym w okresie perspektywicznym; okres retrospektywny natomiast charakteryzuje się silnymi wahaniami związanymi z falowaniem niżów i wyżów demograficznych. Najniższe proporcje ludności w wieku produkcyjnym przypadają na lata sześćdziesiąte, kiedy to powojenny wyż urodzeń wypełnił w całości grupę przedprodukcyjną i w związku z tym udział dzieci i młodzieży w wieku 0-17 lat był w tym okresie największy. Kiedy z kolei wyż ten przesunął się do grupy produkcyjnej na początku lat osiemdziesiątych, udział względny potencjalnych zasobów pracy w zaludnieniu naszego kraju był największy. Niski przyrost szeregów ludności w wieku produkcyjnym w okresie perspektywicznym, związany z wypełnianiem tej grupy przez generacje niżowe lat sześćdziesiątych, pociągnie za sobą spadek jej udziału w latach 1980-1995.

2. Struktura potencjalnych zasobów pracy według płci

Przydatność prowadzonych analiz dla określenia demograficznych przesłanek humanizacji pracy wymaga uwzględnienia w nich nie tylko informacji o ogólnej liczebności zasobów pracy ale także o ich strukturze demograficznej, którą otwiera skład populacji według płci. Wiadomo bowiem, iż płeć istotnie różnicuje zarówno podaż jak i popyt na siłę roboczą, określa preferencje i pozycje zawodowe, wpływa na mobilność przestrzenną, a także na skłonność do podejmowania pracy.

Jak przedstawiały się w przeszłości zmiany w strukturze ogółu ludności naszego kraju według płci? Dane zamieszczone w tabelicy 2 wskazują, iż w latach 1950-1980 zawsze wśród ogółu ludności przeważały kobiety, choć ich liczebna nadwyżka uległa zmniejszeniu z 1 151 tys. w 1950 r. do 913 tys. w 1980 r.

Przyrost liczby mężczyzn był w tym okresie bardziej dynamiczny wzrost o 46% niż liczby kobiet wzrost o 40%. W rezultacie liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn współczynnik feminizacji zmniejszyła się ze 110 w 1950 r. do 105 w 1980 r. W okresie powojennym wystąpił więc proces defeminizacji ogółu ludności Polski¹². W okresie perspektywicznym 1980-2000 proporcja płci ustabilizuje się na poziomie osiągniętym w 1980 r.: na 100 mężczyzn przypadać będzie 105 kobiet.

Podobny kierunek zmian notujemy wśród ludności w wieku produkcyjnym. Liczba mężczyzn w tym wieku zwiększyła się w latach 1950-1980 o 54%, natomiast dla kobiet odpowiedni wskaźnik wyniósł tylko 39%. Również w okresie perspektywicznym 1980-2000 wskaźnik wzrostu liczby mężczyzn w wieku produkcyjnym będzie wyraźnie niższy niż kobiet odpowiednio 14% i 10%.

W poddanym obserwacji pięćdziesięcioleciu liczbę kobiet przypadającą na 100 mężczyzn w wieku produkcyjnym wyrażają następujące współczynniki:

¹² Por. E. R o s s e t, Proces defeminizacji ludności Polski, "Ekonomista" 1970, 4.

1950	108	1980	97
1955	106	1985	94
1960	102	1990	93
1965	99	1995	93
1970	97	2000	93
1975	97		

Zestawienie stanów liczebnych mężczyzn i kobiet w wieku produkcyjnym pozwala więc zauważyć zapoczątkowany w połowie lat sześćdziesiątych proces m a s k u l i n i z a c j i potencjalnych zasobów pracy: o ile w latach 1950-1960 szeregi kobiet były liczniejsze, to począwszy od 1965 r. występuje liczebna przewaga mężczyzn. Zwróćmy uwagę, iż okres perspektywiczny przyniesie dalszy wzrost nadwyżki liczebnej mężczyzn w stosunku do kobiet w wieku produkcyjnym.

Spróbujmy wyjaśnić mechanizm zmian w strukturze potencjalnych zasobów pracy według płci. Dwa czynniki mogą wpływać na liczebną przewagę mężczyzn w tej populacji. Pierwszy - o charakterze formalnym - wiąże się z różnie zakreśloną górną granicą wieku produkcyjnego: grupa mężczyzn jest tu o pięć roczników liczniejsza. Fakt ten nie odgrywa jednak decydującej roli, czego dowodem są relatywnie wysokie współczynniki feminizacji z lat pięćdziesiątych. Drugi - o charakterze strukturalnym - wiąże się z mechanizmem kształtowania proporcji płci w poszczególnych rocznikach wieku. Jak wiadomo, w najmłodszych grupach wieku występuje liczebna przewaga płci męskiej co jest wynikiem nadwyżki urodzeń chłopców wśród noworodków¹³. W miarę postępów w zwalczaniu umieralności niemowląt umieralność chłopców jest wyższa¹⁴ zwiększa się liczba roczników zachowujących tę przewagę. O ile w 1950 r. przewaga ta występowała do 18 roku życia to w 1980 r. cechowała wszystkie roczniki do 40 roku życia. W roku 2000 liczebna nadwyżka mężczyzn przesunie się do 45 roku życia, a więc sfeminizowana będzie tylko starsza grupa wieku produkcyjnego. Reasumując: jeśli na początku badanego okresu, w 1950 r. wśród ludności w wieku produkcyjnym dominowały kobiety,

¹³ Por. J. Z. H o l z e r, Demografia, Warszawa 1980, s. 202. Autor udowadnia, iż prawidłowość ta jest trwała w czasie.

¹⁴ Tamże, s. 226.

których nadwyżka wynosiła 535 tys., to w 2000 r. przeważać będą mężczyźni, a ich szeregi będą liczniejsze o 794 tys.

Wspomnieliśmy wyżej, iż rozpiętość wieku produkcyjnego jest dla mężczyzn o pięć roczników większa. Dlatego też we wszystkich badanych momentach udział osób w wieku produkcyjnym wśród ogółu ludności Polski danej płci jest zawsze większy w populacji mężczyzn. W 1980 r. blisko 62% mężczyzn i 56% kobiet to osoby w wieku produkcyjnym. W perspektywie roku 2000 proporcje te nie ulegną większym zmianom.

3. Struktura potencjalnych zasobów pracy według wieku

W skład potencjalnych zasobów pracy, które obejmują ponad czterdzieści roczników, wchodzi zarówno ludzie młodzi rozpoczynający aktywne życie zawodowe, jak i osoby starsze przygotowujące się do przejścia na emeryturę. Subpopulacje te, reprezentujące odmienne generacje, cechują się innym stanem cywilnym i rodzinnym, kondycją fizyczną, poziomem wykształcenia, doświadczeniem i stażem pracy, a więc cechami określającymi ich aktywność i przydatność zawodową. Z punktu widzenia polityki zatrudnienia nie jest więc obojętne jakim zmianom podlegała i ulegać będzie w przyszłości struktura potencjalnych zasobów pracy według wieku.

Przechodząc do statystycznego opisu tych zmian zwróćmy uwagę, że charakterystyczną cechą przekształceń jakie dokonały się w strukturze ludności Polski według wieku jest proces starzenia się ludności, który polega na stałym wzroście udziału osób w starszym wieku wśród ogółu mieszkańców¹⁵. Dzielać ogół ludności na trzy grupy: wiek przedprodukcyjny, produkcyjny i poprodukcyjny zauważamy, że jeśli udział dwu pierwszych wykazuje w latach 1950-1980 różnokierunkowe wahania, to odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym systematycznie rośnie. Na początku badanego okresu udział grupy poprodukcyjnej wynosił 7,1%, a w 1980 r.

¹⁵ Szerzej o postępach procesu starzenia się ludności Polski pisaliśmy w artykule: B. N o w a k o w s k a, Postępy procesu starzenia się ludności Polski do roku 2000, "Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica", 1982, 23.

wzrósł do 11,8%. Dodajmy, że okres perspektywiczny przyniesie dalsze postępy tego procesu i w 2000 r. odsetek osób w wieku produkcyjnym wyniesie 14,3%.

Sprawdźmy, czy również ludność w wieku produkcyjnym podlega procesowi starzenia się. W pierwszym rzędzie zbadajmy jak układały się proporcje młodszej i starszej grupy wieku wśród ludności produkcyjnej. Przyjmijmy, iż pierwsza z tych grup obejmuje osoby w wieku 18-39 lat, druga zaś osoby w wieku 40-59/64 lata. Odpowiednie dane zebrane zostały w tablicy 3.

Sytuacja w latach 1950-1980 charakteryzuje się stosunkowo stabilnym udziałem obu grup: w młodszej skupiało się ok. 60%, a w starszej około 40% ogółu ludności w wieku produkcyjnym. Okres perspektywiczny przyniesie w tym względzie istotne zmiany. W 1985 r. udział młodszej grupy wieku produkcyjnego osiągnie najwyższy poziom. Grupa ta będzie wówczas wypełniona generacjami wywodzącymi się z okresu wyżu demograficznego. W następnych latach generacje wyżowe stopniowo przechodząc będą do starszej grupy wieku produkcyjnego. Jednocześnie młodsza grupa będzie wypełniona rocznikami niżu demograficznego z lat sześćdziesiątych. W rezultacie okres perspektywiczny charakteryzować się będzie wzrostem udziału starszej grupy wieku produkcyjnego. Wolno więc twierdzić, iż lata dziewięćdziesiąte wyróżniać się będą wyraźnymi postęпами procesu starzenia się ludności w wieku produkcyjnym.

W innym ujęciu obraz zmian w strukturze potencjalnych zasobów pracy według wieku, w kolejnych dziesięcioleciach, kreślą proporcje dwu skrajnych grup wieku: 18-24 lata oraz 55-59 lat dla kobiet i 60-64 lata dla mężczyzn.

Procentowy udział osób w wieku

	18-24 lata	55-59/60-64 lata
1950	23,2	5,7
1960	18,3	7,6
1970	23,6	8,2
1980	20,9	7,1
1990	16,2	8,5
2000	19,1	6,9

Udział młodzieży wśród ludności w wieku produkcyjnym kształtuje się pod wpływem falujących niżów i wyżów demograficznych. Spadek udziału młodzieży w latach pięćdziesiątych, to efekt spadkowej tendencji urodzeń z okresu międzywojennego oraz skutek napływu do tej grupy szczupłych liczebnie roczników urodzonych podczas II wojny światowej. Lata sześćdziesiąte przynoszą znaczny wzrost udziału młodzieży, bowiem jej liczebność kształtuje się pod wpływem powojennego wyżu urodzeń. Ten sam czynnik działa jeszcze w latach siedemdziesiątych. W latach osiemdziesiątych do grupy 18-24 lata wchodzić będą roczniki niżowe z lat sześćdziesiątych, a wyrazem tego jest niski udział tej subpopulacji wśród ogółu ludności w wieku produkcyjnym. Wreszcie w końcu bieżącego stulecia dzieci powojennej generacji wyżowej spowodują wzrost udziału młodzieży.

Odsetek najstarszej grupy wśród ogółu ludności w wieku produkcyjnym wykazuje w latach 1950-1970 tendencję wzrostową, co może stanowić dowód procesu starzenia się ludności w wieku produkcyjnym. "Gdzie się starzeje ludność, tam również starzeje się jej produkcyjna część" - pisze wybitny polski demograf Edward Rosset¹⁶. Lata siedemdziesiąte wykazują wprawdzie załamanie tego procesu, ale jest to zjawisko przejściowe, spowodowane z jednej strony masowym napływem roczników wyżowych do młodszych grup wieku produkcyjnego, z drugiej zaś wyjątkowo niską obsadą liczebną grupy najstarszej, w której składzie znalazły się uszczuplone roczniki mężczyzn urodzonych podczas I wojny światowej. W latach osiemdziesiątych proces starzenia się ludności w wieku produkcyjnym ponownie nasili się. Powtórne załamanie nastąpi w końcu bieżącego stulecia i także związane będzie z demograficznymi skutkami wojny: najstarszą grupę wieku produkcyjnego wypełnią wówczas nieliczne generacje kobiet urodzonych w latach II wojny światowej.

Przedstawione wyżej udziały najmłodszej i najstarszej grupy wieku produkcyjnego wskazują na istnienie procesu starzenia się ludności produkcyjnej jakkolwiek jest on zakłócany konsekwencjami zaszłych w przeszłości wydarzeń demograficznych. Z punktu

¹⁶ E. R o s s e t, Perspektywy demograficzne Polski, Warszawa 1962, s. 476.

widzenia perspektywicznej polityki zatrudnienia ważne jest przy tym, iż lata dziewięćdziesiąte przyniosą znaczny wzrost udziału tej części ludności w wieku produkcyjnym, która przekroczy czterdziesty rok życia.

4. Struktura potencjalnych zasobów pracy według charakteru miejsca zamieszkania

Z punktu widzenia humanizacyjnych aspektów polityki zatrudnienia interesujące może być ustalenie jaka część zasobów pracy zamieszkuje w miastach i na wsi, jak zmieniają się te populacje i czym wyróżniają się pod względem struktury.

Zmiany w strukturze potencjalnych zasobów pracy według miejsca zamieszkania są odbiciem procesu urbanizacji naszego kraju, który w płaszczyźnie demograficznej wyraża się stałym wzrostem udziału ludności miejskiej w ogólnym zaludnieniu. Lata 1950-1980 cechowały się dynamicznym rozwojem zaludnienia miast, które zwiększyło się ponad dwukrotnie z 9 243 tys. w 1950 do 20 979 tys. w 1980 r. . Masowe przemieszczenia ludności wiejskiej do ośrodków przemysłowych w ramach forsownej industrializacji lat pięćdziesiątych¹⁷ w połączeniu z relatywnie wysokim wówczas przyrostem naturalnym ludności miejskiej¹⁸ sprawiły, że gros tego przyrostu przypadało na lata 1950-1965. W tym samym okresie 1950-1980 zaludnienie wsi zmniejszyło się o 1 036 tys., tj. o 6,6%.

W rezultacie różnokierunkowych zmian w zaludnieniu miast i wsi nastąpił wzrost udziału mieszkańców miast: z 36,9% w 1950 r. do 58,7% w 1980 r.

¹⁷ J. Z. Holzer pisze: "W okresie 1951-1960 przyrost liczby ludności miejskiej spowodowany wewnętrznym ruchem wędrownym 1,4 mln osób stanowił ok. 40% całego przyrostu rzeczywistego ludności miejskiej", Demografia, op.cit., s. 286.

¹⁸ "Migracja ze wsi do miast powiększa ludność miast nie tylko bezpośrednio, ale i pośrednio - poprzez wyższą rozrodczość elementu napływowego. Ten bezpośredni i pośredni wpływ migracji ze wsi do miast na proces reprodukcji ludności w miastach można uznać za powszechną prawidłowość demograficzną, która szczególnie ujawnia się w okresach wzmożonej industrializacji" - pisze wieloletni badacz problemów migracji - M. Latuch w pracy Demografia społeczno-ekonomiczna, Warszawa 1980, s. 303-304.

Okres perspektywiczny przyniesie dalszy, aczkolwiek mniej dynamiczny niż w poprzednich dekadach, przyrost ludności miejskiej. W latach 1980-2000 zwiększy się ona o 5 144 tys. tj. o 24,5% dla porównania podajmy, iż w dwudziestoleciu 1960-1980 odpowiedni wskaźnik wynosił 45,7%. Ludność wiejska ulegnie w tym okresie nieznacznemu zmniejszeniu o 226 tys. W 2000r. udział ludności miejskiej w ogólnym zaludnieniu Polski zwiększy się do 64,3%.

Jak na tym tle przedstawia się rozwój ludności w wieku produkcyjnym w miastach i na wsi? Odpowiednie informacje zamieszczone są w tablicy 4.

Potencjalne zasoby pracy w miastach zwiększyły się w latach 1950-1980 o 7 432 tys., tj. o 130,8%. Tak więc dynamika przyrostu ludności w wieku produkcyjnym była nawet większa niż ogółu ludności miejskiej wzrost o 126,9%. Migracje ze wsi do miast obejmują bowiem głównie osoby młode, które zasilają grupę ludności w wieku produkcyjnym. Szczególnie dynamiczny przyrost wystąpił w początkach lat pięćdziesiątych, a więc w okresie intensywnej industrializacji kraju.

Ponownie silny przyrost zasobów pracy w miastach przypada na pięciolecie 1970-1975 i wiąże się z ożywieniem inwestycyjnym w tym okresie. Prognoza na lata 1980-2000 przewiduje wzrost potencjalnych zasobów pracy w miastach o 21,1%. Dynamika przyrostów będzie jednak znacznie mniejsza niż było to w przeszłości i bardziej wyrównana w poszczególnych pięcioleciach.

Ludność w wieku produkcyjnym na wsi zmniejszyła się w latach 1950-1980 o 1 036 tys., tj. o 8%. Znaczne zmniejszenie potencjalnych zasobów pracy na wsi wystąpiło w latach pięćdziesiątych, natomiast w następnym dziesięcioleciu liczebność ich była stosunkowo stabilna. Ponownie wyraźny ubytek nastąpił w początkach lat siedemdziesiątych i zapewne wiązał się z przepływem do miast, gdzie właśnie w tym okresie grupa ludności w wieku produkcyjnym znacznie się powiększyła. W latach 1980-2000 potencjalne zasoby pracy na wsi uszczuplą się o dalsze 173 tys., tj. o 2,2%.

W rezultacie, w ciągu rozpatrywanego pięćdziesięciolecia, stale wzrastać będzie udział mieszkańców miast wśród ludności w wieku produkcyjnym:

1950	39,2%	1980	61,8%
1960	50,6%	1990	64,0%
1970	55,4%	2000	66,7%

Odnotowane wyżej zjawisko nazwać można procesem urbanizacji potencjalnych zasobów pracy. Cechą szczególną tego procesu jest to, iż jego natężenie było - i będzie w przyszłości wyższe od stopnia koncentracji ogółu ludności w miastach. Podajmy dla przykładu, że w 1950 r. odsetek ludności miejskiej wynosił 36,9% a udział mieszkańców miast wśród ludności w wieku produkcyjnym 39,2%, dla 2000 r. odpowiednie wskaźniki wynoszą: 64,3% oraz 66,7%.

Udział osób w wieku produkcyjnym wśród ogółu mieszkańców był w przeszłości i będzie nadal wyższy w miastach niż na wsi. W okresie perspektywicznym będzie on oscylował wokół 60% w miastach i 54% na wsi.

Charakterystyczne różnice występują w strukturze miejskich i wiejskich zasobów pracy według płci. W miastach, w całym trzydziestoleciu 1950-1980, wśród ludności w wieku produkcyjnym przeważały kobiety, lub też zachowane była równowaga liczebna obu płci. Proces defeminizacji da tu o sobie znać dopiero od 1985 r. Natomiast na wsi już w początkach lat sześćdziesiątych wśród ludności w wieku produkcyjnym przeważali licznie mężczyźni. Wiąże się to z selektywnością migrantów do miast: przeważają wśród nich ludzie młodzi i przede wszystkim kobiety. W okresie perspektywicznym wszędzie przeważać będą wśród ludności w wieku produkcyjnym mężczyźni, przy czym nadwyżka ta będzie szczególnie duża na wsi.

Porównując strukturę grupy produkcyjnej w miastach i na wsi według wieku zauważamy, że udział ludności w wieku powyżej 40 lat jest na wsi wyższy niż w miastach. Cechą charakterystyczną jest przy tym wyższy niż wśród mężczyzn stopień zaawansowania procesu starzenia się kobiet wiejskich. Odwrotna sytuacja występuje w miastach, gdzie odsetek osób w starszej grupie wieku produkcyjnego jest większy wśród mężczyzn. Taki stan rzeczy objaśnia wielokrotnie już wspomniane zjawisko selektywności migracji do miast¹⁹. Dane prognostyczne wskazują, iż w przyszłości

¹⁹ Por. W. O b r a n i a k, Oszacowanie salda migracji ludności wiejskiej w oparciu o metodę współczynników dożycia, Prace Instytutu Ekonometrii i Statystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Seria A nr 2, Łódź 1972, s. 30.

udział starszej grupy wieku produkcyjnego w miastach i na wsi wyrówna się na zbliżonym poziomie ok. 48% w 2000 roku.

5. Bilans ludności w wieku produkcyjnym

Zmiany w potencjalnych zasobach pracy zależne są od liczby osób wkraczających i opuszczających wiek produkcyjny. Zachodzi więc potrzeba statystycznej analizy napływu do grupy ludności produkcyjnej młodzieży i odpływu z niej starszych roczników przekraczających granicę wieku emerytalnego. Wyrazem tej analizy jest bilans ludności w wieku produkcyjnym przedstawiony w tablicy 5. Wypada wyjaśnić, że przedstawiony bilans ma uproszczoną formę. W wersji precyzyjnej winien on zawierać informacje o liczebnościach roczników osiemnastolatków, a więc osób osiagających wiek produkcyjny, oraz tych, którzy wiek ten przekraczają mężczyźni 65 lat, kobiety 60 lat. Liczebności tych roczników można było ustalić dla okresu 1950-1980, natomiast jest to niemożliwe dla okresu perspektywicznego ze względu na układ danych w wykorzystywanej prognozie GUS. Chcąc zachować ciąg porównywalnych informacji dla całego pięćdziesięciolecia zdecydowaliśmy się zestawzić liczebności 5-letnich grup wieku młodzieży 20-24 lata i osób opuszczających grupę wieku produkcyjnego, tzn. kobiet w wieku 55-59 lat i mężczyzn w wieku 60-64 lata oraz obliczyć grupowe współczynniki zastępowalności²⁰ liczba osób w wieku 20-24 lata przypadająca na 100 osób w wieku 55-59/60-64 lata.

Maksymalnie wysoki poziom współczynnika zastępowalności wystąpił w 1950 r. kiedy to na 1 osobę przygotowującą się do wkroczenia w wiek poprodukcyjny przypadały niemal 3 osoby spośród młodzieży, która napłynęła w wiek produkcyjny. Złożyły się na to dwie okoliczności: stosunkowo wysoka liczba młodzieży urodzonej w latach 1926-1930, kiedy to natężenie urodzeń było bardzo wysokie w 1930 r. współczynnik urodzeń wynosił 32,5 promille oraz relatywnie niska liczba osób w starszym wieku.

²⁰ E. R o s s e t używa określenia "współczynnik reprodukcji ludności w wieku produkcyjnym", Perspektywy demograficzne Polski, op.cit., s. 458.

Skrajnie niską wartość przyjmuje współczynnik zastępowalności w 1965 r. Zwróćmy uwagę, że w tym czasie liczebność młodzieży w wieku 20-24 lata jest bardzo mała bowiem dotyczy ona generacji urodzonej w latach II wojny światowej.

W połowie lat siedemdziesiątych współczynnik zastępowalności ponownie osiąga bardzo wysoki poziom, zbliżony do odnotowanego w 1950 r. Zauważmy, że w 1975 r. liczebność młodzieży osiągnęła największy poziom, który nie wystąpi już w bieżącym stuleciu. Nic w tym dziwnego, bowiem jej szeregi zapełniały wówczas roczniki ze szczytowych lat powojennego wyżu demograficznego. Z drugiej strony liczba osób w wieku przedemerytalnym była wówczas niska, bowiem kobiety z tej grupy rodziły się podczas I wojny światowej. Działanie obu wymienionych czynników określało relatywnie wysoki poziom współczynnika zastępowalności także w 1980 r. W tym czasie liczba osób starszych osłabiona była przez nieliczne generacje mężczyzn urodzonych w latach I wojny światowej.

W okresie perspektywicznym współczynniki zastępowalności będą maleć do 1990 r. i osiągną wówczas bardzo niską wartość zbliżoną do odnotowanej w 1965 r. Stosunkowo mniejsza liczebność młodzieży roczniki urodzone w okresie niżu urodzeń z lat sześćdziesiątych i duża liczba osób w wieku przedemerytalnym generacje urodzone w okresie międzywojennym określają niekorzystne warunki reprodukcji potencjalnych zasobów pracy w latach osiemdziesiątych.

Ponowny wzrost wartości współczynników zastępowalności wystąpi w końcu bieżącego stulecia i w 2000 r. na 1 osobę przygotowującą się do opuszczenia wieku produkcyjnego przypadać będą 2 osoby z grona młodzieży, która w wiek ten wkroczył. Wiazać się to będzie z relatywnie liczną populacją młodzież, i nieliczną grupą osób starszych generacje urodzone w okresie II wojny światowej.

Zamieszczone w bilansie współczynniki zastępowalności obliczone dla kobiet są zawsze niższe od tych, które dotyczą mężczyzn. Jest to przede wszystkim rezultatem maskulinizacji szeregów młodzieży i feminizacji osób w najstarszej grupie wieku produkcyjnego.

Przeprowadzona analiza wpływu procesów demograficznych na kształtowanie się w przeszłości i perspektywie potencjalnych zasobów pracy i zmiany w ich strukturze pozwoliła ujawnić pewne prawidłowości, które mogą być przydatne do formułowania perspektywicznej polityki zatrudnienia. Syntetyczny ich zestaw przedstawiamy poniżej:

1. W toku analizy potwierdziła się sformułowana na wstępie hipoteza o długofalowych konsekwencjach zaszytych w przeszłości wydarzeń demograficznych, a przede wszystkim wyżów i niżów demograficznych związanych z demograficznymi skutkami obu wojen światowych.

2. W perspektywie lat 1980-2000 należy się spodziewać znacznie mniejszych przyrostów zasobów pracy niż w minionym trzydziestolecu. O ile w latach 1950-1980 zasoby te wzrosły o ok. 47%, to okres perspektywiczny przyniesie zaledwie 12-procentowy ich wzrost. Dodajmy, iż przyrosty te w poszczególnych pięcioleciach okresu perspektywicznego będą jeszcze bardziej nierównomierne niż w przeszłości i wahać się będą w granicach 300 tys. - 1 mln. Taki stan rzeczy wymagać będzie elastycznej polityki zatrudnienia.

3. Charakterystycznym rysem zmian w strukturze potencjalnych zasobów pracy według płci jest i będzie w przyszłości postępująca ich defeminizacja. Nadwyżka mężczyzn koncentruje się w młodszych grupach wieku i obejmuje coraz to większą liczbę roczników. W 2000 r. w grupach wieku do 45 lat przeważać będą mężczyźni. Fakt, że w przyszłości w potencjalnych zasobach pracy w coraz większym stopniu dominować będą mężczyźni rodzić może określone konsekwencje na rynku pracy. Dodajmy, iż zjawisko maskulinizacji w największym stopniu przejawia się wśród ludności produkcyjnej na wsi.

4. Ledwo zarysowany w latach 1950-1980 proces starzenia się ludności produkcyjnej wyraźniej nasili się w okresie perspektywicznym, czego wyrazem będzie wzrastający udział starszej grupy powyżej 40 lat zbliżający się do 50%. Jest on obecnie znacznie wyższy w miastach niż na wsi, w przyszłości różnice te będą się zmniejszały.

5. Trwałym procesem jest urbanizacja potencjalnych zasobów pracy. Jeśli w 1950 r. mniej więcej trzecia część tych zasobów koncentrowała się w miastach to w 2000 r. blisko dwie trzecie ludności w wieku produkcyjnym zamieszkiwać będzie w miastach.

6. W okresie perspektywicznym, do 1990 r. pogarszać się będą warunki reprodukcji potencjalnych zasobów pracy czego wyrazem są niskie wartości współczynników zastępowalności. Sytuacja w tym względzie zmieni się na lepsze dopiero w końcu bieżącego stulecia.

III. Tendencje zmian w poziomie aktywności zawodowej ludności

W tej części opracowania przedstawione zostaną sumaryczne i cząstkowe współczynniki aktywności zawodowej w ujęciu dynamicznym lata 1960, 1970 i 1978 oraz w różnorodnych przekrojach analitycznych mężczyźni - kobiety, miasto - wieś, ludność rolnicza - nierolnicza, podział terytorialny. Współczynniki te poddane zostaną statystycznemu opisowi, którego celem jest uchwycenie kierunków i dynamiki zmian ich poziomu oraz zróżnicowania według wyżej wymienionych cech. W ten sposób sformułowane zostaną przesłanki, na podstawie których w kolejnym etapie badań określona będzie rola czynnika demograficznego w kształtowaniu aktywności zawodowej ludności.

Niezbędnym tłem prezentacji i analizy współczynników aktywności zawodowej jest obraz zmian w liczebnościach populacji osób czynnych i biernych zawodowo, który zostanie nakreślony z uwzględnieniem wszystkich wymienionych przekrojów czasowych i strukturalnych. Stąd też opracowanie składać się będzie z następujących części:

- Dynamika zmian w szeregach ludności czynnej i biernej zawodowo w latach 1960-1978;

- Kierunki zmian w poziomie aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet w latach 1960-1978;

Podstawę źródłową stanowić będą materiały trzech kolejnych powszechnych spisów ludności z lat 1960, 1970 i 1978.

1. Ludność czynna i bierna zawodowo w latach 1960-1978

W latach 1960-1978 ludność Polski zwiększyła swą liczebność - zgodnie z wynikami powszechnych spisów ludności - z 29 776 tys. do 35 061 tys. osób, tj. o 17,7%. W tym samym okresie szeregi ludności czynnej zawodowo powiększyły się z 13 971 tys. w

1960 r. do 17 962 tys. w 1978 r. Przyrost wyniósł zatem 28,6%, a więc był znacznie wyższy niż ogółu ludności.

Dynamika przyrostu obu rozpatrywanych populacji była różna w poszczególnych okresach międzyspisowych. Odpowiednie wskaźniki dynamiki ogółu ludności Polski wynosiły: w latach 1960-1970 109,6%, w latach 1970-1978 - 107,4%, natomiast dla ludności czynnej zawodowo kształtowały się następująco: 1960-1970 - 121,3% oraz 1970-1978 - 106,0%.

Pamiętając, że aktywność zawodowa ludności mierzona jest relacją między liczbą czynnych zawodowo a ogółem ludności porównanie przytoczonych wyżej wskaźników pozwala już w tym momencie analizy dostrzec ogólną tendencję zmian w aktywności zawodowej: w okresie 1960-1970 nastąpił znaczny wzrost wartości współczynnika aktywności zawodowej, natomiast następny podokres charakteryzował się niewielkim jego spadkiem. Odnotowane wyżej prawidłowości dotyczyły zarówno mężczyzn jak i kobiet por. tablica 6. Rozpatrując dynamikę zmian liczby mężczyzn i kobiet odrębnie zauważamy, że: nieco wolniej rosła ogólna liczba mężczyzn o 21,5% w latach 1960-1978 niż mężczyzn czynnych zawodowo o 25,9% w tym samym okresie. Wśród kobiet odnotowujemy także szybszy wzrost szeregów czynnych zawodowo o 32,0% niż ogółu kobiet o 17,2% w badanym okresie.

Przechodząc do analizy dynamiki zmian w okresach międzyspisowych stwierdzić można, że:

- przyrosty liczby ogółu mężczyzn były zawsze większe niż liczby kobiet;

- przyrost liczby mężczyzn i kobiet czynnych zawodowo układały się różnie: lata sześćdziesiąte charakteryzowały się znacznie wyższą dynamiką przyrostu liczby kobiet czynnych zawodowo, natomiast w latach 1970-1978 wzrost szeregów mężczyzn czynnych zawodowo był bardziej dynamiczny;

- dynamika przyrostu czynnych zawodowo mężczyzn i kobiet była najniższa w podokresie 1970-1978.

Zaznaczone wyżej kierunki zmian w liczbie czynnych zawodowo mężczyzn i kobiet znalazły wyraz w relacji płci wyrażonej współczynnikami feminizacji liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn, które kształtowały się następująco:

1960 r.	79,3
1970 r.	85,2
1978 r.	83,2

Relatywnie najniższy poziom współczynnika w 1960 r. rośnie w dekadzie 1960-1970, aby w latach siedemdziesiątych ulec nieznacznemu obniżeniu.

Odnotowane różnice nie pozostały bez wpływu na poziom wskaźników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet w poszczególnych podokresach, co będzie przedmiotem dalszych rozważań.

Dla pełnego obrazu zmian aktywności zawodowej niezbędnym tłem jest analiza rozwoju ludności zamieszkującej w miastach i na wsiach oraz ludności utrzymującej się z rolnictwa i ze źródeł pozarolniczych por. tablica 7. Wiadomo, że na aktywność zawodową wymienionych subpopulacji wpływają odmienne grupy czynników działających z różną siłą, co w rezultacie daje znaczne zróżnicowanie współczynników.

Sytuację w miastach charakteryzuje znaczna dynamika rozwoju ogółu ludności wzrost o 41,8% w latach 1960-1978 przy równoczesnej stabilizacji, a w ostatnim okresie nawet spadku zaludnienia wsi wskaźnik dynamiki dla 1978 r. przy podstawie z 1960 r. wynosi 98,1%.

Przyrost liczby ludności czynnej zawodowo był zarówno w miastach jak i na wsi bardziej dynamiczny niż ogółu ludności, przy czym w miastach różnica ta była znaczna wzrost o 66,4% wobec 41,8%, na wsi zaś niewielka wzrost o 0,4% wobec ubytku o 1,9%.

Relacje między tymi przyrostami kształtowały się różnie w kolejnych okresach międzypisowych: w latach sześćdziesiątych dynamika przyrostu czynnych zawodowo w miastach znacznie wyprzedzała przyrost ogółu ludności wzrost o 37,9% wobec 20,1%, natomiast w latach siedemdziesiątych wskaźniki te były wyrównane wzrost o 20,7% wobec 18,1%. Na terenach wiejskich zarysowała się w latach siedemdziesiątych zmienna tendencja: większy ubytek czynnych zawodowo niż ogółu ludności ubytek o 7,8% wobec 4,3%.

Odnotowane wyżej tendencje potwierdza także analiza zmian zachodzących wśród ludności utrzymującej się z rolnictwa i źródeł pozarolniczych. Wypada zwrócić uwagę, że dynamika ogółu

ludności utrzymującej się ze źródeł nierolniczych była wyższa niż ogółu ludności miejskiej, a w kategorii osób czynnych zawodowo znacznie wyższa. Jest to statystyczny wyraz postępującego procesu ekonomicznej urbanizacji ludności Polski.

Relacje między dynamiką wzrostu ogółu ludności nierolniczej i grupy czynnych zawodowo są takie same jak wśród ludności miejskiej: zawsze wskaźniki dla czynnych zawodowo są wyższe, bardzo wyraźnie w latach sześćdziesiątych, słabiej w następnym okresie.

Zarysowana na terenach wiejskich tendencja spadku zaludnienia jeszcze wyraźniej ujawnia się wśród ludności rolniczej, gdzie w całym badanym okresie nastąpił ubytek stanu liczebnego czynnych zawodowo, a w jeszcze większym stopniu ogółu ludności rolniczej. Podobnie jak wśród mieszkańców wsi, tak również wśród ludności rolniczej, w latach siedemdziesiątych ubytek w szeregach czynnych zawodowo był większy niż wśród ogółu osób utrzymujących się z rolnictwa.

Zaobserwowane zmiany można w sposób syntetyczny zilustrować za pomocą dwóch wskaźników: A - procentowego udziału mieszkańców miast wśród ludności czynnej zawodowo oraz B - procentowego udziału ludności pozarolniczej wśród ogółu czynnych zawodowo. Relacje te w badanym okresie przedstawiały się następująco:

	A	B
1960	42,7%	52,7%
1970	48,5%	62,1%
1978	55,2%	70,5%

Równolegle ze zjawiskiem koncentracji czynnych zawodowo w miastach dynamicznie rośnie proporcja czynnych zawodowo w działach nierolniczych.

Przejdźmy do analizy dynamiki zmian w szeregach ludności b i e r n e j z a w o d o w o. Ta grupa osób zwiększyła się z 15 435 tys. w 1960 r. do 17 099 tys. w 1978 r., tj. o 10,8%, a więc jej dynamika była słabsza niż ogółu ludności. Przyrosty w poszczególnych podokresach były jednak wyraźnie zróżnicowane: 1960-1970 - wzrost o 1,7%, 1970-1978 - wzrost o 8,9%. Zestawienie tych przyrostów z danymi charakteryzującymi rozwój liczby ludności czynnej zawodowo prowadzi do następujących wniosków:

1. lata sześćdziesiąte charakteryzowały się bardzo wysokim maksymalnym przyrostem liczby czynnych zawodowo wyżej demograficzny z lat pięćdziesiątych wkraczał na rynek pracy, przy relatywnie bardzo niewielkim przyroście liczby osób biernych zawodowo;

2. w latach siedemdziesiątych zarówno szeregi czynnych jak i biernych zawodowo wzrosły w podobnym tempie, przy czym wskaźnik dynamiki był nieco wyższy dla drugiej z wymienionych grup.

Obserwując liczby mężczyzn i kobiet biernych zawodowo por. tablica 8 dostrzegamy podobne kierunki zmian, lecz różne ich natężenie. Generalnie rzecz biorąc przyrosty w grupie mężczyzn były większe niż wśród kobiet wzrost o 16,0% wobec 7,2% w latach 1960-1978. Lata sześćdziesiąte przyniosły przyrost liczby mężczyzn, a jednocześnie pewien ubytek liczby kobiet biernych zawodowo, natomiast drugi podokres cechuje się zbliżoną dynamiką wzrostu u obu płci z rysującą się przewagą po stronie kobiet.

W rezultacie liczba kobiet biernych zawodowo przypadająca na 100 mężczyzn w tej grupie kształtowała się następująco:

1960	146,3
1970	134,1
1978	135,1

Zaznaczony tu proces defeminizacji ludności biernej zawodowo znajduje także odbicie we współczynnikach aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet.

Analiza zmian w liczebnościach biernych zawodowo w miastach i na wsi por. tablica 9 dowodzi, iż kierunki tych zmian nie odbiegają zasadniczo od tendencji ogólnopolskich, a występujące różnice są odzwierciedleniem różnej dynamiki rozwoju ludności miast i wsi.

W latach sześćdziesiątych w miastach nastąpił pewien wzrost liczby biernych zawodowo, natomiast na wsi - ok. 5-procentowy ubytek. Przypomnijmy, że w tym samym czasie liczba czynnych zawodowo w miastach i na wsi cechowała się wysoką dynamiką wzrostu. Lata siedemdziesiąte charakteryzowały się znacznie wyższą dynamiką przyrostu biernych zawodowo w miastach i stabilizacją ich liczby na wsi. W tej samej dekadzie przyrost szeregów czynnych zawodowo w miastach był w dalszym ciągu wysoki, natomiast na terenach wiejskich wystąpił znaczny ich ubytek.

Uwikłany przebieg zmian w liczebnościach czynnych i biernych zawodowo w miastach i na wsi wywarł istotny wpływ na poziom odpowiednich współczynników aktywności zawodowej.

Podobnie, a nawet wyraźniej zróżnicowane są indeksy dynamiki ludności biernej zawodowo w rolnictwie i poza rolnictwem. Poza rolnictwem w obu rozpatrywanych podokresach notujemy kilkunastoprocentowy wzrost tej grupy ludności, wyraźnie wyższy w latach 1970-1978. Bierna zawodowo ludność rolnicza wykazuje stały, znaczny ubytek liczebny, przy czym w skali całego okresu 1960-1978 sięga on 30% i jest wyższy od ubytku ogółu ludności utrzymującej się z rolnictwa.

W podsumowaniu rozważań dotyczących kierunków i dynamiki zmian w liczebnościach czynnych i biernych zawodowo interesujące wydaje się być przytoczenie wskaźników obrazujących liczbę biernych zawodowo przypadających na 100 czynnych zawodowo. Miernik ten nazwać można współczynnikiem obciążenia ekonomicznego tablica 10.

Przechodząc do komentarza liczb zawartych w tablicy 10 przypomnijmy, iż poziom ich został ukształtowany pod wpływem działania 2 czynników:

- zmian w strukturze demograficznej ludności płeć, a przede wszystkim wiek,
- skłonności do podejmowania pracy zawodowej, której wyrazem jest aktywność zawodowa ludności.

Najwyższy poziom przyjmuje współczynnik obciążenia ekonomicznego we wszystkich wyróżnionych subpopulacjach w 1960 r. Wynikało to z silnego oddziaływania czynnika demograficznego wyrażającego się niezwykle liczną obsadą grupy wieku przedprodukcyjnego w rezultacie wyżu demograficznego lat pięćdziesiątych. Niski, a w niektórych rozpatrywanych grupach ludności, najniższy poziom współczynnika występuje w 1970 r. Przypomnijmy, że w tym właśnie roku obsada wieku przedprodukcyjnego była znacznie niższa wpływ niżu demograficznego z drugiej połowy lat sześćdziesiątych natomiast na rynek pracy wkroczać zaczęły liczne roczniki wyżowe. To ostatnie zjawisko wpłynęło na dynamiczny, najwyższy w całym badanym okresie, przyrost ludności czynnej zawodowo. Dodatkowym czynnikiem był tu odnotowany w latach sześćdziesiątych wzrost aktywności zawodowej kobiet.

W latach siedemdziesiątych poziom omawianego współczynnika ulega nieznacznemu wzrostowi. Czym wytłumaczyć można tę nową tendencję? Wydaje się, iż głównym czynnikiem takiego stanu rzeczy jest obniżenie się aktywności zawodowej w niektórych grupach ludności kobiety, osoby w starszym wieku. Analiza zmian w strukturze ludności według płci i wieku nie dostarcza bowiem przesłanek do stwierdzenia, iż czynnik demograficzny mógł wpłynąć na wzrost poziomu współczynnika obciążenia ekonomicznego.

Zwróćmy jednak uwagę, iż w dwóch rozpatrywanych subpopulacjach nastąpił w latach 1970-1978 dalszy spadek wartości współczynnika. Miało to miejsce w miastach oraz wśród ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych. Również tam nastąpił spadek niektórych cząstkowych współczynników aktywności zawodowej. Zasoby ludności w wieku produkcyjnym w miastach oraz wśród ludności nierolniczej były jednak bardzo duże, intensywnie zasilane napływem migracyjnym ze wsi, a jednocześnie z rolnictwa i w rezultacie relacja pomiędzy stosunkowo nieliczną grupą ludności w wieku nieprodukcyjnym mniejszy tu niż na wsi i w rolnictwie udział dzieci i osób w starszym wieku a ludnością w wieku produkcyjnym uległa zmniejszeniu.

Z punktu widzenia rynku pracy i polityki zatrudnienia najważniejszą grupę ludności stanowią osoby w wieku produkcyjnym. Sprawdźmy więc, czy odnotowane wyżej tendencje odnoszą się w równym stopniu do zmian jakim podlegały szeregi czynnych i biernych zawodowo tablica 11. W latach 1960-1978 grupa ludności w wieku produkcyjnym zwiększyła się z 15 912 tys. osób do 20 810 tys. osób, tj. o 30,8%. W tym samym okresie ogół czynnych zawodowo powiększył się o 17,7% natomiast liczba czynnych zawodowo w wieku produkcyjnym wzrosła o 33,1%. Zwróćmy więc uwagę, że dynamika przyrostu ostatniej z wymienionych grup była dwukrotnie szybsza niż ogółu aktywnych zawodowo, a jej udział zwiększył się z 89,8% do 93,0%. Zatem, w miarę upływu czasu, coraz większa część czynnych zawodowo rekrutuje się spośród ludności w wieku produkcyjnym. Wskazuje to pośrednio na malejące znaczenie na rynku pracy ludności aktywnej zawodowo pozostającej w wieku przed- i poprodukcyjnym.

Przyrosty liczby czynnych zawodowo w wieku produkcyjnym rozkładały się nierównomiernie w czasie: w latach sześćdziesią-

tych dynamika przyrostu była dwukrotnie większa niż w okresie 1970-1978. Wyższą dynamiką charakteryzowała się grupa kobiet w wieku produkcyjnym, tak w skali całego okresu jak i w poszczególnych interwałach, przy czym większa rozpiętość wskaźników wystąpiła w latach sześćdziesiątych.

Szeregi mężczyzn czynnych zawodowo w wieku produkcyjnym rosły szybciej niż ogólna liczebność czynnych zawodowo mężczyzn, czego wynikiem był nieznaczny wzrost udziałów procentowych z 92,5% w 1960 r. do 94,3% w 1978 r. Odnotowane zjawisko wystąpiło znacznie wyraźniej wśród kobiet: udział kobiet czynnych zawodowo w wieku produkcyjnym wśród ogółu pracujących kobiet powiększył się z 86,5% w 1960 r. do 91,4% w 1978 r.

Effektem różnej dynamiki przyrostów liczby mężczyzn i kobiet czynnych zawodowo w wieku produkcyjnym jest występujący proces feminizacji. W kolejnych latach na 100 mężczyzn przypadało kobiet: 1960 - 74, 1970 - 80, 1978 - 81.

Szeregi biernych zawodowo w wieku produkcyjnym zwiększyły się w latach 1960-1978 o 22,1%, a więc w nieco większym stopniu niż ogół biernych zawodowo. Szczególnie dynamicznie rozwijała się populacja mężczyzn. Jeśli wysoki indeks wzrostu można wytłumaczyć zaniżeniem liczby mężczyzn biernych zawodowo w wieku produkcyjnym o ludność spisana centralnie patrz: uwaga pod tablicą 6, to w latach siedemdziesiątych znaczny przyrost tej kategorii osób jest być może wynikiem spadku aktywności zawodowej w starszych i najmłodszych grupach wieku oraz przekształceniami w strukturze mężczyzn według wieku. Inaczej przebiegały kierunki zmian wśród kobiet: lata sześćdziesiąte przynoszą wyraźny spadek obsady liczebnej, co wiąże się ze wzrostem aktywności zawodowej kobiet, natomiast w latach siedemdziesiątych wystąpił wzrost liczby biernych zawodowo w rezultacie spadkowej tendencji aktywności zawodowej w wieku największej płodności oraz w najstarszych grupach wieku produkcyjnego.

Syntetycznym wyrazem zmian w liczebnościach biernych i czynnych zawodowo w wieku produkcyjnym są wskaźniki obciążenia ekonomicznego liczba biernych na 100 czynnych. W grupie mężczyzn obserwujemy systematyczny wzrost wskaźników, natomiast wśród kobiet - gdzie kształtują się one na znacznie wyższym poziomie - stały ich spadek. Wskaźnik ogólny spada w latach sześćdzie-

siątych, a następnie rośnie nie osiągając jednak poziomu z okresu wyjściowego.

Przejdźmy w końcu do analizy sytuacji w przekroju miasto - wieś oraz wśród ludności rolniczej i nierolniczej tablica 12. Generalnie rzecz biorąc zarówno kierunki zmian jak i ich natężenie nie odbiegają od stanu jaki zarejestrowano dla ogółu ludności wymienionych wyżej kategorii. Istotne różnice występują wśród ludności rolniczej, gdzie dynamika spadku liczby czynnych zawodowo w wieku produkcyjnym jest w latach 1960-1978 większa. Odwrotnie przedstawia się sytuacja z biernymi zawodowo na wsi i w rolnictwie: jeżeli ogół biernych wykazuje w latach 1960-1978 spadek liczebny, to część ich pozostająca w wieku produkcyjnym wykazuje w tym okresie liczebny wzrost.

Współczynniki obciążenia ekonomicznego są znacznie wyższe w miastach i wśród ludności nierolniczej niż na wsi i w rolnictwie. Dodajmy, że o ile w dwu pierwszych zbiorowościach wykazują one tendencję spadkową, to w dwu pozostałych rosną.

2. Kierunki zmian w poziomie aktywności zawodowej mężczyzn

Zróżnicowane kierunki i dynamika zmian liczby czynnych i biernych zawodowo - o czym pisaliśmy w punkcie poprzednim - kształtują poziom aktywności zawodowej. Wstępną charakterystyką tego zjawiska jest tzw. ogólny współczynnik aktywności zawodowej, wyrażający udział czynnych zawodowo wśród ogółu ludności. Miernik ten ma ograniczoną wartość poznawczą i daje tylko ogólną orientację o natężeniu badanego zjawiska. Jest on bowiem wypadkową działania zespołu czynników demograficznych i społeczno-ekonomicznych. Stąd też zachodzi potrzeba analizowania zmian w poziomie aktywności zawodowej w bardziej szczegółowych przekrojach badawczych. Spośród czynników demograficznych o charakterze strukturalnym podstawową rolę odgrywa płeć i wiek, w związku z czym w toku opisu posłużymy się tzw. częściowymi współczynnikami aktywności zawodowej obliczonymi oddzielnie dla mężczyzn i kobiet, a także dla poszczególnych grup wieku. Z grupy czynników socjo-ekonomicznych najsilniejszy wpływ mają źródła utrzymania ludności.

Dostępne materiały statystyczne umożliwiają w tym względzie dychotomiczny podział ludności na grupy utrzymujących się z rolnictwa i ze źródeł pozarolniczych. Wszystkie wspomniane wyżej współczynniki cząstkowe analizowane będą oddzielnie dla obu wymienionych grup ludności.

Ogólne współczynniki aktywności zawodowej wyrażające - przypomnijmy raz jeszcze - udział czynnych zawodowo w ogólnej liczbie ludności Polski ulegały w latach 1960-1978 następującym zmianom:

1960	47,5
1970	51,9
1978	51,2

Zgodnie z sugestiami sformułowanymi w poprzednich rozważaniach obserwujemy znaczny wzrost aktywności zawodowej w latach sześćdziesiątych i niewielki, aczkolwiek wyraźny jej spadek w latach siedemdziesiątych. Jak wiadomo, współczynnik ten jest średnią współczynników dla mężczyzn i kobiet. Przyjrzyjmy się więc zmianom w poziomie tych współczynników tablica 14.

Przytoczone w tablicy wartości mierników aktywności zawodowej według płci skłaniają do sformułowania następujących wniosków:

- We wszystkich latach poziom aktywności mężczyzn jest wyższy niż kobiet, przy czym różnica ta jest największa w 1960 r., najmniejsza w 1970 r.

- Kierunki zmian u obu płci były takie same maksymalny poziom współczynników notujemy w 1970 r., natomiast ich dynamika - różna.

- Intensywniej rosła aktywność zawodowa kobiet w latach sześćdziesiątych, a z drugiej strony - większy był jej spadek w latach siedemdziesiątych.

Powyższe wnioski objaśniają wpływ jednego z czynników demograficznych jakim jest płeć na poziom ogólnych współczynników aktywności zawodowej.

Równolegle z działaniem tego czynnika poziom ogólnego współczynnika aktywności zawodowej, a także aktywność zawodowa mężczyzn i kobiet były w istotny sposób uzależnione od charakteru źródeł utrzymania. Zarówno sumaryczny współczynnik jak i odpowiednie współczynniki dla obu płci są zawsze większe wśród lud-

ności rolniczej. Zwrócić przy tym trzeba uwagę na odmienne kierunki zmian, jakim w badanym okresie podlegała aktywność zawodowa obu wymienionych grup społeczno-zawodowych. Współczynniki aktywności zawodowej obliczone dla ogółu ludności Polski utrzymującej się ze źródeł nierolniczych wykazują stały wzrost, szybszy w latach sześćdziesiątych, a słabszy w następnym okresie, przy czym tendencja ta dotyczyła wyłącznie kobiet w tej grupie, ale była na tyle silna, iż odbiła się na poziomie współczynników sumarycznych. Dla mężczyzn w tej grupie źródeł utrzymania, tak jak dla mężczyzn i kobiet związanych z rolnictwem, charakterystyczny jest wzrost współczynników w latach 1960-1970, a po tym okresie ich spadek. Trzeba także dostrzec, że różnice w wartości współczynników dla mężczyzn z obu grup społeczno-zawodowych są stosunkowo nieduże wskaźnik obliczony dla ludności rolniczej jest średnio o ok. 10% wyższy, natomiast dla kobiet są one znacznie większe choć w czasie ulegają niwelacji w 1960 r. współczynnik dla kobiet utrzymujących się z rolnictwa był dwukrotnie większy, w 1970 r. nadwyżka ta nie sięgała 50%.

Zdając sobie sprawę z faktu, iż poziom omówionych wyżej współczynników sumarycznych jest wypadkową różnego natężenia aktywności zawodowej w poszczególnych grupach wieku, a zmiany jakim współczynniki te podlegają w czasie są powiązane z określonymi przekształceniami w strukturze wieku ludności, przejdźmy z kolei do analizy zmian, jakie wystąpiły w latach 1960-1978 w poziomie cząstkowych współczynników, obliczonych dla poszczególnych grup wieku. Szczegółowość analizy zwiększymy przez omówienie tych współczynników osobno dla mężczyzn i kobiet uwzględniając dodatkowo źródła utrzymania ludności oraz przekrój miasto - wieś.

Wśród ludności, która nie osiągnęła osiemnastego roku życia, a więc w grupie przedprodukcyjnej, aktywność zawodowa kształtuje się - ze zrozumiałych względów - na bardzo niskim poziomie i w miarę upływu czasu stale maleje tablica 14. Współczynnik aktywności zawodowej dla mężczyzn w wieku przedprodukcyjnym obniżył się w latach 1960-1978 z 3,2% do 1,3%, przy czym przez cały czas występuje zróżnicowanie współczynników na niekorzyść ludności rolniczej w 1978 r. 2,7% wobec 0,8%. Zasadnicza część czynnych zawodowo w wieku przedprodukcyjnym kon-

centruje się w grupie 15-17 lat. Zarówno wśród rolniczej jak i nierolniczej młodzieży męskiej będącej w tym wieku, aktywność zawodowa w latach sześćdziesiątych uległa znacznemu zmniejszeniu, natomiast w latach siedemdziesiątych współczynnik w drugiej z wymienionych grup ustabilizował się na poziomie ok. 5%, a jednocześnie w pierwszej z nich ulegał dalszemu zmniejszeniu tablica 15. Mimo to w dalszym ciągu poziom aktywności zawodowej męskiej młodzieży rolniczej w wieku 15-17 lat jest niemal trzykrotnie wyższy niż wśród ich kolegów utrzymujących się ze źródeł nierolniczych 13,7% wobec 4,9%. Podobną sytuację obserwujemy porównując poziom współczynników w przekroju miasto - wieś.

Sprawdźmy obecnie jakie zmiany nastąpiły w aktywności zawodowej mężczyzn należących do grupy wieku p r o d u k c y j n e g o.

Odmienne od kierunków zmian ogólnego współczynnika dla mężczyzn wzrost w latach sześćdziesiątych i spadek w latach siedemdziesiątych współczynniki obliczone dla grupy wieku produkcyjnego wykazują w latach 1960-1978 stały spadek, szybszy w grupie nierolniczej, słabszy w rolnictwie. Różnice pomiędzy współczynnikami dla obu grup nie są tak duże jak wśród młodzieży i sięgają 10% na korzyść mężczyzn utrzymujących się z rolnictwa.

Dzieląc wiek produkcyjny na dwie grupy: młodszą inaczej zwaną mobilną i starszą niemobilną notujemy nieco wyższy poziom aktywności zawodowej w tej pierwszej. Sytuacja u mężczyzn utrzymujących się spoza rolnictwa i z rolnictwa jest różna: w pierwszym przypadku aktywność zawodowa jest znacznie wyższa w młodszej grupie, natomiast w drugim przypadku wyższa jest w starszej grupie wieku produkcyjnego. Wśród mężczyzn poza rolnictwem zarówno w wieku mobilnym jak i niemobilnym współczynniki aktywności zawodowej stale się obniżają, przy czym dynamika spadku była szczególnie duża w latach siedemdziesiątych w starszej grupie wieku produkcyjnego. W grupie mężczyzn związanych z rolnictwem aktywność zawodowa w wieku mobilnym również nieznacznie się obniżyła, natomiast w starszym odłamie wieku produkcyjnego kształtuje się niezmiennie na bardzo wysokim poziomie 99%.

Przyjrzyjmy się bliżej zmianom w poziomie cząstkowych współczynników aktywności wewnątrz młodszej i starszej grupy wieku produkcyjnego.

W pierwszej z nich na uwagę zasługuje sytuacja w dwu najmłodszych grupach obejmujących młodzież w wieku 18-24 lata. Wśród młodych mężczyzn w wieku 18-19 lat, okres 1960-1978 przynosi znaczny spadek aktywności zawodowej zarówno w grupie rolniczej jak i nierolniczej. Współczynnik dla ludności rolniczej jest wprawdzie nieco wyższy, ale z pewnym uproszczeniem można powiedzieć, że w końcu lat siedemdziesiątych ok. 60% młodzieży męskiej w tym wieku to czynni zawodowo. Wyższy, przekraczający 80% poziom współczynnika aktywności zawodowej cechuje mężczyzn w wieku 20-24 lata, ale również w tej grupie, niezależnie od charakteru źródeł utrzymania obserwujemy stały, aczkolwiek mniej dynamiczny niż w grupie poprzedniej, spadek aktywności zawodowej.

W kolejnych pięcioletnich grupach obejmujących mężczyzn w wieku 25-44 lata współczynniki aktywności zawodowej przyjmują bardzo wysokie wartości przy czym są względnie stabilne w czasie. W grupie nierolniczej współczynniki kształtują się tu na poziomie ok. 95%, w rolnictwie sięgają 99%. Reasumując można twierdzić, że na obniżenie się aktywności zawodowej w młodszej grupie wieku produkcyjnego wpłynęły wyłącznie zmiany jakie w tym względzie wystąpiły wśród młodzieży męskiej w wieku 18-24 lata.

Jak przedstawiała się sytuacja w starszej grupie wieku produkcyjnego obejmującej mężczyzn w wieku 45-64 lata? Była ona różna zależnie od rodzaju źródeł utrzymania. W grupie mężczyzn utrzymujących się z zajęć pozarolniczych w latach sześćdziesiątych cząstkowe współczynniki aktywności zawodowej były bądź stabilne, bądź nieznacznie wzrosły. Lata siedemdziesiąte charakteryzowały się we wszystkich pięcioletnich grupach wieku spadkiem aktywności zawodowej, tym większym niż starsza grupa wieku. Największy spadek miał miejsce w ostatniej grupie wieku produkcyjnego obejmującej mężczyzn w wieku 60-64 lata: współczynnik w 1978 r. stanowił zaledwie 60% poziomu współczynnika z 1970 r. Wśród mężczyzn związanych z rolnictwem lata 1960-1978 nie przyniosły zasadniczo żadnych zmian w aktywności zawodowej: współ-

czynniki cząstkowe są niemal niezmiennie i kształtują się na bardzo wysokim poziomie 99%. W rezultacie odnotowanych wyżej zmian zwiększyła się nadwyżka współczynników aktywności zawodowej na korzyść mężczyzn związanych z rolnictwem w największym stopniu w grupach wieku 55-59 i 60-64 lata, gdzie wskaźniki dla mężczyzn poza rolnictwem stanowiły w 1978 r. odpowiednio 75% i 43% poziomu współczynników charakteryzujących aktywność zawodową mężczyzn związanych z rolniczymi źródłami utrzymania.

Odnotujemy wreszcie zmiany jakie wystąpiły w latach 1960-1978 w aktywności zawodowej mężczyzn będących w wieku p o - p r o d u k o y j n y m. Wśród mężczyzn związanych z nierolniczymi źródłami utrzymania stwierdzamy stałe obniżanie się współczynników aktywności, niewielkie w latach sześćdziesiątych i niezwykle gwałtowne w latach siedemdziesiątych w 1978 r. poziom wskaźnika stanowił zaledwie 1/3 jego stanu z 1970 r. .

W grupie mężczyzn utrzymujących się z rolnictwa sytuacja była bardziej złożona. W latach sześćdziesiątych aktywność zawodowa mężczyzn w wieku 65 lat i więcej wzrosła, aby w latach siedemdziesiątych obniżyć się do poziomu z 1960 r. Wypada podkreślić fakt niezwykle wysokiej aktywności zawodowej starszych wiekiem mężczyzn w rolnictwie w stosunku do tej samej generacji mężczyzn związanych z nierolniczymi źródłami utrzymania oraz znaczny wzrost rozpiętości pomiędzy odpowiednimi współczynnikami w 1960 r. współczynnik dla mężczyzn w rolnictwie był 3,5 raza wyższy, a w 1978 r. aż 10 razy wyższy .

Nie chcąc komplikować analizy i tak uwikłanego charakteru zmian w poziomie cząstkowych współczynników aktywności zawodowej mężczyzn nie wprowadzaliśmy do niej opisu zmian w przekroju miasto - wieś. Różnice w tym zakresie są bardzo podobne do tych, jakie występują pomiędzy ludnością nierolniczą i rolniczą, choć mniej wyraźne. Stąd też uwagę koncentrowaliśmy na źródłach utrzymania jako czynniku różnicującym aktywność zawodową. Oba przekroje analityczne będą szczegółowo uwzględnione w kolejnym etapie badań poświęconym wyłącznie czynnikom determinującym poziom aktywności zawodowej.

3. Kierunki zmian w poziomie aktywności zawodowej kobiet

Kierunek zmian w aktywności zawodowej kobiet w wieku p r z e d p r o d u k c y j n y m był taki sam jak wśród mężczyzn w tym wieku z tym, iż dynamika spadku współczynników była u kobiet większa, oraz - co warto podkreślić - szczególnie obniżyła się aktywność zawodowa wśród młodych kobiet związanych z rolnictwem tablica 14. W 1978 r. tylko niespełna 1% kobiet w wieku przedprodukcyjnym związanych z nierolniczymi źródłami utrzymania i niespełna 3% w grupie utrzymującej się z rolnictwa to osoby czynne zawodowo. Przedstawione wyżej kierunki zmian odnoszą się również do grupy wieku 15-19 lat: aktywność zawodowa kobiet zarówno w rolnictwie jak i poza rolnictwem spada, osiągając w końcu badanego okresu poziom 3,7% i 8,6% tablica 16. Współczynniki te są niższe niż w analogicznych grupach mężczyzn, mniejsza jest też rozpiętość między ich poziomami.

Tendencje zmian w poziomie współczynników obliczonych dla ogółu kobiet w wieku p r o d u k c y j n y m są jednak inne niż wśród mężczyzn, a takie same jak dla ogółu kobiet. Lata sześćdziesiąte przynoszą znaczny wzrost współczynnika, który w latach siedemdziesiątych ulega nieznacznemu obniżeniu tablica 14. Taki sam kierunek zmian wykazują współczynniki obliczone dla kobiet w wieku produkcyjnym, które utrzymują się z rolnictwa przy czym pole wahań jest tu bardzo małe odpowiednie wskaźniki wynoszą: 88,3%, 89,2% i 84,8%. Inaczej przedstawiała się sytuacja w grupie kobiet utrzymujących się ze źródeł nierolniczych, wśród których aktywność zawodowa stale rośnie: w latach sześćdziesiątych bardzo dynamicznie a po 1970 r. znacznie wolniej poziom kolejnych wskaźników wynosił: 49,6%, 67,1% oraz 68,8%. W rezultacie znacznie zmniejszyła się przewaga wskaźników dla kobiet w rolnictwie: o ile w 1960 r. odpowiedni wskaźnik był wyższy o 78%, to w 1978 r. już tylko o 23%.

Jak przedstawiała się sytuacja w wieku produkcyjnym mobilnym i niemobilnym? Podobnie jak wśród mężczyzn, również u kobiet utrzymujących się ze źródeł nierolniczych aktywność zawo-

dowa jest wyższa w młodszej grupie wieku produkcyjnego, natomiast wśród kobiet związanych z rolnictwem w grupie starszej. W grupie kobiet należących do tej pierwszej kategorii źródeł utrzymania tendencje zmian w poziomie współczynników są następujące:

- stale i znacznie rośnie aktywność zawodowa w młodszej grupie wieku produkcyjnego,
- w grupie starszej aktywność silnie się zwiększa do 1970r., a następnie nieznacznie spada.

Odmienne przedstawia się stan rzeczy wśród rolniczego oddziału kobiet w wieku produkcyjnym:

- w wieku mobilnym aktywność zawodowa stale maleje, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych,
- w wieku niemobilnym aktywność zawodowa rośnie do 1970 r., a następnie spada, przy czym zakres zmian jest stosunkowo niewielki.

Jak widać największe i to różnokierunkowe zmiany wystąpiły w młodszej grupie wieku produkcyjnego. W ich rezultacie niemal zupełnie zniwelowane zostały, znaczne na początku lat sześćdziesiątych, różnice w poziomie współczynników obliczonych dla grupy kobiet w wieku 18-44 lata związanych z rolnictwem i nierolniczymi źródłami utrzymania. Jeżeli w 1960 r. odpowiednie współczynniki wynosiły 87,4% oraz 52,8% to w 1978 r. ukształtowały się na poziomie 77,8% i 72,7%. Dodajmy, iż jednocześnie zbliżyły się do siebie wartości współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet w młodszej grupie wieku produkcyjnego: w 1960 r. ich poziom wynosił odpowiednio 93,0% i 52,8%, natomiast w 1978 r. 89,1% oraz 77,8%.

Przyjrzyjmy się bliżej częściowym współczynnikom aktywności zawodowej kobiet w ramach młodszej grupy wieku produkcyjnego. W najmłodszej grupie obejmującej kobiety w wieku 18-19 lat współczynnik aktywności stale się obniżał, przy czym dynamika zmian była znacznie silniejsza wśród kobiet związanych z rolnictwem. W wieku 20-24 lata poza rolnictwem współczynnik najpierw rośnie, a w latach siedemdziesiątych nieznacznie się obniża, natomiast w grupie kobiet związanych z rolnictwem poziom aktyw-

ności stale się obniża, przy czym bardzo dynamicznie w latach siedemdziesiątych. Tak więc najbardziej charakterystycznym rysem zmian w dwu najmłodszych grupach wieku produkcyjnego jest nieprzerwany i gwałtowny spadek aktywności zawodowej kobiet utrzymujących się z rolnictwa. Warto przy tym podkreślić znamienny efekt takiego stanu rzeczy: w 1978 r. po raz pierwszy wskaźniki aktywności zawodowej w grupach 18-19 i 20-24 lata były niższe wśród kobiet utrzymujących się z rolnictwa.

W następnych czterech grupach wieku sytuacja przedstawiała się następująco:

- w grupie nierolniczej wszystkie współczynniki wykazują stały wzrost szczególnie dynamiczny w latach sześćdziesiątych,
- wśród kobiet związanych z rolnictwem współczynniki do 1970 r. nieznacznie rosną, a następnie wyraźnie się obniżają,
- w rezultacie w końcu analizowanego okresu poziom współczynników dla obu grup uległ znacznemu obniżeniu.

Wypada dodać, iż poziom współczynników w wieku 35-44 lata osiągnął wśród kobiet poza rolnictwem maksymalną wartość 79%, a w wieku 25-44 lata ponad trzy czwarte kobiet z tej grupy jest czynnych zawodowo.

W starszej grupie wieku produkcyjnego obraz sytuacji jest równie złożony. W grupie nierolniczej współczynniki cząstkowe rosną jeszcze w wieku 45-49 lat, stabilizując się w latach siedemdziesiątych w wieku 50-54 lata, natomiast wśród kobiet w wieku przedemerytalnym 55-59 lat występuje w tym okresie spadek aktywności zawodowej. Natomiast w odnośnych grupach wieku obejmujących kobiety związane z rolnictwem stwierdzamy w latach siedemdziesiątych stabilizację współczynników na maksymalnie wysokim poziomie ok. 94%.

W wieku p o p r o d u k c y j n y m współczynnik aktywności zawodowej kobiet nieznacznie się podwyższył w latach sześćdziesiątych, natomiast w latach siedemdziesiątych notujemy znaczny spadek wartości wskaźnika. W grupie nierolniczej współczynniki stale się obniżają, szczególnie dynamicznie w latach siedemdziesiątych. Jakkolwiek zawsze współczynniki te były niższe niż w grupie mężczyzn w wieku poprodukcyjnym to dynamika

spadku aktywności jest wśród kobiet słabsza, a różnice pomiędzy poziomem odpowiednich wskaźników uległy w czasie zmniejszeniu w 1960 r. 24,8% wobec 9,6%, w 1978 r. 7,9% wobec 3,8%.

Wśród kobiet w wieku poprodukcyjnym utrzymujących się z rolnictwa aktywność zawodowa rosła w latach sześćdziesiątych, a następnie obniżyła się, w niewielkim jednak stopniu. Osiągnięty w 1978 r. poziom współczynnika przekraczający 71% prowadzi do wymownego wniosku: niemal trzy czwarte starszych wiekiem kobiet w rolnictwie to osoby czynne zawodowo. Odpowiedni wskaźnik dla kobiet utrzymujących się ze źródeł nierolniczych jest niemal dwudziestokrotnie niższy. Zwróćmy uwagę, że w grupie mężczyzn rozpiętości odpowiednich wskaźników były znacznie mniejsze: współczynnik charakteryzujący aktywność zawodową mężczyzn w rolnictwie w wieku poprodukcyjnym był "tylko" dziesięciokrotnie większy niż wśród mężczyzn poza rolnictwem. Aby jeszcze silniej zaakcentować wymowę tak wysokiej aktywności zawodowej kobiet w starszym wieku w rolnictwie podajmy, iż blisko dwie trzecie spośród tych, które przekroczyły 65 rok życia jest aktywnych zawodowo, kiedy poza rolnictwem zaledwie 2%.

Przedstawione wyżej kierunki i dynamika zmian w poziomie cząstkowych współczynników aktywności zawodowej obliczonych dla mężczyzn i kobiet oraz z uwzględnieniem źródeł utrzymania ludności znajdują swój wyraz w poziomie sumarycznych współczynników, charakteryzujących poziom aktywności wśród ogółu ludności Polski. Odpowiednie wskaźniki zestawione zostały w tablicy 17. Interpretacja tych wskaźników przy zastosowaniu w opracowaniu podejściu analitycznym wydaje się wobec tego niecelowa. Do problemu tego powrócimy w następnym etapie badań wykorzystując wskaźniki sumaryczne do wyjaśnienia wpływu czynników strukturalnych na poziom aktywności zawodowej.

x x x

Dokonana analiza tendencji zmian w liczebnościach osób czynnych i biernych zawodowo oraz aktywności zawodowej ludności

Polski w latach 1960-1978 pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. Dynamika przyrostu liczby czynnych zawodowo była w latach 1960-1978 wyższa niż ogółu ludności Polski, przy czym lata sześćdziesiąte charakteryzowały się szczególnie dużym nasileniem tego zjawiska.
2. Przyrost liczby mężczyzn czynnych zawodowo był zbliżony do przyrostu liczby ogółu mężczyzn, natomiast dynamika rozwoju liczby kobiet czynnych zawodowo była dwukrotnie większa, co spowodowało wzrost udziału kobiet wśród ogółu czynnych zawodowo.
3. Wyjątkowo silny przyrost wystąpił w szeregach czynnych zawodowo w miastach, jeszcze silniejszy wśród ludności pozarolniczej; natomiast liczba czynnych zawodowo na wsi była względnie stabilna, w rolnictwie - systematycznie malała. Efektem tych zmian był wzrost udziału ludności nierolniczej wśród czynnych zawodowo z 53,0% w 1960 r. do 70% w 1978 r.
4. Wysoką dynamiką rozwoju charakteryzowała się ludność czynna zawodowo w wieku produkcyjnym, której udział zwiększył się do 93% w 1978 r.
5. Ludność bierna zawodowo rosła liczebnie, ale dynamika tego wzrostu była słabsza niż zawodowo czynnych.
6. Liczba biernych zawodowo wśród ludności rolniczej, malała, wzrosła natomiast wśród ludności pozarolniczej.
7. Zaobserwowano znaczny wzrost aktywności zawodowej ludności w latach 60 i niewielki jej spadek w latach 70.
8. Poziom aktywności zawodowej mężczyzn był stale wyższy niż kobiet, przy czym różnica ta w czasie ulegała zmniejszeniu.
9. Współczynniki aktywności zawodowej dla ludności rolniczej są na ogół wyższe niż dla ludności nierolniczej.
10. Aktywność zawodowa osób w wieku przedprodukcyjnym maleje, zarówno wśród mężczyzn jak i kobiet, najwyraźniej wśród kobiet związanych z rolnictwem.
11. Współczynniki aktywności zawodowej dla mężczyzn w wieku produkcyjnym wykazują stały spadek, szybszy w grupie nierolniczej, słabszy w rolnictwie.

12. Wśród kobiet w wieku produkcyjnym aktywność zawodowa znacznie wzrasta w latach sześćdziesiątych i nieznacznie obniża się w następnym podokresie. Ten sam kierunek zmian wystąpił wśród kobiet związanych z rolnictwem, natomiast aktywność zawodowa kobiet poza rolnictwem - stale rośnie. Aktywność zawodowa kobiet w rolnictwie jest wyższa niż poza rolnictwem, ale rozpiętości wskaźników zmniejszają się.

13. Zarówno wśród mężczyzn jak i kobiet aktywność zawodowa osób utrzymujących się ze źródeł nierolniczych jest wyższa w młodszej grupie wieku produkcyjnego tzw. mobilnej, natomiast osób utrzymujących się z rolnictwa - w starszej grupie tzw. niemobilnej.

14. Stały spadek współczynników aktywności obserwujemy tak wśród mężczyzn jak i kobiet - w najmłodszych grupach wieku produkcyjnego 18-24 lata, przy czym na uwagę zasługuje szczególnie duży spadek aktywności zawodowej młodych kobiet w rolnictwie.

15. W środkowych grupach wieku produkcyjnego aktywność zawodowa mężczyzn jest ustabilizowana na bardzo wysokim poziomie 95% poza rolnictwem, 99% - w rolnictwie, natomiast wśród kobiet w tym wieku aktywność zawodowa rośnie, głównie poza rolnictwem, gdzie współczynnik sięga 80%.

16. W najstarszej grupie wieku produkcyjnego, zarówno wśród mężczyzn jak i wśród kobiet, notujemy spadek aktywności zawodowej. Szczególnie wyraźnie rysuje się to w grupie ludności pozarolniczej.

17. W wieku poprodukcyjnym współczynniki aktywności - generalnie rzecz biorąc - obniżają się, na co składa się bardzo silny ich spadek wśród ludności pozarolniczej i stabilizacja w rolnictwie.

IV. Demograficzne i społeczne czynniki aktywności zawodowej ludności

W niniejszym rozdziale skoncentrujemy uwagę na subiektywnym²¹ oddziaływaniu czynnika demograficznego, które wyraża się zróżnicowaniem skłonności do podejmowania pracy zawodowej zależnie od cech demograficznych: płci, wieku, źródła utrzymania, poziomu wykształcenia, stanu rodzinnego.

Przegląd literatury problemu oraz doświadczenia badawcze skłaniają do sformułowania w tym względzie pewnych hipotez, które w dalszym ciągu rozważań zostaną zweryfikowane w oparciu o materiały statystyczne powszechnych spisów ludności, stanowiących jedyne, pełne źródło informacji o aktywności zawodowej ludności.

Wiadomo, że skłonność do podejmowania pracy zawodowej - czego wyrazem jest aktywność lub bierność zawodowa - kształtuje się różnie w populacji mężczyzn i kobiet. Istnieje powszechne mniemanie, iż aktywność zawodowa kobiet jest niższa niż mężczyzn. Powstaje jednak pytanie jak duża jest ta różnica i czy jest ona niezmienna w czasie. Czy jest ona jednakowo duża wśród kobiet zamieszkujących w miastach i na wsi, utrzymujących się z rolnictwa i źródeł nierolniczych? Czy przyjmuje te same rozmiary we wszystkich grupach wieku i poziomach wykształcenia?

Zadaniem autorów jest sformułowanie odpowiedzi na wyżej postawione pytania. Zwróćmy przy tym uwagę, że w pytaniach tych podstawowa cecha demograficzna jaką jest płeć powiązana została z innymi cechami demo-społecznymi, które same w sobie stanowić mogą czynnik różnicujący poziom aktywności zawodowej. Podejście to jest zamierzone, bowiem takie ujęcie analityczne umożliwia wyeksponowanie wpływu wybranego czynnika na badane zjawisko.

²¹ Por. W. O b r a n i a k, Aktywność zawodowa ludności nierolniczej w wieku poprodukcyjnym, "Acta Universitatis Lodzensis Folia Oeconomica", 1982, 23, s. 21 i nast.

Analizując zróżnicowanie aktywności według wieku będziemy starali się odpowiedzieć na pytanie: jak poszczególne fazy życia człowieka kształtują jego skłonność do podejmowania pracy zawodowej. Ustalenia wymagają relacje pomiędzy aktywnością zawodową młodzieży, osób dorosłych i starszych wiekiem, ich wielkość jak i stałość w czasie.

Kolejnym zadaniem będzie ustalenie zróżnicowania aktywności zawodowej ludności miejskiej i wiejskiej i co się z tym ściśle wiąże, ludności utrzymującej się z rolnictwa i źródeł nierolniczych.

Ważnym czynnikiem wpływającym na aktywność zawodową ludności jest poziom wykształcenia określający kwalifikacje, a tym samym przydatność zawodową²². Statystycznej weryfikacji poddamy pogląd, że wykształcenie bardziej różnicuje aktywność zawodową kobiet niż mężczyzn oraz ludności miejskiej niż mieszkańców wsi.

Istotnym czynnikiem aktywności zawodowej jest zapewne stan cywilny i stan rodzinny ludności. Niestety, dostępne materiały statystyczne nie pozwalają opisać takich zależności. Jedyną cechą charakteryzującą pośrednio stan rodzinny jest liczba dzieci w wieku do 24 lat pozostających na utrzymaniu pracujących i nie pracujących kobiet. Korzystając z tych informacji podejmiemy próbę ustalenia w jakim stopniu tak rozumiana dzietność kobiet wpływa na ich aktywność zawodową. Rozpatrzemy przy tym zarówno wpływ faktu posiadania dziecka jak i liczby dzieci pozostających na utrzymaniu.

Zebrane w toku analizy spostrzeżenia i wniosku posłużą do sformułowania ogólnej oceny subiektywnego oddziaływania czynników demograficznych na aktywność zawodową ludności. Podejmiemy

²² Ciekawe badania na temat motywów podejmowania pracy zawodowej przez kobiety przeprowadzone zostały w wybranych zakładach przemysłu lekkiego i chemicznego w Łodzi w 1976 r., a wyniki opublikowane są w pracy zbiorowej: H. Mortimer - Szymczak, J. Florczak - Bywałec, E. Sadowska, Społeczno-ekonomiczne problemy aktywizacji zawodowej kobiet w Łodzi, "Materiały i Studia", Rada Naukowa przy Prezydencie m. Łodzi, z. VIII, Łódź 1977.

przy tym próbę ustalenia, które z uchwyconych w przeszłości tendencji i w jakim kierunku działać mogą w przyszłości, a które z nich uległy już dziś i ulec mogą w przyszłości zmianie.

1. Płeć i wiek jako czynniki aktywności zawodowej

W pierwszym rzędzie rozpatrzmy zróżnicowanie aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet. Ogólne współczynniki aktywności obliczone jako stosunek liczby ludności czynnej zawodowo do ogółu ludności kształtowały się w latach 1960-1978:

Lata	Mężczyźni	Kobiety
1960	55,4	40,3
1970	57,6	46,4
1978	57,4	45,4

Przytoczone wskaźniki potwierdzają znaną tezę o wyższej aktywności zawodowej mężczyzn. Należy jednak zwrócić uwagę, że wbrew potocznym mniemaniom, różnice nie są tak duże, przy czym w czasie ulegają zmniejszeniu. O ile w 1960 r. ogólny współczynnik aktywności zawodowej mężczyzn był wyższy o 37,5%, to w 1970 r. różnica ta wynosiła 24,4%, a w 1978 r. - 26,4%. Na zmniejszenie tych różnic w omawianym okresie wpłynął przede wszystkim wzrost aktywności zawodowej kobiet, większy niż mężczyzn.

Wartość poznawcza omówionego wyżej ogólnego współczynnika aktywności zawodowej jest jednak ograniczona i wymaga ostrożnej interpretacji. Wiadomo bowiem, że jest to średnia arytmetyczna współczynników cząstkowych obrazujących aktywność zawodową w poszczególnych grupach wieku ważona strukturą rozpatrywanych subpopulacji według wieku.

Poziom współczynnika ogólnego zależy zatem od dwóch czynników: skłonności do podejmowania pracy przez osoby w różnym wieku współczynniki cząstkowe oraz struktury badanej populacji według wieku wskaźniki struktury. Wyeliminowanie wpływu różnic w strukturze według wieku mężczyzn i kobiet pozwoli uchwycić działanie pierwszego z wymienionych czynników. Porównajmy zatem poziom aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet w analogicznych grupach wieku.

Z liczb przytoczonych w tablicy 18 wynika, że we wszystkich grupach wieku i we wszystkich badanych momentach aktywność zawodowa mężczyzn jest wyższa niż kobiet. W świetle wyników ostatniego spisu ludności największe różnice w wartości współczynników występują w najmłodszych i najstarszych grupach wieku. Najmniejsze zaś w wieku produkcyjnym, a zwłaszcza w jego środkowych grupach 35-49 lat. Zwróćmy jednak uwagę, że odnotowane relacje zmieniały się w czasie. W 1960 r. najniższe różnice w poziomie współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet występowały w wieku 15-19 lat, a więc w tych grupach, w których w 1978 r. były bardzo wysokie. W wieku produkcyjnym z wyjątkiem dwu najmłodszych grup odmiennie niż w 1978 r. aktywność zawodowa mężczyzn była znacznie wyższa o ok. 50% niż kobiet. Mimo to należy dostrzec, iż w wieku 35-49 lat również w 1960 r. różnice w wartości współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet obniżają się, choć poziom ich jest nadal wysoki.

W wieku poprodukcyjnym we wszystkich rozpatrywanych latach "nadwyżka" aktywności zawodowej mężczyzn jest największa. Dane z 1970 r. wykazują zbliżony poziom różnic współczynników według płci do tego jaki wystąpił w 1978 r. Wskazuje to, iż największe zmiany w poziomie aktywności mężczyzn i kobiet i wzajemnej ich relacji wystąpiły w latach sześćdziesiątych. Objaśnienie tych zmian wymaga bardzo szczegółowego przeglądu cząstkowych współczynników i określenia zespołu przyczyn różnicujących skłonność do podejmowania pracy zawodowej przez osoby w różnym wieku. W toku analizy będziemy więc próbowali odpowiedzieć na pytanie jakie czynniki natury demograficznej i społeczno-ekonomicznej określają poziom aktywności zawodowej osób w danej grupie wieku, a zarazem wyjaśnić co spowodowało, iż aktywność zawodowa mężczyzn i kobiet w tej grupie wieku jest różna. Dokonane wyżej obserwacje wskazują na potrzebę odrębnego rozpatrzenia aktywności zawodowej młodzieży, ludności dorosłej i osób w starszym wieku.

Do grupy młodzieży zaliczyliśmy arbitralnie osoby w wieku 15-19 lat. Motywem takiego podejścia był fakt, że młodzi ludzie w tym wieku w większości kształcą się w szkołach ponadpodstawowych. Stopień upowszechnienia szkolnictwa w istotny sposób określa poziom aktywności zawodowej w tym wieku.

Dzieląc tę subpopulację na dwie podgrupy 15-17 lat i 18-19 lat zauważamy, że w obu aktywność zawodowa maleje w czasie. Szczególnie silną dynamiką spadku charakteryzuje się grupa 15-17 lat, w której w latach 1960-1978 współczynnik aktywności zawodowej chłopców zmniejszył się trzykrotnie, a dziewcząt - czterokrotnie. W 1978 r. zaledwie 7,5% chłopców i 5,2% dziewcząt w tym wieku jest czynnych zawodowo (tablica 18). W grupie wieku 18-19 lat znacznie większa część młodzieży podejmuje pracę zawodową. Współczynniki aktywności zawodowej mężczyzn w tym wieku sięgają 60%, kobiet niewiele przekraczają 40%, przy czym w obu przypadkach notujemy w latach 1960-1978 wyraźny spadek współczynników.

Zwróćmy uwagę, że w obu rozpatrywanych grupach młodzieży spadek poziomu aktywności zawodowej był znacznie silniejszy wśród kobiet. W 1960 r. poziomy współczynników męskich i żeńskich były bardzo zbliżone, obecnie aktywność zawodowa młodzieży męskiej jest znacznie wyższa.

Pod pojęciem ludności dorosłej rozumiemy grupę osób w wieku 20-64 lata, która mniej więcej pokrywa się z grupą ludności w tzw. wieku produkcyjnym. Ze zrozumiałych względów poziom aktywności zawodowej wśród tej ludności jest bardzo wysoki sięgając 97% wśród mężczyzn 30-34 lata i 83% wśród kobiet 40-44 lata. Jak więc widać maksimum aktywności zawodowej przypada na środkowe grupy wieku produkcyjnego. Relatywnie niekie współczynniki są udziałem najmłodszych i najstarszych grup ludności dorosłej. W pierwszym przypadku jest to związane z kontynuowaniem nauki w szkołach wyższych i pomaturalnych przez pewną grupę osób w wieku 20-24 lata, większą wśród kobiet niż mężczyzn. Czynnikiem, który dodatkowo wpływa na stosunkowo niski poziom aktywności zawodowej młodych kobiet jest fakt, iż na ten właśnie wiek przypada największa liczba pierwszych urodzeń.

Wypada w tym miejscu krytycznie ustosunkować się do stwierdzenia autorki opracowania poświęconego analizie trendów aktywności zawodowej w Polsce, która podsumowując zmiany jakie w tym względzie wystąpiły w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych konstatuje: "W dalszym ciągu wzrasta nieustannie poziom ak-

tywności zawodowej kobiet w wieku największej płodności"²³. W rzeczywistości wzrost ten dotyczy wyłącznie lat sześćdziesiątych bowiem w latach siedemdziesiątych odnotowaliśmy wyraźne obniżenie się współczynnika aktywności zawodowej wśród kobiet w wieku maksymalnej płodności 20-24 lata z 73,3% w 1970 r. do 68,4% w 1978 r., przy czym zmniejszenie nastąpiło tak wśród kobiet utrzymujących się z rolnictwa z 79,5% do 65,9% jak i ze źródeł nierolniczych z 71,7% do 68,9%. Dodajmy, iż w wieku 25-29 współczynnik aktywności zawodowej ustabilizował się w tym okresie na niezmiennym poziomie 75,1%, ale w rocznikach 25 i 26 lat uległ on nawet zmniejszeniu. Wyjaśnijmy przy tym, iż właśnie te dwa roczniki charakteryzują się jeszcze wysoką płodnością, która po przekroczeniu 26 roku życia znacznie się obniża np. w 1979 r. na 1000 kobiet w wieku 25 lat przypadało 170 urodzeń, a na wiek 29 lat już tylko 99. Reasumując należy raczej twierdzić o pozytywnym zjawisku obniżenia się w latach siedemdziesiątych aktywności zawodowej kobiet reprezentujących najwyższą płodność. W latach osiemdziesiątych tendencja ta zapewne utrzymała się w związku z upowszechnieniem urlopów wychowawczych. W latach siedemdziesiątych liczba kobiet korzystających z bezpłatnych urlopów wychowawczych wzrosła z 50 tys. w 1970 r. do 487 tys. w 1980 r. W 1982 r. na urlopiach wychowawczych przebywało już 795 tys. kobiet, a zasiłki wychowawcze otrzymywało 630 tys.²⁴

Aktywność zawodowa wyraźnie obniża się w dwu najstarszych grupach wieku produkcyjnego. Szczególnie niski poziom przyjmują współczynniki aktywności zawodowej u mężczyzn i kobiet w pięcioletnich grupach poprzedzających powszechnie obowiązujący wiek emerytalny: mężczyźni: 60-64 lata, kobiety: 55-59 lat. Statystycznie rzecz ilustrując relacje tych współczynników do wcześniej wymienionych wskaźników maksymalnych dla ludności dorosłej wynoszą: dla mężczyzn 64,3%, dla kobiet 70,0%. Oznacza to, że

²³ M. Michałowska, Trendy aktywności zawodowej ludności w Polsce w latach 1921-1978, "Studia Demograficzne", 1982, 4, s. 124.

²⁴ K. Drzewieniecka, Polityka społeczna i ludnościowa w latach 1970-1984, "Biuletyn Rządowej Komisji Ludnościowej", 1984, 36, s. 92.

udział czynnych zawodowo w wieku przedemerytalnym jest mniej więcej o 1/3 mniejszy niż w wieku najwyższej aktywności. Wiąże się to z jednej strony z występowaniem pewnych grup zawodowych posiadających przywilej wcześniejszego przechodzenia na emeryturę, a z drugiej strony - ze zjawiskiem odchodzenia na renty na skutek złego stanu zdrowia. Przypomnijmy, iż analiza nasza dotyczy sytuacji w 1978 r. Ułatwienia w przechodzeniu na wcześniejsze emerytury na początku lat osiemdziesiątych spowodowały zapewne dalszy znaczny spadek aktywności zawodowej w rozpatrywanych grupach wieku²⁵.

Kończąc analizę aktywności zawodowej ludności dorosłej wróćmy do wcześniej opisanych relacji między jej poziomem u mężczyzn i kobiet w najstarszych grupach wieku produkcyjnego 55-59 i 60-64 lata.

Zwróciliśmy wówczas uwagę, iż "nadwyżka" wartości współczynników dla mężczyzn jest w tym wieku bardzo duża. Obecnie wyjaśnić umiemy przyczyny takiego stanu rzeczy. Wiek 55-59 lat to dla kobiet przedpole emerytury, a 60-64 lata - początek wieku emerytalnego. Dla mężczyzn okresy te są przesunięte o 5 lat. Stąd też poprawniejsze będzie porównanie współczynników aktywności zawodowej kobiet w wieku 55-59 lat i mężczyzn w wieku 60-64 lata. Współczynniki te wynosiły w 1978 r. odpowiednio 57,9% i 62,4%. Były więc zbliżone poziomem, a "nadwyżka" wartości współczynnika dla mężczyzn wynosiła tylko 7,8%. Taki stan rzeczy ujawnił się dopiero w 1978 r. Materiały poprzednich spisów ludności wskazują na znacznie większą w wieku przedemerytalnym nadwyżkę współczynników dla mężczyzn w 1960 r. - 37,5%, w 1970 r. - 21,9%. Zniwelowanie tej nadwyżki do 7,8% spowodowane zostało bardzo silnym spadkiem aktywności zawodowej mężczyzn w wieku 60-64 lata, jaki wystąpił w latach siedemdziesiątych.

Przyjmując, że ludność w starszym wieku stanowią osoby, które przekroczyły 65 rok życia, należy wyjaśnić, że dla mężczyzn

²⁵ Por. W. M u s z a l s k i, Ograniczona aktywizacja zawodowa kobiet w formie zatrudnienia w niepełnym wymiarze ze względu na macierzyństwo i wiek, "Studia Demograficzne", 1982, 1/67, s. 81.

jest to próg wieku emerytalnego, dla kobiet zaś "pełnia" wieku emerytalnego trwającego już od co najmniej 5 lat. Znajduje to oczywiście wyraz w wartości współczynników aktywności zawodowej: jeśli spośród mężczyzn w tym wieku co trzeci jest czynny zawodowo, to spośród kobiet - co piąta. Stwierdzamy więc, iż wśród ludności w starszym wieku aktywność zawodowa jest w dalszym ciągu wysoka, przy czym w minionym dwudziestolecu uległa ona znacznemu obniżeniu. W 1960 r. współczynniki aktywności zawodowej wynosiły: dla mężczyzn 60%, dla kobiet 32%. W latach sześćdziesiątych uległy one nieznacznemu obniżeniu, natomiast lata 1970-1978 przyniosły gwałtowny ich spadek.

Interesujące byłoby sprawdzenie w jakim stopniu obniża się aktywność zawodowa po przekroczeniu wieku emerytalnego. Statystycznym tego miernikiem mogą być relacje między wartością współczynników aktywności zawodowej osób w "najmłodszej" grupie wieku emerytalnego i najstarszej grupie wieku produkcyjnego. W 1978 r. współczynnik aktywności zawodowej mężczyzn w wieku 65-69 lat wynosił 43,0%, a w wieku 60-64 lata - 62,4%, a więc wkroczenie w wiek emerytalny wiązało się ze spadkiem współczynnika o 31,1%. W populacji kobiet w wieku 60-64 lata współczynnik wynosił 37,4%, a w wieku 55-59 lat - 57,9%. W tym przypadku współczynnik obniżył się o 35,4%. Zdziwienie budzić może relatywnie niewielki spadek aktywności zawodowej po przekroczeniu progu emerytury. Pamiętajmy jednak, że rozpatrywane w tym miejscu współczynniki dotyczą ogółu ludności, a więc bez uwzględnienia rodzaju źródeł utrzymania rolnictwo - poza rolnictwem, które w istotny sposób różnicują aktywność zawodową. Wpływ tego czynnika rozpatrzony zostanie w dalszym ciągu opracowania.

2. Miejsce zamieszkania i źródło utrzymania

Jako czynniki różnicujące aktywność zawodową ludności

Wydaje się, iż wpływ obydwu wyżej wymienionych czynników na poziom aktywności zawodowej powinien być rozpatrywany łącznie, bowiem są one ze sobą silnie skorelowane. Wyodrębniając w analizie przekrój miasto - wieś, wydzielamy w zasadzie jednostki terytorialne koncentrujące ludność utrzymującą się z zajęć nie-

rolniczych i z rolnictwa. Sprawa nie jest jednak taka prosta zważywszy, że postępujący proces urbanizacji wsi²⁶ powoduje stały wzrost liczby ludności wiejskiej pracującej w zawodach nierolniczych w 1978 r. 41% ludności czynnej zawodowo na wsi pracowało poza rolnictwem. W tej sytuacji wskazane jest oddzielne rozpatrzenie poziomu aktywności zawodowej ludności zamieszkałej w miastach i na wsi oraz ludności utrzymującej się z rolnictwa i źródeł pozarolniczych.

Ogólne współczynniki aktywności zawodowej dla mężczyzn i kobiet były i są wyższe na wsi. W przypadku mężczyzn przewaga współczynników wiejskich jest nieduża i stabilna w czasie: ogólny współczynnik aktywności jest wyższy o ok. 5% por. tablica 19

Bardziej złożony obraz kreśli porównanie tych współczynników w populacji kobiet. W 1960 r. ogólny współczynnik aktywności zawodowej kobiet był na wsi wyższy o ponad 50%.

W miarę upływu czasu nadwyżka ta stale malała, by w 1978 r. przyjąć wartość 13,8%. Rysuje się więc pierwszy wniosek: środowisko wiejskie sprzyja nadal znacznie wyższej niż w miastach aktywności zawodowej kobiet. Zwróćmy przy tym uwagę, że odnotowana wyżej tendencja prowadząca do zmniejszenia różnic w poziomie współczynników dla kobiet w miastach i na wsi wynika ze wzrostu aktywności zawodowej kobiet zamieszkałych w miastach przy jej stabilizacji na wsi.

Sformułowano wyżej uwagi dotyczą ogólnych współczynników aktywności zawodowej, które - jak wiemy - mają ograniczoną wartość poznawczą. Sprawdźmy więc jak przedstawiają się odpowiednie relacje cząstkowych współczynników.

W populacji mężczyzn różnice pomiędzy cząstkowymi współczynnikami w miastach i na wsi są stosunkowo stabilne w czasie i wykazują znamioną i trwałą prawidłowość:

- najmniejsze różnice, a właściwie równowaga cechuje środkowe grupy wieku produkcyjnego 25-44 lata, w których współczynniki miejskie są niemal identyczne jak wiejskie;

²⁶ Por. W. O b r a n i a k, Postępy urbanizacji ekonomicznej ludności wiejskiej na terenie województwa łódzkiego w latach 1950-1970, "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego", seria III, 1975, 1, s. 138.

- największe różnice występują wśród młodzieży 15-19 lat oraz osób w starszym wieku 60 i więcej lat. Podajmy dla przykładu, że w wieku 15-17 lat aktywność zawodowa jest trzykrotnie, a w wieku 65 i więcej lat czterokrotnie wyższa na wsi niż w miastach.

Nieco inny obraz sytuacji występuje w populacji kobiet. Generalnie rzecz biorąc różnice w poziomie współczynników są tu znacznie większe niż wśród mężczyzn, podobnie jednak jak wśród mężczyzn występują one najwyraźniej w najmłodszych i najstarszych grupach wieku. Podajmy dla przykładu, że w wieku 15-17 lat współczynniki wiejskie są niemal czterokrotnie, a w wieku 65 i więcej lat - ponad siedmiokrotnie wyższe.

W latach 1960-1978 we wszystkich niemal grupach wieku nadwyżka współczynników wiejskich znacznie zmalała, co spowodowane było szybszym wzrostem aktywności zawodowej kobiet w miastach. Odwrotna sytuacja charakteryzuje kobiety w wieku 60 i więcej lat: znaczny spadek aktywności zawodowej w miastach spowodował wzrost nadwyżki współczynników wiejskich.

Na szczególne podkreślenie zasługuje zjawisko wyrównywania się poziomu aktywności zawodowej kobiet w miastach i na wsi w wieku 25-44 lata, będące wyrazem szczególnie wysokiego wzrostu aktywności zawodowej kobiet miejskich.

Zwróćmy uwagę na inne jeszcze zjawisko: o ile na wsi relacje pomiędzy współczynnikami aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet są względnie stabilne w czasie przeciętnie w 1978 r. o ok. 20% wyższe współczynniki dla mężczyzn, to w miastach obserwujemy na ogół tendencję spadku nadwyżki współczynników dla mężczyzn przeciętnie były one w 1978 r. wyższe o 30% - tablica 20.

Taki wniosek można wysnuć rozpatrując relacje współczynników ogólnych. Nieco inaczej wygląda ta prawidłowość w poszczególnych grupach wieku. Wśród najmłodszych 15-19 lat zarówno w miastach jak i na wsi "nadwyżka" współczynników dla mężczyzn wzrasta w rozpatrywanym okresie. Wśród ludności dorosłej na ogół wartość relacji współczynników aktywności mężczyzn i kobiet maleje, z tym, że tempo tego spadku jest szybsze w miastach niż na wsi. Wreszcie wśród osób w wieku powyżej 55 roku

życia - po przejściowym spadku w 1970 r., w 1978 r. relacje te przyjmują znów wyższe wartości tak w miastach jak i na wsi.

Pozostając przy informacjach z ostatniego spisu ludności zauważmy jeszcze jedną prawidłowość: przechodząc do coraz starszych grup wieku obserwujemy początkowo spadek wartości omawianych relacji, po czym w wieku 45-49 lat w miastach oraz 50-54 lata ponowny ich wzrost. Wśród ludności miejskiej nadwyzka osiąga maksimum współczynników aktywności zawodowej mężczyzn w grupie wieku 60-64 lata, na wsi zaś w wieku 65 i więcej lat.

Generalnie rzecz biorąc aktywność zawodowa tak mężczyzn jak i kobiet jest znacznie wyższa wśród ludności utrzymującej się z rolnictwa²⁷. Dodajmy, że przewaga ta jest większa od zaobserwowanej przy porównaniu sytuacji w miastach i na wsi. Przypomnijmy, że wiąże się to ze znacznym i stale rosnącym odsetkiem ludności wiejskiej utrzymującej się ze źródeł nierolniczych.

Przechodząc do analizy liczb zawartych w tablicy 21 charakteryzujących aktywność zawodową mężczyzn i kobiet dostrzegamy wyższe na ogół różnice w poziomie współczynników w populacji kobiet. Potwierdza się sformułowana wcześniej hipoteza o szczególnej roli kobiety w rolnictwie wynikającej z faktu, iż w warunkach dominacji indywidualnego systemu gospodarowania niezwykle trudne jest oddzielenie pracy w gospodarstwie domowym od pracy w gospodarstwie rolnym.

Analiza aktywności zawodowej kobiet w rolnictwie według wieku skłania do powtórzenia dostrzeżonej wcześniej, przy analizie stosunków na wsi, prawidłowości: największe różnice w stosunku do ludności nierolniczej występują w najstarszych i najmłodszych grupach wieku. Odnosnie osób w wieku emerytalnym te olbrzymie różnice współczynnik aktywności kobiet w wieku 60-64 lata w rolnictwie jest dziewięciokrotnie, a w wieku 65 i więcej lat - trzydziestokrotnie! wyższy niż poza rolnictwem związane są z automatyzmem działania systemu emerytalnego w działach pozarolniczych. W rolnictwie zaś jak dotąd powszechna jest zasada pracy "jak długo zdrowie pozwoli", mimo istniejącej już dziś możliwości uzyskania zaopatrzenia emerytalnego.

²⁷ Por. K. Z a g ó r s k i, Wpływ poziomu diety i aktywności zawodowej na ruchliwość i strukturę społeczną, "Wiomości Statystyczne" 1974, 9, s. 40.

Różnice w aktywności dziewcząt w wieku 15-17 lat są także znaczne: w rolnictwie odpowiedni współczynnik jest ponad dwukrotnie większy niż poza rolnictwem przypomnijmy, że w realizacji miasta - wieś różnica ta była jeszcze większa. Nie można bezpośrednio wyciągać z tego wniosku o mniejszym upowszechnieniu szkolnictwa ponadpodstawowego wśród ludności rolniczej. Zarówno wśród dziewcząt utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych, jak i z rolnictwa poziom aktywności zawodowej jest obecnie bardzo niski. Podkreślić przy tym należy, iż w rolnictwie wykazuje on stałą i dynamiczną tendencję spadkową. W latach 1960-1978 zmniejszył się on czterokrotnie.

Relatywnie najniższe różnice w aktywności zawodowej kobiet w rolnictwie i poza rolnictwem charakteryzują środkowe grupy wieku produkcyjnego. Trzeba przy tym podkreślić, że w latach 1960-1978 wyraźnie się zmniejszyły. Przypomnijmy, że czynnikiem powodującym taki stan rzeczy był znaczny wzrost aktywności kobiet poza rolnictwem, przy stabilizacji - na wysokim, sięgającym 90% poziomie - współczynników w rolnictwie.

Odnotowane wyżej prawidłowości charakteryzują również populację mężczyzn, przy czym różnice współczynników w rolnictwie i poza rolnictwem kształtują się na znacznie niższym poziomie.

Interesujące wnioski wypływają z porównania współczynników dla mężczyzn i kobiet w obu grupach źródeł utrzymania tablica 22. Tak w przeszłości jak i obecnie wśród osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych nadwyżka współczynników "męskich" jest na ogół większa niż w rolnictwie. Szczególnie duże różnice występują w najstarszych grupach wieku produkcyjnego i w wieku emerytalnym. Poza rolnictwem aktywność zawodowa mężczyzn w tym wieku jest kilkakrotnie wyższa niż kobiet, podczas gdy w rolnictwie kształtuje się ona u obu płci na wysokim i wyrównanym poziomie²⁸.

²⁸ W stosunku do kobiet w wieku poprodukcyjnym czynnych zawodowo poza rolnictwem: "można zasadnie domniemywać, że najważniejszą przyczyną sprawiającą, że kontynuują one pracę w gospodarce społecznej jest konieczność spełnienia warunków uprawniających do świadczeń emerytalnych!" W. M u s z a l s k i, op.cit., s. 82.

3. Poziom wykształcenia jako czynnik aktywności zawodowej

Źródłową podstawę analizy stanowią cząstkowe współczynniki aktywności zawodowej dla pięcioletnich grup wieku obliczone osobno dla mężczyzn i kobiet w 6 kategoriach wykształcenia. Przegląd tych współczynników tablica 23 pozwala sformułować generalny wniosek: na ogół im wyższy poziom wykształcenia tym większa aktywność zawodowa. Prawidłowość tę obserwujemy tak w miastach jak i na wsi, tak w 1970 r. jak i 1978 r. Wyjątek od tej reguły stanowią osoby legitymujące się wykształceniem średnim ogólnym, których aktywność zawodowa jest mniejsza niż u osób o niższych poziomach wykształcenia. Czym można wyjaśnić taki stan rzeczy? Szczegółowa analiza aktywności zawodowej według wieku tablica 24 wskazuje, że stwierdzona wyżej prawidłowość charakteryzuje najmłodsze i najstarsze grupy wieku. W pierwszym przypadku wiąże się to zapewne z faktem kontynuowania nauki w szkołach wyższych, a jak wiadomo gros studentów rekrutuje się spośród absolwentów średnich szkół ogólnokształcących. W drugim przypadku niską aktywność zawodową tłumaczyć można trudnością kontynuowania pracy zawodowej przez osoby nie posiadające konkretnych kwalifikacji zawodowych.

Warto podkreślić, iż wymienione wyżej przyczyny wywarły silniejszy wpływ na relatywnie niski poziom aktywności zawodowej osób z wykształceniem średnim ogólnym w miastach tablica 25.

Porównanie aktywności zawodowej w miastach i na wsi wskazuje, iż jest ona silniej zróżnicowana według poziomu wykształcenia wśród ludności miejskiej. Obszar zmienności współczynników w miastach wynosił w 1978 r.: dla mężczyzn 54,8 p.p., dla kobiet - 65,5 p.p., natomiast na wsi odpowiednio 22,9 p.p. i 32,9 p.p. Szczególnie duże różnice występują w aktywności zawodowej osób o najniższych poziomach wykształcenia podstawowe nie ukończone i podstawowe ukończone. Relatywnie wysoka aktywność zawodowa ludności wiejskiej o tym wykształceniu wiąże się z pracą w rolnictwie. Zwróćmy przy tym uwagę, że na wsi w najstarszych grupach wieku aktywność zawodowa jest najwyższa właśnie w grupie osób legitymujących się niskim poziomem wykształcenia tablica 26. Ta bowiem grupa zdominowana jest przez osoby utrzymujące

się z rolnictwa, a - jak o tym już pisaliśmy - wśród rolników aktywność zawodowa w wieku poprodukcyjnym jest szczególnie wysoka.

Tak w miastach jak i na wsi najwyższa aktywność zawodowa jest udziałem osób z wykształceniem wyższym²⁹. Jeśli rozpatrzemy jednak sytuację oddzielnie wśród mężczyzn i kobiet to okaże się, że występują w tym względzie pewne różnice. Wśród mężczyzn w miastach, z wyjątkiem najmłodszych grup wieku produkcyjnego, osoby z wyższym wykształceniem cechują się najwyższą aktywnością zawodową tablica 25. Na wsi tablica 26 wysoki poziom aktywności zawodowej osób o tym poziomie wykształcenia kończy się w grupie 55-59 lat, natomiast w najstarszych grupach wieku dominuje aktywność zawodowa osób, które nie ukończyły szkoły podstawowej.

Wśród kobiet zamieszkających w miastach we wszystkich grupach wieku maksymalnym poziomem aktywności charakteryzują się osoby z wyższym wykształceniem, a najniższym - nie posiadające wykształcenia podstawowego. Na wsi sytuacja jest bardziej zróżnicowana: w pierwszych siedmiu grupach wieku - podobnie jak w miastach - dominuje aktywność zawodowa kobiet z wyższym wykształceniem. Natomiast wśród kobiet w wieku powyżej 55 lat maksymalną aktywnością zawodową wyróżniają się osoby nie posiadające wykształcenia szkolnego.

Syntetycznym wyrazem opisanych wyżej różnic w poziomie współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet w mieście i na wsi są wskaźniki zawarte w tablicy 24.

Tak w miastach jak i na wsi we wszystkich niemal poziomach wykształcenia współczynniki aktywności zawodowej mężczyzn są wyższe niż kobiet. Ogólnie rzecz biorąc w miarę przechodzenia do coraz to wyższych poziomów wykształcenia "nadwyżka" aktywności zawodowej mężczyzn maleje. Jest ona szczególnie niska w grupie osób z wykształceniem wyższym zarówno na wsi jak i w miastach. Szczególną sytuację znajdujemy wśród osób z wykształceniem średnim ogólnym: na wsi poziom współczynników dla mężczyzn

²⁹ Por. B. Nowakowska, Z. Zarzycka, Aktywność zawodowa kobiet a ich wykształcenie, "Acta Universitatis Lodziensis", seria III, z. 44, s. 28 i nast.

i kobiet jest niemal identyczny, natomiast w miastach aktywność zawodowa kobiet jest wyższa niż mężczyzn. Bliższe rozpatrzenie tego problemu wskazuje, iż relatywnie wyższa aktywność zawodowa kobiet z wykształceniem średnim ogólnym w miastach dotyczy tylko grupy wieku 20-24 lata. Współczynnik aktywności zawodowej kobiet w tym wieku wynosił w 1978 r. 46,0%, natomiast mężczyzn tylko 24,3%. Tak duża różnica wartości współczynników zaważyła na poziomie ogólnego współczynnika aktywności kobiet o tym poziomie wykształcenia. Niska aktywność zawodowa mężczyzn w tym wieku związana jest z odbywaniem służby wojskowej przez znaczną część spośród nich i tym samym zakwalifikowaniem ich w spisie ludności do kategorii biernych zawodowo. We wszystkich pozostałych grupach wieku - zgodnie z ogólną prawidłowością - aktywność zawodowa kobiet z wykształceniem średnim ogólnym jest niższa.

W miastach największe różnice aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet przypadają na grupę osób nie posiadających ukończonej szkoły podstawowej. Na wsi natomiast największa nadwyżka współczynników "męskich" cechuje osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym.

Sprawdźmy wreszcie jak ma się aktywność zawodowa na wsi do aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet w miastach. We wszystkich grupach wykształcenia, u obu płci współczynniki na wsi są wyższe niż w miastach. Na podkreślenie zasługuje szczególnie wysoka nadwyżka współczynników "wiejskich" wśród osób o najniższym poziomie wykształcenia: aktywność zawodowa mężczyzn jest tu dwukrotnie, a kobiet niemal trzykrotnie wyższa niż w miastach. Duże różnice na korzyść wsi występują wśród osób z wykształceniem podstawowym oraz średnim ogólnokształcącym. Najmniejsze różnice odnotowujemy wśród osób z wykształceniem wyższym, średnim zawodowym i zasadniczym zawodowym. Tak więc wśród osób posiadających kwalifikacje zawodowe aktywność jest na ogół bardzo wysoka niezależnie od charakteru miejsca zamieszkania.

4. Aktywność zawodowa kobiet a liczba dzieci pozostających na utrzymaniu

Szczególnym czynnikiem różnicującym aktywność zawodową kobiet jest fakt posiadania lub nieposiadania dzieci. Materiały spisu ludności umożliwiają określenie liczby kobiet w poszczególnych grupach wieku, na których utrzymaniu pozostają dzieci w wieku do 24 lat. W ten sposób mogliśmy obliczyć cząstkowe współczynniki aktywności zawodowej osobno dla kobiet utrzymujących i nie utrzymujących dzieci.

Waga omawianego czynnika jest różna w poszczególnych etapach życia kobiety. Do 24 roku życia odsetek kobiet posiadających dzieci jest niewielki tablica 28, a co za tym idzie nieznaczny jest wpływ tego faktu na poziom aktywności zawodowej. Największy udział kobiet utrzymujących dzieci przypada na wiek 25-44 lata - w tym więc przedziale wieku można oczekiwać istotnego wpływu tego czynnika na skłonność do podejmowania lub kontynuowania pracy zawodowej. W starszych grupach wieku udział kobiet utrzymujących dzieci do lat 24 jest znowu niewielki, a więc i tu rola tego czynnika jest znikoma. Zwróćmy uwagę, że wspomniane wyżej obserwacje odpowiadają sytuacji tak w miastach jak i na wsi.

Ogólny przegląd współczynników aktywności zawodowej kobiet tablica 29 wskazuje na znacznie wyższy poziom aktywności kobiet posiadających dzieci³⁰. Zwróćmy jednak uwagę, że wniosek ten jest oparty o współczynniki ogólne będące wypadkową cząstkowych współczynników, różnych w poszczególnych grupach wieku. Przypomnijmy, że kobiety bezdzietne koncentrują się w najmłodszych i najstarszych grupach wieku, a w tych właśnie aktywność zawodowa kobiet jest najniższa. Podajmy dla ilustracji, że najniższa aktywność zawodowa zarówno u kobiet posiadających jak i nie posiadających dzieci występuje w najmłodszej grupie wieku,

³⁰ Por. Z. Z a r z y c k a, Aktywność zawodowa kobiet ich sytuacja rodzinna, "Studia Demograficzne", 1976, 44.

natomiast najwyższa w środkowych grupach wieku produkcyjnego.

Należy jednak zauważyć, że wymienione wyżej "minimum" aktywności zawodowej kształtuje się wśród kobiet posiadających dzieci na znacznie wyższym poziomie w 1978 r. dla kobiet w wieku 15-17 lat współczynnik aktywności zawodowej wynosił: dla posiadających dzieci - 22,4%, dla nie posiadających dzieci - 5,1%. Można więc sformułować następujący wniosek: jeśli w bardzo młodym wieku kobieta decyduje się na urodzenie dziecka to często wiąże się to z koniecznością podjęcia pracy. Zjawisko to jest bardziej powszechne na wsi. Formułując te wnioski pamiętajmy jednak, że dziewczęta w wieku 15-17 lat nie są reprezentatywne dla ogółu kobiet posiadających dzieci, gdyż ich liczba nie sięga 3000 czyli 1 promille ogółu kobiet posiadających dzieci.

Znacznie większą wartość poznawczą mają obserwacje dotyczące aktywności zawodowej młodych kobiet w wieku 20-24 lat, na ten bowiem wiek przypada w Polsce maksimum płodności tablica 29. W tym wieku pojawia się na ogół pierwsze dziecko i konieczność opieki nad nim powoduje niższą aktywność zawodową w stosunku do kobiet nie posiadających dzieci. Aktywność zawodowa tych kobiet jest niemal identyczna na wsi i w mieście, kształtując się na poziomie ok. 58%, natomiast wśród kobiet nie posiadających dzieci wynosi ona w miastach 68,9%, na wsi 86,6%. Podkreślając różnice między aktywnością zawodową kobiet nie posiadających i posiadających dzieci należy jednak dostrzec, że w 1978 r. ponad połowa tych ostatnich łączyła obowiązki macierzyńskie i zawodowe. Niewątpliwie dziś sytuacja uległa radykalnej zmianie. Powszechność urlopów wychowawczych obniżając aktywność zawodową kobiet posiadających dzieci zwiększyła jednocześnie rozpiętość omawianych współczynników.

Sprawdźmy z kolei jak przedstawia się sytuacja wśród kobiet w wieku 45-49 lat tablica 29. Są one na tym etapie życia rodzinnego kiedy to pierwsze, a także drugie dziecko jest już na tyle dorosłe, iż nie wymaga tak szczególnej troski. Aktywność zawodowa kobiet utrzymujących dzieci jest w tym wieku wysoka, sięgając 80% i zarówno w mieście jak i na wsi jest niemal taka sama jak kobiet nie posiadających dzieci. Dodajmy, iż podobną sytuację spotykamy także wśród kobiet w wieku 40-44 lata, kiedy

to w młodszych grupach wieku wyraźnie wyższą aktywnością zawodową cechowały się kobiety nie posiadające dzieci tablica 30.

Fakt odchowania dzieci, a także pojawiające się w starszych grupach wdowieństwo sprzyja relatywnie wysokiej aktywności kobiet posiadających dzieci względy ekonomiczne³¹. Potwierdzeniem tego jest znamienne zjawisko: w wieku powyżej 50 roku życia aktywność zawodowa kobiet posiadających dzieci przekracza nawet poziom aktywności kobiet bezdzietnych.

Skoncentrujemy obecnie uwagę na aktywności zawodowej kobiet posiadających dzieci i sprawdzimy czy ich liczba wpływa na zróżnicowanie poziomu współczynników. Przegląd współczynników obliczonych dla ogółu kobiet bez uwzględnienia wieku dowodzi, iż w miarę zwiększania się liczby pozostających na utrzymaniu dzieci poziom aktywności zawodowej maleje tablica 29. Wbrew jednak powszechnemu mniemaniu różnice w poziomie współczynników są stosunkowo niewielkie.

Uwzględnienie w analizie przekroju miasto - wieś dowodzi, że liczba dzieci silniej różnicuje aktywność zawodową w miastach, natomiast w środowisku wiejskim czynnik ten nie odgrywa w zasadzie żadnej roli³². Statystyczną ilustracją tych prawidłowości może być obszar zmienności współczynników. W miastach wahają się one w granicach 75,1 - 57,5 obszar zmienności wynosi 17,6 p.p., na wsi natomiast pole wahań określają współczynniki 78,5 - 76,3 obszar zmienności wynosi tylko 2,2 p.p. Raz jeszcze daje o sobie znać specyfika warunków życia ludności rolniczej gdzie łatwiej niż w mieście łączyć można obowiązki macierzyńskie z pracą w gospodarstwie rolnym.

Potwierdzeniem poczynionych wyżej obserwacji może być zestawienie współczynników dla kobiet miejskich i wiejskich utrzymujących taką samą liczbę dzieci. Zawsze współczynniki wiejskie

³¹ Por. Z. Z a r z y c k a, Praca zawodowa kobiet a budżet rodziny. Zarys problemów i metod badawczych, Łódź 1982, s. 61 i dalsze.

³² Por. M. K ę d e l s k i, Aktywność pracownicza kobiet jako czynnik terytorialnego zróżnicowania płodności, "Studia Demograficzne", 1982, 1, s. 22. Zdaniem autora: "Rodzenie się kolejnych dzieci nie ma zasadniczego wpływu na aktywność zawodową kobiet w rodzinach chłopskich".

są wyższe, przy czym, im większa liczba dzieci tym różnice większe tablica 29 .

Sprawdźmy, czy nakreślona wyżej sytuacja jest taka sama wśród młodych 20-24 lata i starszych 45-49 lat kobiet. Okazuje się, że zależność aktywności zawodowej od liczby dzieci jawi się silniej w grupie młodych kobiet, przy czym znamienny jest fakt, iż dopiero pojawienie się drugiego dziecka zdecydowanie obniża poziom aktywności zawodowej. Prawidłowość ta występuje tak w miastach jak i na wsi, przy czym kobiety wiejskie charakteryzują się zawsze wyższą aktywnością zawodową.

Odmienny stan rzeczy stwierdzamy wśród kobiet w wieku 45-49 lat. W tym przypadku fakt posiadania jednego, dwojga czy nawet trojga dzieci nie odgrywa istotnej roli w kształtowaniu poziomu aktywności zawodowej. Dopiero wśród kobiet posiadających pięć i więcej dzieci obserwujemy stosunkowo nieduże obniżenie współczynnika aktywności, zwłaszcza w miastach. Zwróćmy jednak uwagę, że i w tym przypadku 60% kobiet w miastach i ponad 80% na wsi pracuje zawodowo.

Reasumując stwierdzamy, że ujemny wpływ liczby dzieci pozostających na utrzymaniu na aktywność zawodową charakteryzuje kobiety do 50 roku życia, przy czym rysuje się szczególnie wyraźnie w młodszych grupach wieku. Prawidłowość ta cechuje kobiety niezależnie od miejsca zamieszkania, ale ze szczególną siłą ujawnia się w środowisku miejskim.

W wieku powyżej 50 roku życia obserwujemy znamienne zjawisko: kobiety posiadające dwoje i troje dzieci cechują się wyższą aktywnością zawodową niż posiadające tylko jedno dziecko. Wolno sądzić, że czynnik ekonomiczny odgrywa tu niepoślednią rolę.

V. Zakończenie

Przeprowadzona analiza potwierdza wcześniej sformułowaną tezę o różnorodności działania czynników demograficznych określających poziom aktywności zawodowej ludności i ich wzajemnie uwikłanym powiązaniu.

Czynnikiem silnie różnicującym aktywność zawodową jest płeć. Słuszne jest przekonanie, że na ogół aktywność zawodowa kobiet

jest niższa niż mężczyzn. Należy jednak zwrócić uwagę, że wbrew potocznym mniemaniom różnice te nie są tak duże, przy czym w czasie ulegają zmniejszeniu. W badanym okresie obserwowaliśmy znaczny wzrost aktywności zawodowej kobiet, szczególnie wysoki w miastach. Na wsi aktywność zawodowa kobiet była i jest w dalszym ciągu bardzo wysoka. Jest to wyrazem silnego oddziaływania charakteru źródeł utrzymania na skłonność do podejmowania pracy zawodowej. Stabilizacja, a nawet pewne obniżenie się współczynników aktywności zawodowej kobiet na wsi wiąże się z rosnącym tu udziałem ludności nierolniczej, wśród której aktywność zawodowa jest relatywnie niższa.

Uwzględniając wiek ludności stwierdzamy tendencję spadku aktywności zawodowej w najmłodszych i najstarszych grupach wieku. Wiąże się to z jednej strony z powszechnością szkolnictwa ponadpodstawowego, z drugiej zaś - ze skłonnością osób w starszym wieku do korzystania z wcześniejszych emerytur.

Szczególnym wyrazem oddziaływania rolniczych źródeł utrzymania jest nadal bardzo wysoka aktywność zawodowa starszych wiekiem mężczyzn i kobiet, wielokrotnie wyższa niż w grupie nierolniczej.

Poziom wykształcenia silnie, choć w zróżnicowany sposób, określa aktywność zawodową mężczyzn i kobiet. Jego działanie przejawia się znacznie silniej w populacji kobiet. Generalnie rzecz biorąc ludność osiągaająca te poziomy wykształcenia, które wiążą się z konkretnymi kwalifikacjami zawodowymi wykształcenie wyższe, średnie zawodowe i zasadnicze zawodowe wyróżnia się szczególnie wysoką aktywnością zawodową we wszystkich niemal grupach wieku tak w mieście jak i na wsi. W tych właśnie kategoriach wykształcenia aktywność zawodowa mężczyzn i kobiet jest najbardziej zbliżona.

Aktywność zawodowa kobiet jest wyraźnie powiązana z ich dzietnością. Wpływ ten wyraża się najsilniej wśród kobiet w wieku największej płodności tak w mieście jak i na wsi. W miarę przechodzenia do starszych grup wieku fakt posiadania dziecka, a także ich liczba w mniejszym stopniu różnicują aktywność zawodową.

Jakie korekty do wyżej sformułowanych tendencji wprowadzić może przyszłość? Wolno sądzić, iż utrzyma się wyższa aktywność

zawodowa mężczyzn niż kobiet. W pewnych grupach wieku różnice te już dziś uległy zwiększeniu i zjawisko to może się pogłębić w przyszłości. Mamy tu na myśli w pierwszym rzędzie młodsze grupy wieku produkcyjnego, co wiąże się z powszechnością urlopów wychowawczych. Aktywność zawodowa kobiet osiągnęła "społeczne maksimum" i prawdopodobnie nie będzie już rosła, a wręcz przeciwnie - malała. Przede wszystkim można oczekiwać spadkowego trendu aktywności zawodowej kobiet w rolnictwie, zwłaszcza w starszych grupach wieku.

Aktywność zawodowa mężczyzn jest już dziś bardzo wysoka, przekraczająca w wielu grupach wieku 90%. Ogólnie rzecz biorąc utrzyma się zapewne na tym samym poziomie w środkowych grupach wieku produkcyjnego, lecz ulec może obniżeniu w najstarszych grupach wieku produkcyjnego i w wieku poprodukcyjnym³³. Sądzymy bowiem, iż zjawisko dążenia do wcześniejszych emerytur jest tendencją trwałą.

Bardziej złożona sytuacja zaistnieć może wśród młodzieży. Zarysowane dziś społecznie negatywne zjawisko spadku zainteresowania kształceniem na poziomie wyższym a także średnim, dążenie do jak najszybszego usamodzielnienia się ekonomicznego prowadzić może do pewnego wzrostu aktywności zawodowej w tej grupie. Kierunki działania polityki społecznej winny zapobiec temu z wielu względów niekorzystnemu trendowi.

Wydaje się, iż w przyszłości wyrównywać się będzie poziom aktywności zawodowej w przekroju miasto - wieś, a także wśród ludności rolniczej i nierolniczej. Można jednak domniemywać, iż w dalszym ciągu aktywność zawodowa kobiet w rolnictwie będzie wyższa.

Szczególną rolę w perspektywie odgrywać będzie rosnący poziom wykształcenia ludności. Wzrost poziomu wykształcenia kobiet, a zwłaszcza tej grupy spośród nich, która wyjdzie z okresu największych obowiązków macierzyńskich, sprzyjać może zach-

³³ Z badań dotyczących wcześniejszych emerytur w Warszawie w 1977 r. wynika, że mężczyźni znacznie częściej niż kobiety przechodzą na emeryturę przed osiągnięciem ustawowego wieku. Por. E. Frątczak, Zmiany warunków bytu związane z przejściem na emeryturę, "Studia Demograficzne", 1982, 1, s. 87.

waniu ich wysokiej aktywności zawodowej. Naturalna tendencja spadku aktywności zawodowej w najstarszych grupach wieku również może być osłabiona rosnącymi kwalifikacjami tych osób.

Fakt posiadania dzieci i ich liczba stanowić będzie również w przyszłości istotny czynnik różnicujący aktywność zawodową. Siła jego oddziaływania będzie jednak zależna od ogólnej sytuacji gospodarczej, a co za tym idzie poziomu życia rodziny.

Formułując przesłanki przyszłego kształtowania się aktywności zawodowej zdajemy sobie w pełni sprawę z uwikłanego splotu czynników kształtujących jej poziom. Czynnik demograficzny jest wprawdzie ważny lecz nie jedyny. Wyodrębnienie siły jego oddziaływania tak w retrospekcji jak i w perspektywie jest bardzo trudne. Przypomnijmy raz jeszcze, że poszczególne cechy demograficzne nie tylko w różnym stopniu ale i różnokierunkowo oddziałują na poziom aktywności zawodowej.

Warto dodać, iż działanie czynników demograficznych pośrednio odzwierciedla wpływ czynników ekonomicznych i uzależnione jest od polityki społecznej i polityki zatrudnienia. Nie bez znaczenia dla przyszłości jest także trwałość zasad prawnych w zakresie systemu emerytalnego i urlopów wychowawczych.

T a b l i c a 1

Ludność w wieku produkcyjnym w Polsce w latach 1950-2000

Lata	Ludność ogółem w tys.	Ludność w wieku produkcyjnym			
		w tysiącach	w procentach ogółu ludności	wskaźniki dynamiki	
				1950=100 1980=100 ^a	rok po-przedni = 100
1950	25 035	14 481	57,8	100,0	-
1955	27 550	15 608	56,7	107,8	107,8
1960	29 795	16 271	54,6	112,4	104,2
1965	31 551	17 058	54,1	117,8	104,8
1970	32 658	18 324	56,1	126,5	107,4
1975	34 185	19 962	58,4	137,8	108,9
1980	35 735	21 211	59,4	146,5 100,0	106,3
1985	37 357	21 775	58,3	102,7	102,7
1990	38 585	22 101	57,3	104,2	101,5
1995	39 621	22 806	57,6	107,5	103,2
2000	40 651	23 802	58,6	112,2	104,4

a dla lat 1950-1980 podstawą porównania jest wielkość z roku 1950, dla okresu 1980-2000 - wielkość z roku 1980.

Źródło: Rocznik Demograficzny 1983, s. 3 oraz Prognoza ludności do roku 2000, GUS, Warszawa 1984, s. 10-11.

T a b l i c a 2

Mężczyźni o kobiety w wieku produkcyjnym w Polsce
w latach 1950-2000

Lata	Ludność ogółem w tys.	Ludność w wieku produkcyjnym			
		w tysią- cach	w procen- tach ogó- łku	wskaźnik dynamiki	
				1950=100 1980=100 ^a	rok po- przedni = 100
Mężczyźni					
1950	11 942	6 973	58,4	100,0	-
1955	13 232	7 590	57,4	108,8	108,8
1960	14 414	8 072	56,0	115,8	106,4
1965	15 319	8 558	55,9	122,7	106,0
1970	15 862	9 295	58,6	133,3	108,6
1975	16 633	10 148	61,0	145,5	109,2
1980	17 411	10 763	61,8	154,4	106,1
				100,0	
1985	18 210	11 223	61,6	104,3	104,3
1990	18 802	11 464	61,0	106,5	102,1
1995	19 298	11 819	61,2	109,8	103,1
2000	19 789	12 298	62,1	114,3	104,1
K o b i e t y					
1950	13 093	7 508	57,3	100,0	-
1955	14 318	8 018	56,0	106,8	106,8
1960	15 381	8 199	53,3	109,2	102,3
1965	16 232	8 500	52,4	113,2	103,7
1970	16 796	9 029	53,8	120,3	106,2
1975	17 552	9 814	55,9	130,7	108,7
1980	18 324	10 445	55,7	139,1	106,5
				100,0	
1985	19 147	10 552	55,1	101,0	101,0
1990	19 783	10 637	53,8	101,8	100,8
1995	20 323	10 987	54,1	105,2	103,3
2000	20 862	11 504	55,1	110,1	104,7

a jak w tabeli 1.

Źródło: jak w tabeli 1.

T a b l i c a 3

Ludność w wieku produkcyjnym w Polsce według płci i wieku
w latach 1950-2000

Lata ^a	Ludność w wieku produkcyjnym				
	w tysiącach			w procentach ogółu	
	ogółem	18-39	40-59/64	18-39	40-59/64
	R a z e m				
1950	14 070	8 222	5 848	58,4	41,6
1960	15 912	9 364	6 548	58,9	41,1
1970	18 323	10 623	7 700	58,0	42,0
1980	21 211	12 535	8 676	59,1	40,9
1985	21 775	13 134	8 641	60,3	39,7
1990	22 101	12 769	9 332	57,8	42,2
1995	22 806	12 424	10 382	54,5	45,5
2000	23 802	12 442	11 360	52,3	47,7
	M ę ż c z y ź n i				
1950	6 585	3 724	2 861	56,5	43,5
1960	7 731	4 452	3 279	57,6	42,4
1970	9 295	5 345	3 950	57,5	42,5
1980	10 763	6 359	4 404	59,1	40,9
1985	11 223	6 673	4 550	59,5	40,5
1990	11 464	6 489	4 975	56,6	43,4
1995	11 819	6 315	5 504	53,4	46,6
2000	12 298	6 320	5 678	51,4	48,6
	K o b i e t y				
1950	7 485	4 498	2 987	60,1	39,9
1960	8 181	4 912	3 269	60,0	40,0
1970	9 028	5 278	3 750	58,5	41,5
1980	10 448	6 176	4 272	59,1	40,9
1985	10 552	6 461	4 091	61,2	38,8
1990	10 637	6 280	4 357	59,0	41,0
1995	10 987	6 109	4 878	55,6	44,4
2000	11 504	6 122	5 382	53,2	46,8

a dla lat 1950, 1960 i 1970 dane różnią się od zamieszczonych w tablicach 1 i 2 bowiem pochodzą ze spisów ludności.

Ź r ó d ł o: materiały spisów ludności z lat 1950, 1960 i 1970 oraz - jak w tablicy 1.

T a b l i c a 4

Ludność w wieku produkcyjnym w Polsce
Według charakteru miejsca zamieszkania
w latach 1950-2000

Lata	Ludność ogółem w tys.	Ludność w wieku produkcyjnym				
		w tys.	w procen- tach ogółu	wskaźniki dynamiki		Współ- czynnik femini- zacji
				1950=100 1980=100 ^a	rok po- przedni = 100	
	M i a s t a					
1950	9 243	5 683	61,5	100,0	-	113
1955	12 067	7 197	59,6	126,6	126,6	110
1960	14 401	8 237	57,2	144,9	114,5	103
1965	15 681	9 023	57,5	158,8	109,5	102
1970	17 088	10 146	59,4	178,5	112,4	101
1975	19 030	11 942	62,7	210,1	117,7	100
1980	20 979	13 115	62,5	230,8	109,8	101
				100,0		
1985	22 525	13 650	60,6	104,1	104,1	99
1990	23 783	14 147	59,5	107,9	103,6	98
1995	24 933	14 932	59,9	113,9	105,5	98
2000	26 123	15 879	60,8	121,1	106,3	99
	W i e ś					
1950	15 792	8 798	55,7	100,0	-	105
1955	15 483	8 411	54,3	95,6	95,6	103
1960	15 394	8 034	52,2	91,3	95,5	100
1965	15 870	8 035	50,6	91,3	100,0	96
1970	15 570	8 178	52,5	93,0	101,8	93
1975	15 155	8 020	52,9	91,2	98,1	92
1980	14 756	8 096	54,9	92,0	101,0	91
				100,0		
1985	14 833	8 125	54,8	100,3	100,3	86
1990	14 803	7 954	53,7	98,2	97,9	84
1995	14 687	7 874	53,6	97,2	99,0	83
2000	14 527	7 923	54,5	97,8	100,6	84

a jak w tabelicy 1.

Ź r ó d ł o: jak w tabelicy 1.

T a b l i c a 5

Bilans ludności w wieku produkcyjnym w latach 1950-2000

Lata	Ludność osiągnięta w wieku produkcyjnym 20-24 lata w tys.		Ludność opuszczająca wiek produkcyjny 55-59 k / 60-64 m w tys.		Współczynnik zastępowalności, liczba osób w wieku 20-24 lata na 1000 osób w wieku 55-59/60-64	
	razem	mężczyźni	kobiety	razem	mężczyźni	kobiety
1950	2 376,4	1 164,2	1 212,2	828,7	314,2	514,5
1960	2 209,2	1 119,3	1 089,9	1 235,3	468,5	766,8
1965	1 913,2	967,6	945,6	1 476,1	593,8	882,3
1970	2 958,3	1 499,3	1 459,0	1 502,1	675,2	826,9
1975	3 453,6	1 756,6	1 697,0	1 278,3	606,8	671,5
1980	3 295,9	1 688,3	1 607,6	1 508,8	496,8	1 012,0
1985	2 694,7	1 381,4	1 313,3	1 802,3	728,6	1 073,7
1990	2 493,7	1 272,0	1 221,7	1 872,4	838,7	1 033,7
1995	2 876,2	1 466,0	1 410,2	1 817,4	833,7	983,7
2000	3 211,3	1 637,9	1 573,4	1 634,2	782,8	851,4
				197	209	185

Ź r ó d ł o: obliczenia własne na podstawie: Roczniki Demograficzne GUS oraz Prognoza ludności Polski do 2000 roku, GUS, Warszawa 1984.

T a b l i c a 6

Ludność czynna zawodowo według płci w latach 1960-1978

Lata	Ludność w tysiącach		Wskaźniki dynamiki			
	ogółem	czynni: zawodo- wo	ogółu ludności		dzynnych zawodowo	
			1960= =100	rok po- przedni = 100	1960= =100	rok po- przedni = 100
R a z e m						
1960	29 776 ^a	13 971	100,0	-	100,0	-
1970	32 642	16 944	109,6	109,6	121,3	121,3
1978	35 061	17 962	117,7	107,4	128,6	106,0
M ę ż c z y ż n i						
1960	14 059	7 791	100,0	-	100,0	-
1970	15 853	9 149	112,8	112,8	117,4	117,4
1978	17 079	9 806	121,5	107,7	125,9	107,2
K o b i e t y						
1960	15 347	6 180	100,0	-	100,0	-
1970	16 789	7 795	109,4	109,4	126,4	126,1
1978	17 982	8 156	117,2	107,1	132,0	104,6

^a W dalszym podziale nie uwzględniono: w 1960 r. - 370 tys. osób spisanych centralnie.

Ź r ó d ł o: Narodowy Spis Powszechny z 7 XII 1978 r., Ludność, Gospodarstwa domowe i warunki mieszkaniowe, "Statystyka Polski", nr 128, GUS, Warszawa 1980.

T a b l i c a 7

Ludność czynna zawodowo według charakteru miejsca zamieszkania
i źródeł utrzymania w latach 1960-1978

Lata	Ludność w tysiącach		Wskaźniki dynamiki			
	ogółem	czynni zawodo- wo	ogółu ludności		czynnych zawodowo	
			1960= =100	rok po- przedni = 100	1960= =100	rok po- przedni = 100
M i a s t o						
1960	14 206	5 961	100,0	-	100,0	-
1970	17 064	8 222	120,1	120,1	137,9	137,9
1978	20 150	9 922	141,8	118,1	166,4	120,7
W i e ś						
1960	15 200	8 010	100,0	-	100,0	-
1970	15 578	8 722	102,5	102,5	108,9	108,9
1978	14 911	8 040	98,1	95,7	100,0	92,2
P o z a r o l n i c t w e m						
1960	18 025	7 362	100,0	-	100,0	-
1970	22 409	10 523	124,3	124,3	142,9	142,9
1978	26 397	12 662	146,4	117,8	172,0	120,3
R o l n i c t w o						
1960	11 381	6 609	100,0	-	100,0	-
1970	10 233	6 421	89,9	89,9	97,2	97,2
1978	8 664	5 300	76,1	84,7	80,2	82,5

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 8

Ludność bierna zawodowo według płci w latach 1960-1978

Lata	Ludność w tysiącach		Wskaźniki dynamiki			
	ogółem	bierni zawodo- wo	ogółu ludności		biernych zawodowo	
			1960= =100	rok po- przedni = 100	1960= =100	rok po- przedni = 100
R a z e m						
1960	29 776 ^a	15 435	100,0	-	100,0	-
1970	32 642	15 698	109,6	109,6	101,7	101,7
1978	35 061	17 099	117,7	107,4	110,8	108,9
Mężczyźni						
1960	14 059	6 268	100,0	-	100,0	-
1970	15 853	6 705	112,8	112,8	107,0	107,0
1978	17 079	7 273	121,5	107,7	116,0	108,5
K o b i e t y						
1960	15 347	9 167	100,0	-	100,0	-
1970	16 789	8 993	109,4	109,4	98,1	98,1
1978	17 982	9 826	117,2	107,1	107,2	109,3

^a Patrz uwaga w tabelicy 6.

Źródło: jak w tabelicy 6.

T a b l i c a 9

Ludność bierna zawodowo według charakteru miejsca zamieszkania
i źródeł utrzymania w latach 1960-1978

Lata	Ludność w tysiącach		Wskaźniki dynamiki			
	ogółem	bierni zawodo- wo	ogółu ludności		biernych zawodowo	
			1960= =100	rok po- przedni = 100	1960= =100	rok po- przedni = 100
M i a s t o						
1960	14 206	8 245	100,0	-	100,0	-
1970	17 064	8 842	120,1	120,1	107,2	107,2
1978	20 150	10 228	141,8	118,1	124,1	115,7
W i e ś						
1960	15 200	7 190	100,0	-	100,0	-
1970	15 578	6 856	102,5	102,5	95,4	95,4
1978	14 911	6 871	98,1	95,7	95,6	100,2
P o z a r o l n i c t w e m						
1960	18 025	10 663	100,0	-	100,0	-
1970	22 409	11 886	124,3	124,3	111,5	111,5
1978	26 397	13 735	146,4	117,8	128,8	115,6
W r o l n i c t w i e						
1960	11 381	4 772	100,0	-	100,0	-
1970	10 233	3 812	89,9	89,9	79,9	79,9
1978	8 664	3 364	76,1	84,7	70,5	88,2

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 10

Współczynniki obciążenia ekonomicznego ludności miast i wsi
w latach 1960-1978

Lata	Na 100 osób czynnych zawodowo przypada biernych zawodowo						wśród ludności utrzymującej się ze źródeł	
	ogółem	męż- czyźni	kobie- ty	w mia- stach	na wsi		pozarol-	rolni-
							nichych	nych
1960	110	80	148	138	90		145	72
1970	93	73	115	108	79		113	59
1978	95	74	120	103	85		108	63

Ź r ó d ł o : jak w tablicy 6 oraz obliczenia własne.

T a b l i c a 11

Ludność czynna i bierna zawodowo w wieku produkcyjnym
według płci w latach 1960-1978

Lata	Ludność w tysiącach		Wskaźniki dynamiki				Na 100 czynnych zawodo- wo przy pada bier- nych za- wodowo
	czynni zawodo- wo	bierni zawodo- wo	czynnych zawodowo		biernych zawodowo		
			1960= =100	rok po- przedni = 100	1960= =100	rok po- przedni = 100	
R a z e m							
1960	12 550 ^a	3 362	100,0	-	100,0	-	27
1970	15 135	3 188	120,6	120,6	94,8	94,8	21
1978	16 706	4 104	133,1	110,4	122,1	128,7	25
M ę ż c z y ż n i							
1960	7 206	526	100,0	-	100,0	-	7
1970	8 425	870	116,9	116,9	165,4	165,4	10
1978	9 248	1 284	128,3	109,8	244,1	147,6	14
K o b i e t y							
1960	5 344	2 836	100,0	-	100,0	-	53
1970	6 710	2 318	125,6	125,6	81,7	81,7	35
1978	7 458	2 820	139,6	111,1	99,4	121,6	28

a patrz uwaga w tablicy 6.

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 12

Ludność czynna i bierna zawodowo w wieku produkcyjnym
według miejsca zamieszkania i źródeł utrzymania
w latach 1960-1978

Lata	Ludność w tysiącach		Wskaźniki dynamiki				na 100 czyn- nych za wodowo przypa- da bier- nych za wodowo
	czynni zawodo- wo	bierni zawodo- wo	czynnych zawodowo		biernych zawodowo		
			1960= =100	rok po- przedni = 100	1960= =100	rok po- przedni = 100	
M i a s t o							
1960	5 655	2 393	100,0	-	100,0	-	42
1970	7 835	2 300	138,5	138,5	96,1	96,1	29
1978	9 685	2 876	171,3	123,6	120,2	125,0	30
W i e ś							
1960	6 895	969	100,0	-	100,0	-	14
1970	7 300	888	105,9	105,9	91,6	91,6	12
1978	7 021	1 228	101,8	96,2	126,7	138,3	17
P o z a r o l n i c t w e m							
1960	7 085	2 888	100,0	-	100,0	-	41
1970	10 212	2 750	144,1	144,1	95,2	95,2	27
1978	12 455	3 602	175,8	122,0	124,7	131,0	29
W r o l n i c t w i e							
1960	5 465	474	100,0	-	100,0	-	9
1970	4 923	438	90,1	90,1	92,4	92,4	9
1978	4 251	502	77,8	86,3	105,9	114,6	12

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 13

Zmiany w liczebnościach czynnych i biernych zawodowo
w latach 1960-1978

Wyszczególnienie	Lata			Przyrost + ubytek - ludności w latach		
	1960	1970	1978	1960- -1978	1960- -1970	1970- -1978
	w tysiącach osób					
Ludność ogółem	29 403	32 642	35 061	5 655	3 236	2 419
Czynni zawodowo	13 971	16 944	17 962	3 991	2 973	1 018
- poza rolnictwem	7 362	10 523	12 662	5 300	3 161	2 139
- w rolnictwie	6 609	6 421	5 300	-1 309	- 188	-1 121
Bierni zawodowo	15 435	15 698	17 099	1 664	263	1 401
- poza rolnictwem	10 663	11 886	13 735	3 072	1 223	1 849
- w rolnictwie	4 772	3 812	3 364	-1 408	- 960	- 448

a Patrz uwaga w tablicy 6.

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6 oraz obliczenia własne.

T a b l i c a 14

Współczynniki aktywności zawodowej według płci, wieku
i źródeł utrzymania w latach 1960, 1970 i 1978

Wiek ^a	1960			1970			1978		
	ra- zem	poza rol- nic- twem	w rol- nic- twie	ra- zem	poza rol- nic- twem	w rol- nic- twie	ra- zem	poza rol- nic- twem	w rol- nic- twie
O g ó ł e m									
O g ó ł e m	47,5	40,8	58,1	51,9	47,0	62,7	51,2	48,0	61,2
przedprodukcyjny	3,2	1,7	5,8	2,1	0,8	4,9	1,1	0,7	2,2
produkcyjny	78,9	71,0	92,0	82,6	78,8	91,8	80,3	77,6	89,4
- mobilny	78,8	73,1	90,6	82,3	80,2	88,6	81,7	80,9	84,6
- niemobilny	79,0	65,6	94,1	83,3	74,5	96,6	77,2	68,7	96,3
poprodukcyjny	44,2	13,4	74,3	44,2	12,3	83,0	27,2	5,1	76,8
M ę ż c z y ż n i									
R a z e m	55,4	54,0	57,8	57,7	56,0	62,0	57,4	55,3	63,8
przedprodukcyjny	3,2	2,0	5,2	2,1	0,9	5,0	1,3	0,8	2,7
produkcyjny	93,2	91,4	96,8	90,6	89,1	95,1	87,8	86,0	94,1
- mobilny	93,6	93,0	95,1	90,5	90,0	92,2	89,5	89,1	91,1
- niemobilny	92,4	87,4	98,7	91,0	86,6	99,0	84,0	78,1	99,0
poprodukcyjny	59,7	24,8	87,6	56,4	21,8	91,3	34,9	7,9	86,4
K o b i e t y									
R a z e m	40,3	27,9	58,3	46,4	37,9	63,4	45,4	40,9	58,7
przedprodukcyjny	3,2	1,3	6,3	2,0	0,8	4,9	0,9	0,6	1,7
produkcyjny	65,3	49,6	88,3	74,3	67,1	89,2	72,6	68,8	84,8
- mobilny	65,5	52,8	87,4	74,1	69,6	85,8	73,6	72,7	77,8
- niemobilny	65,0	40,8	89,7	74,8	59,0	94,4	70,1	59,2	93,9
poprodukcyjny	38,2	9,6	68,4	39,0	8,7	78,9	23,3	3,8	71,1

^a Wiek przedprodukcyjny 0-17 lat, wiek produkcyjny: mężczyźni 18-64 lata, kobiety 18-59 lat, mobilny - 18-44 lata, niemobilny: mężczyźni 45-64 lata, kobiety 45-59 lat, wiek poprodukcyjny: mężczyźni 65 lat i więcej, kobiety 60 lat i więcej.

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 15

Współczynniki aktywności zawodowej mężczyzn
w latach 1960, 1970 i 1978
według wieku, źródeł utrzymania i miejsca zamieszkania

Wiek	Ogółem			Poza rolnictwem			W rolnictwie		
	1960	1970	1978	1960	1970	1978	1960	1970	1978
OGÓŁEM	55,4	57,7	57,4	54,0	56,0	55,3	57,8	62,0	63,8
15-17	21,3	10,9	7,5	13,8	4,8	4,9	32,2	29,3	13,7
18-19	73,1	63,4	58,3	71,5	62,0	57,8	76,8	67,4	60,3
20-24	88,1	85,7	82,7	87,5	85,1	82,2	89,9	87,9	84,4
25-29	96,4	96,3	96,2	96,4	96,0	95,8	96,5	97,3	97,9
30-34	97,2	97,1	97,1	96,7	96,7	96,7	98,3	98,4	98,3
35-39	97,1	96,8	96,2	96,4	96,2	95,6	98,9	98,9	99,0
40-44	96,9	96,1	94,8	95,6	95,1	93,6	99,1	99,2	99,2
45-49	96,1	95,6	92,1	94,2	93,4	89,9	99,3	99,3	99,2
50-54	94,9	94,0	87,1	91,6	91,2	82,6	99,2	99,4	99,2
55-59	91,7	90,9	81,5	85,4	86,0	73,8	98,7	99,2	98,9
60-64	83,2	83,0	62,4	67,5	70,8	42,6	97,4	98,5	98,3
65+	59,7	56,4	34,9	24,8	21,8	7,9	87,6	91,3	86,4
MIASTA	53,9	56,0	56,1	53,9	56,1	56,0	54,1	55,2	58,7
15-17	11,4	3,7	4,1	11,9	3,8	4,4	6,9	2,8	2,3
18-19	64,4	53,2	50,0	66,2	55,4	51,7	32,3	24,9	25,9
20-24	83,1	80,0	78,1	83,8	80,7	78,4	60,8	63,7	72,0
25-29	95,6	95,2	95,6	95,7	95,3	95,5	89,2	92,6	96,8
30-34	96,4	96,5	97,1	96,4	96,5	97,0	95,5	96,4	98,8
35-39	96,1	96,0	96,1	96,1	96,0	95,9	97,4	97,6	99,1
40-44	95,3	94,8	94,2	95,1	94,6	94,0	98,1	98,3	99,0
45-49	93,9	93,0	90,5	93,6	92,8	90,1	98,5	98,6	99,2
50-54	91,4	90,7	83,1	90,9	90,2	92,4	98,5	99,0	99,1
55-59	85,6	85,6	74,8	84,6	84,7	73,5	98,3	99,0	99,0
60-64	69,4	72,0	45,6	66,4	69,7	42,3	97,8	98,8	98,6
65+	33,3	31,2	13,5	24,9	22,9	8,7	93,1	96,4	93,7
WIEŚ	56,8	59,5	59,1	54,3	55,8	53,7	58,1	62,7	64,5
15-17	31,7	20,1	12,1	20,5	7,4	6,2	35,9	28,3	17,0
18-19	83,0	76,6	70,1	85,2	77,8	72,3	81,4	75,4	67,5
20-24	93,8	92,7	89,0	95,7	94,0	90,8	92,0	91,0	86,4
25-29	97,3	97,8	97,2	97,7	97,7	96,5	96,9	97,9	98,1
30-34	98,1	97,8	97,2	97,5	97,3	96,0	98,5	98,7	98,8
35-39	98,3	97,8	96,4	97,2	96,8	94,4	99,0	99,1	99,0
40-44	98,5	97,8	95,7	97,0	96,2	92,6	99,2	99,3	99,2
45-49	98,2	97,6	94,5	95,8	95,2	89,4	99,3	99,4	99,2
50-54	97,8	97,3	92,3	93,7	93,7	83,4	99,2	99,4	99,2
55-59	96,4	95,9	89,3	88,0	89,4	74,5	98,8	99,2	98,9
60-64	93,1	92,3	79,2	71,7	74,1	43,5	97,4	98,5	98,2
65+	78,2	75,9	54,3	24,3	18,3	6,3	87,1	90,7	85,7

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 16

Współczynniki aktywności zawodowej kobiet
w latach 1960, 1970 i 1978
według wieku, płci, źródeł utrzymania i miejsca zamieszkania

Wiek	Ogółem			Poza rolnictwem			W rolnictwie		
	1960	1970	1978	1960	1970	1978	1960	1970	1978
OGÓŁEM	40,3	46,4	45,4	27,9	37,9	40,9	58,3	63,4	58,7
15-17	20,9	10,2	5,2	9,2	4,1	3,7	36,0	22,7	8,6
18-19	61,7	49,3	43,2	55,0	46,9	45,4	74,3	55,5	35,3
20-24	67,8	73,3	68,4	61,8	71,7	68,9	82,7	79,5	65,9
25-29	62,8	75,1	75,1	52,3	71,6	74,9	85,6	86,7	76,5
30-34	63,4	77,7	79,5	47,7	73,2	78,0	89,1	89,9	86,1
35-39	66,9	79,8	81,9	49,4	73,7	79,3	91,1	92,3	90,9
40-44	69,2	80,0	82,7	49,5	71,1	79,2	91,6	94,3	92,7
45-49	68,4	79,2	78,5	46,8	67,6	71,6	91,5	95,1	93,7
50-54	65,7	75,9	71,6	41,4	59,7	59,8	90,2	94,8	94,3
55-59	60,5	68,1	57,9	32,7	46,3	38,3	87,2	93,3	93,8
60-64	49,4	51,1	37,4	16,7	17,3	10,6	81,2	90,2	90,5
65+	31,7	33,0	19,4	5,7	4,8	2,0	60,4	72,7	64,4
MIASTA	31,2	41,0	42,9	29,8	40,2	42,7	50,6	52,3	46,0
15-17	8,1	3,4	2,4	8,3	3,6	2,6	6,1	1,9	1,4
18-19	50,9	39,5	35,1	52,4	42,3	37,5	26,4	12,3	9,8
20-24	63,0	70,6	65,2	63,3	71,3	66,1	54,2	49,8	46,1
25-29	55,5	74,0	76,2	55,2	74,0	76,4	64,5	72,7	69,5
30-34	51,2	75,0	79,4	50,2	74,8	79,8	72,1	78,8	77,7
35-39	52,5	75,0	80,5	50,9	74,6	80,4	76,6	83,0	83,9
40-44	52,6	72,2	80,4	50,5	71,4	80,1	78,2	85,8	86,5
45-49	50,3	69,0	73,2	47,7	67,6	72,6	78,7	87,2	86,8
50-54	45,5	62,0	62,7	42,2	59,8	61,4	78,0	86,4	87,5
55-59	37,7	50,5	42,6	33,5	47,0	40,0	75,2	84,3	87,9
60-64	22,5	23,9	15,0	16,8	17,7	11,2	71,7	81,8	86,8
65+	11,8	11,2	5,0	5,7	5,2	2,3	65,1	74,8	72,0
WIEŚ	48,9	52,6	48,8	21,5	30,9	35,8	58,9	64,6	60,3
15-17	33,9	19,4	8,9	12,6	5,6	6,4	40,4	28,6	11,1
18-19	73,1	62,7	54,8	62,6	59,2	62,2	78,7	65,6	43,3
20-24	73,0	77,1	73,6	57,9	72,7	75,2	84,3	83,0	70,2
25-29	71,5	76,8	73,2	42,7	64,2	70,3	87,0	88,0	77,6
30-34	77,3	81,8	79,7	36,9	67,0	72,6	90,3	90,8	87,2
35-39	82,7	86,3	84,3	41,2	69,4	74,5	92,3	93,1	91,7
40-44	85,4	89,6	86,5	43,8	69,3	75,5	92,8	95,0	93,3
45-49	85,5	91,0	86,0	41,7	67,8	67,0	92,7	95,9	94,3
50-54	84,2	90,1	83,2	36,1	59,0	52,6	91,4	95,7	94,9
55-59	80,8	86,2	76,4	27,6	41,6	31,5	88,5	94,4	94,3
60-64	73,4	78,7	63,3	16,2	15,3	8,8	82,3	91,2	90,8
65+	49,7	55,4	36,1	5,8	3,4	1,3	59,9	72,5	63,8

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 17

Współczynniki aktywności zawodowej ludności Polski
w latach 1960- 1970 i 1978
według płci, wieku, źródeł utrzymania i miejsca zamieszkania

Wiek	Ogółem			Poza rolnictwem			W rolnictwie		
	1960	1970	1978	1960	1970	1978	1960	1970	1978
OGÓŁEM	47,5	51,9	51,2	40,8	47,0	48,0	58,1	62,7	61,2
15-17	21,1	10,6	6,4	11,6	4,4	4,3	34,1	23,0	11,2
18-19	67,4	56,5	51,0	63,5	54,7	51,7	75,5	61,3	48,5
20-24	76,8	79,6	75,7	73,4	78,5	75,4	85,7	83,9	76,8
25-29	79,5	85,7	85,8	75,4	84,3	85,3	90,2	91,4	88,2
30-34	79,8	87,4	88,3	73,6	85,6	87,5	92,8	93,4	92,3
35-39	80,9	88,3	89,0	73,3	85,8	87,6	94,1	94,9	94,6
40-44	82,0	87,8	88,7	72,9	84,0	86,6	94,6	96,1	95,6
45-49	81,1	86,5	85,2	70,6	80,9	81,8	94,6	96,7	96,1
50-54	79,4	84,2	78,8	66,5	75,6	71,0	94,1	96,6	96,3
55-59	74,8	78,3	68,6	57,7	65,6	54,9	92,3	95,7	95,9
60-64	63,8	65,5	48,2	37,9	41,9	24,2	88,3	93,9	93,9
65+	42,3	42,1	25,4	12,4	10,8	4,2	71,8	80,7	74,2
MIASTA	42,0	48,2	49,2	41,3	47,9	49,1	52,1	53,6	52,4
15-17	9,7	3,5	3,3	10,1	3,7	3,5	6,5	2,3	1,8
18-19	57,8	46,4	42,8	59,4	48,9	44,9	29,4	17,9	17,1
20-24	71,9	75,2	71,6	72,4	75,9	72,1	57,4	57,2	60,0
25-29	75,4	84,4	85,7	75,4	84,5	85,7	74,9	82,7	85,0
30-34	73,4	85,5	88,1	73,1	85,5	88,0	80,8	86,9	89,6
35-39	72,8	85,5	88,2	72,3	85,3	88,0	83,3	89,1	92,2
40-44	72,2	83,3	87,1	71,4	82,9	86,9	84,8	90,5	93,1
45-49	70,0	80,1	81,7	68,9	79,4	81,2	85,4	91,0	92,9
50-54	66,3	75,0	72,2	64,7	73,8	71,2	85,5	90,6	92,6
55-59	58,7	65,8	56,9	56,2	63,8	54,9	83,8	89,3	92,6
60-64	41,2	44,4	27,7	36,7	40,1	24,0	81,5	88,3	92,1
65+	19,2	18,3	8,1	12,3	11,3	4,6	76,1	83,8	81,8
WIEŚ	52,7	56,0	53,9	39,4	44,7	45,0	58,5	63,7	62,3
15-17	32,8	19,8	10,6	16,9	6,5	6,3	38,2	28,4	14,2
18-19	78,0	69,9	62,7	74,7	69,2	67,1	80,0	70,5	56,6
20-24	82,1	85,3	81,8	75,6	83,9	83,0	87,5	87,1	79,9
25-29	84,4	87,6	86,1	75,4	83,9	84,3	91,2	92,2	88,7
30-34	87,3	90,0	88,8	75,1	85,7	85,6	93,6	94,0	92,8
35-39	89,8	92,1	90,5	76,9	87,3	85,9	94,9	95,4	94,9
40-44	91,5	93,5	91,1	78,8	87,6	85,5	95,4	96,6	95,8
45-49	91,4	94,0	90,2	77,4	86,2	80,5	95,4	97,2	96,4
50-54	90,8	93,5	87,4	73,8	82,5	70,4	94,8	97,1	96,6
55-59	88,2	90,7	82,3	64,5	72,6	54,6	93,1	96,3	96,2
60-64	82,3	85,1	70,5	43,9	49,5	24,8	88,9	94,5	94,1
65+	61,3	64,0	43,8	12,1	9,0	3,3	71,3	80,4	73,5

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 18

Relacje współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet według wieku w latach 1960, 1970 i 1978

Wiek	Współczynniki aktywności zawodowej w procentach						Współczynniki aktywności zawodowej dla kobiet = 100,0		
	mężczyźni			kobiety					
	1960	1970	1978	1960	1970	1978	1960	1970	1978
O g ó ł e m	55,4	57,7	57,4	40,3	46,4	45,4	137,5	124,4	126,4
15-17	21,3	10,9	7,5	20,9	10,2	5,2	101,9	106,9	144,2
18-19	73,1	63,4	58,3	61,7	49,3	43,2	118,5	128,6	135,0
20-24	88,1	85,7	82,7	67,8	73,3	68,4	129,9	116,9	120,9
25-29	96,4	96,3	96,2	62,8	75,1	75,1	153,5	128,2	128,1
30-34	97,2	97,1	97,1	63,4	77,7	79,5	153,3	125,0	122,1
35-39	97,1	96,8	96,2	66,9	79,8	81,9	145,1	121,3	117,5
40-44	96,9	96,1	94,8	69,2	80,8	82,7	140,0	120,1	114,6
45-49	96,1	95,6	92,1	68,4	79,2	78,5	140,5	120,7	117,3
50-54	94,9	94,0	87,1	65,7	75,9	71,6	144,4	123,8	121,6
55-59	91,7	90,9	81,5	60,5	68,1	57,9	151,6	133,5	140,8
60-64	83,2	83,0	62,4	49,4	51,1	37,4	168,4	162,4	166,8
65+	59,7	56,4	34,9	31,7	33,0	19,4	188,3	170,9	180,0

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6 oraz obliczenia własne.

T a b l i c a 19

Relacje współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet
zamieszkałych w miastach i na wsi, według wieku
w latach 1960, 1970 i 1978

Wiek w latach	Współczynniki aktywności zawodowej w %						Relacje współczyn- ników miejskich i wiejskich /miasto = 100/		
	m i a s t o			w i e ś			1960	1970	1978
	1960	1970	1978	1960	1970	1978			
Mężczyźni									
O g ó ł e m	53,9	56,0	56,1	56,8	59,5	59,1	105,4	106,3	105,3
15-17	11,4	3,7	4,1	31,7	20,1	12,1	278,1	543,2	295,1
18-19	64,4	53,2	50,0	83,0	76,6	70,1	128,9	144,0	140,2
20-24	83,1	80,0	78,1	93,8	92,7	89,0	112,9	115,9	114,0
25-29	95,6	95,2	95,6	97,3	97,8	97,2	101,8	102,7	101,7
30-34	96,4	96,5	97,1	98,1	97,8	97,2	101,8	101,3	100,1
35-39	96,1	96,0	96,1	98,3	97,8	96,4	102,3	101,9	100,3
40-44	95,3	94,8	94,2	98,5	97,8	95,7	103,4	103,2	101,6
45-49	93,9	93,0	90,5	98,2	97,6	94,5	104,6	104,9	104,4
50-54	91,4	90,7	83,1	97,8	97,3	92,3	107,0	107,3	111,1
55-59	85,6	85,6	74,8	96,4	95,9	89,3	112,6	112,0	119,4
60-64	69,4	72,0	45,6	93,1	92,3	79,2	134,1	128,2	173,7
65+	33,3	31,2	13,5	78,2	75,9	54,3	234,8	243,3	402,2
Kobiety									
O g ó ł e m	31,2	41,0	42,9	48,9	52,6	48,8	156,7	128,3	113,8
15-17	8,1	3,4	2,4	33,9	19,4	8,9	418,5	570,6	370,8
18-19	50,9	39,5	35,1	73,1	62,7	54,8	185,1	158,7	156,1
20-24	63,0	70,6	65,2	73,0	77,1	73,6	115,9	109,2	112,9
25-29	55,5	74,0	76,2	71,5	76,8	73,2	128,8	103,8	96,1
30-34	51,2	75,0	79,4	77,3	81,8	79,7	151,0	109,1	100,4
35-39	52,5	75,0	80,5	82,7	86,3	84,3	157,7	115,1	104,7
40-44	52,6	72,2	80,4	85,4	89,6	86,5	162,4	124,1	107,6
45-49	50,3	69,0	73,2	85,5	91,0	86,0	170,0	131,9	117,5
50-54	45,5	62,0	62,7	84,2	90,1	83,2	185,0	145,3	132,7
55-59	37,7	50,5	42,6	80,8	86,2	76,4	214,3	170,7	179,3
60-64	22,5	23,9	15,0	73,4	78,7	63,3	326,2	329,3	422,0
65+	11,8	11,2	5,0	49,7	55,4	36,1	321,2	494,6	722,0

Ź r ó d ł o: jak w tabelicy 6 oraz obliczenia własne.

T a b l i c a 20

Relacje współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet
zamieszkających w miastach i na wsi, według wieku
w latach 1960, 1970 i 1978

Wiek w latach	M i a s t a			W i e ś		
	Relacje współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet współczynniki dla kobiet = 100					
	1960	1970	1978	1960	1970	1978
O g ó ł e m	172,8	136,3	130,8	116,2	113,1	121,1
15 - 17	140,7	108,8	170,8	93,5	103,6	136,0
18 - 19	126,5	134,7	142,5	113,5	122,2	1127,9
20 - 24	131,9	113,3	119,8	128,5	120,2	120,9
25 - 29	172,3	128,6	125,5	136,1	127,3	132,8
30 - 34	188,3	128,7	122,3	126,9	119,6	122,0
35 - 39	183,0	128,0	119,4	118,9	113,3	114,4
40 - 44	181,2	131,3	117,2	115,3	109,2	110,6
45 - 49	186,7	134,8	123,6	114,9	107,3	109,9
50 - 54	200,9	146,3	132,5	116,2	108,0	110,9
55 - 59	227,1	169,5	175,6	119,3	111,3	116,9
60 - 64	308,4	301,3	304,0	126,8	117,3	125,1
65 i więcej	282,2	278,6	268,0	157,3	137,0	150,4

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6 oraz obliczenia własne.

T a b l i c a 21

Relacje współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet utrzymujących się z rolnictwa i źródeł pozarolniczych, według wieku w latach 1960, 1970 i 1978

Wiek w latach	Współczynniki aktywności zawodowej w %						Relacje współczynników - współczynniki pozarolnicze = 100		
	poza rolnictwem			w rolnictwie					
	1960	1970	1978	1960	1970	1978	1960	1970	1978
Mężczyźni									
Ogółem	54,0	56,0	55,3	57,8	62,0	63,8	107,0	110,7	115,4
15-17	13,8	4,8	4,9	32,2	29,3	13,7	233,3	610,4	279,6
18-19	71,5	62,0	57,8	76,8	67,4	60,3	107,4	108,7	104,3
20-24	87,5	85,1	82,2	89,9	87,9	84,4	102,7	103,3	102,7
25-29	96,4	96,0	95,8	96,5	97,3	97,9	100,1	101,4	102,2
30-34	96,7	96,7	96,7	98,3	98,4	98,3	101,7	101,8	101,7
35-39	96,4	96,2	95,6	98,9	98,9	99,0	102,6	102,8	103,6
40-44	95,6	95,1	93,6	99,1	99,2	99,2	103,7	104,3	106,0
45-49	94,2	93,4	89,9	99,3	99,3	99,2	105,4	106,3	110,3
50-54	91,6	91,2	82,6	99,2	99,4	99,2	108,3	109,0	120,1
55-59	85,4	86,0	73,8	98,7	99,2	98,9	115,6	115,3	134,0
60-64	67,5	70,8	42,6	97,4	98,5	98,3	144,3	139,1	230,8
65+	24,8	21,8	7,9	87,6	91,3	86,4	353,2	418,8	1093,7
Kobiety									
Ogółem	27,9	37,9	40,9	58,3	63,4	58,7	209,0	167,3	143,5
15-17	9,2	4,2	3,7	36,0	22,7	8,6	391,3	553,7	232,4
18-19	55,0	46,9	45,4	74,3	55,5	55,3	135,1	118,3	121,8
20-24	61,8	71,7	68,9	82,7	79,5	65,9	133,8	110,9	95,6
25-29	52,3	71,6	74,9	85,6	86,7	76,5	163,7	121,1	102,1
30-34	47,7	73,2	78,0	89,1	89,9	86,1	186,8	122,8	110,4
35-39	49,4	73,7	79,3	91,1	92,3	90,9	184,4	125,2	114,0
40-44	49,5	71,1	79,2	91,6	94,3	92,7	185,1	132,6	117,0
45-49	46,8	67,6	71,6	91,5	95,1	93,7	195,5	140,7	130,9
50-54	41,4	59,7	59,8	90,2	94,8	94,3	217,9	158,8	157,7
55-59	32,7	46,3	38,3	87,2	93,3	93,8	266,7	201,5	244,9
60-64	16,7	17,3	10,6	81,2	90,2	90,5	486,2	521,4	853,8
65+	5,7	4,8	2,0	60,4	72,7	64,4	1059,6	1514,6	3220,0

Źródło: jak w tablicy 6 oraz obliczenia własne.

T a b l i c a 22

Relacje współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet utrzymujących się z rolnictwa i źródeł pozarolniczych, według wieku w latach 1960, 1970 i 1978

Wiek w latach	Rolnictwo			Poza rolnictwem		
	relacje współczynników aktywności zawodowej					
	mężczyzn i kobiet					
	współczynniki dla kobiet = 100					
	1960	1970	1978	1960	1970	1978
O g ó ł e m	99,1	97,8	108,6	193,5	147,8	135,2
15 - 17	89,4	129,1	159,3	150,0	117,0	132,4
18 - 19	103,4	121,4	170,8	130,0	132,2	127,3
20 - 24	102,3	110,6	128,1	141,6	118,7	119,3
25 - 29	112,7	112,2	128,0	184,3	134,1	127,9
30 - 34	110,3	109,5	114,2	202,7	132,1	124,0
35 - 39	108,6	107,2	108,9	195,1	130,5	120,5
40 - 44	108,2	105,2	107,0	193,1	133,8	118,2
45 - 49	108,5	104,4	105,9	203,1	138,2	125,6
50 - 54	110,0	104,8	105,2	221,3	152,8	138,1
55 - 59	113,2	106,3	105,4	261,2	185,7	192,7
60 - 64	120,0	109,2	108,6	404,2	409,2	401,9
65 i więcej	145,0	125,6	134,2	435,1	454,2	395,0

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6 oraz obliczenia własne.

T a b l i c a 23

Współczynniki aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet
według poziomu wykształcenia
w miastach i na wsi w 1978 r.

Poziom wykształcenia	Razem		Miasta		Wieś	
	męż- czyźni	kobie- ty	męż- czyźni	kobie- ty	męż- czyźni	kobie- ty
Ogółem ^a	76,6	58,7	73,4	54,1	81,0	65,6
Wyższe	90,9	87,3	90,6	86,8	93,9	92,1
Średnie ogólne	63,4	64,8	60,5	61,8	81,6	80,3
Średnie zawodowe	88,3	79,4	87,5	77,9	91,6	85,1
Zasadnicze zawodowe	86,3	65,1	84,5	63,3	89,3	68,4
Podstawowe ukończone	70,8	51,8	61,0	41,3	79,8	64,6
Podstawowe nie ukończone	62,2	47,5	35,8	21,3	71,0	59,2

a Ogólne współczynniki aktywności zawodowej obliczono dla ludności w wieku 15 i więcej lat.

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 24

Wskaźniki aktywności zawodowej ludności Polski
w latach 1970 i 1978
według wieku, płci i poziomu wykształcenia

		1970					
Wiek w latach	razem	wyższe	średnie		zasad- nicze	podstawowe	
			ogólne	zawo- dowe	zawo- dowe	ukoń- czone	nie- ukoń- czone
Mężczyźni							
Razem	79,9	93,5	73,0	89,3	88,0	76,0	77,9
15-19	31,5	-	19,3	58,0	65,5	23,9	14,7
20-24	85,7	85,8	45,2	83,3	92,6	90,9	78,1
25-29	96,3	96,3	88,3	97,8	97,9	96,8	90,4
30-34	97,2	98,4	96,5	98,4	97,7	97,2	93,0
35-39	96,9	98,7	96,7	97,9	97,1	96,8	95,4
40-44	96,2	98,7	95,7	97,3	96,2	96,0	95,4
45-49	95,2	98,0	93,0	96,2	94,9	94,9	95,5
50-54	94,2	96,5	91,7	94,4	92,9	93,7	95,1
55-59	91,0	93,9	89,8	90,6	89,3	89,4	92,9
60-64	83,0	87,5	80,4	79,5	76,8	78,5	87,7
65+	56,4	46,9	34,4	35,1	37,8	47,2	67,0
Kobiety							
Razem	62,1	88,6	69,0	80,3	66,3	55,2	64,9
15-19	25,5	-	35,3	65,5	47,1	19,2	8,2
20-24	73,3	85,6	47,7	87,3	77,5	68,2	53,2
25-29	75,1	93,7	87,2	90,0	74,6	68,3	65,4
30-34	77,8	95,7	88,3	88,7	77,4	73,1	73,2
35-39	79,9	95,2	86,3	86,8	77,9	76,3	80,8
40-44	80,1	93,6	81,6	85,1	75,4	76,2	84,2
45-49	79,3	92,6	77,8	82,7	72,8	75,0	85,9
50-54	76,0	89,5	71,5	76,1	66,7	69,8	83,9
55-59	78,3	80,8	62,8	65,4	57,2	59,0	77,6
60-64	51,1	57,5	32,5	35,7	30,4	37,8	63,7
65+	33,0	37,8	17,5	11,7	16,3	22,5	41,5

a patrz uwaga w tabelicy 23.

Ź r ó d ł o: jak w tabelicy 6.

c.d. tablicy 24

Wiek w latach	1978						
	razem	wyższe	średnie		zasad- nicze zawo- dowe	podstawowe	
			ogólne	zawo- dowe		ukoń- czone	nie- ukoń- czone
Mężczyźni							
R a z e m	76,6	90,9	63,4	88,3	86,3	70,8	62,2
15-19	29,3	-	12,2	57,0	56,7	16,7	13,1
20-24	82,7	77,7	28,2	83,6	90,9	88,8	63,5
25-29	96,2	95,9	84,2	98,4	98,0	95,8	68,2
30-34	97,1	98,9	95,9	98,6	97,7	96,2	75,5
35-39	96,2	98,9	96,4	98,0	96,7	95,6	83,2
40-44	94,7	98,5	95,0	96,8	95,1	94,2	87,7
45-49	95,2	97,7	90,7	94,2	91,9	91,4	89,4
50-54	87,1	94,5	78,0	88,8	87,4	86,6	87,2
55-59	81,5	89,5	73,9	81,5	79,1	81,2	83,7
60-64	62,4	68,3	50,0	53,6	50,8	61,3	72,3
65+	34,9	23,1	13,9	15,4	20,4	33,1	45,4
K o b i e t y							
R a z e m	58,7	87,3	64,8	79,4	65,1	51,8	47,5
15-19	21,4	-	29,7	65,1	42,2	10,3	4,9
20-24	68,4	81,5	52,0	83,4	73,3	63,5	34,7
25-29	75,1	90,0	80,8	84,7	70,4	64,9	42,2
30-34	79,5	94,0	86,5	87,7	74,9	72,6	59,6
35-39	81,9	96,0	88,4	89,8	79,1	77,6	72,1
40-44	82,7	96,7	88,1	89,5	80,6	79,2	79,6
45-49	78,5	95,3	81,5	85,6	75,7	75,2	80,9
50-54	71,6	88,6	70,9	76,9	67,5	68,9	76,9
55-59	57,9	70,1	48,7	52,4	48,6	55,5	68,3
60-64	37,4	29,7	16,8	17,3	20,7	33,9	51,4
65+	19,4	10,8	4,8	6,0	9,7	15,8	25,8

T a b l i c a 25

Wskaźniki aktywności zawodowej ludności w miastach
w latach 1970 i 1978
według poziomu wykształcenia^a

Wiek w latach	1970						
	razem	wyższe	średnie		zasad- nicze zawo- dowe	podstawowe	
			ogólne	zawo- dowe		ukoń- czone	nie- ukoń- czone
Mężczyźni							
R a z e m	74,7	93,4	70,1	88,3	86,3	87,6	55,8
15-19	23,2	-	15,1	50,6	59,3	12,0	68,9
20-24	80,0	84,7	39,0	80,2	91,7	86,2	31,2
25-29	95,2	96,0	86,5	97,6	97,6	95,1	77,2
30-34	96,6	98,3	96,1	98,3	97,5	95,9	83,1
35-39	96,1	98,7	96,4	97,9	96,8	95,3	88,1
40-44	94,9	98,7	95,4	97,3	95,8	94,1	88,2
45-49	93,1	98,0	92,6	96,1	94,3	92,2	88,5
50-54	90,8	96,5	91,2	94,1	92,0	89,9	86,7
55-59	85,7	33,9	89,1	90,1	88,0	84,0	81,6
60-64	72,0	87,4	79,2	78,3	74,2	69,0	68,9
65+	31,2	45,8	30,5	30,8	31,5	29,7	31,2
K o b i e t y							
R a z e m	52,6	88,5	65,3	78,3	64,2	44,9	36,0
15-19	17,4	-	28,3	58,5	42,1	8,1	3,0
20-24	70,5	85,0	31,3	85,3	77,0	62,6	31,6
25-29	74,0	93,5	85,7	89,4	73,5	61,8	45,2
30-34	75,0	95,6	86,9	88,0	75,2	65,9	55,0
35-39	75,1	95,2	84,8	86,0	75,6	69,9	64,2
40-44	72,3	93,6	80,4	84,3	73,2	69,0	67,1
45-49	69,1	92,6	77,0	82,0	70,5	65,7	67,1
50-54	62,2	89,4	70,6	75,2	64,3	58,4	61,4
55-59	50,6	80,9	61,8	64,0	54,3	46,2	50,4
60-64	23,9	57,3	30,2	32,3	25,8	20,3	24,8
65+	11,2	37,7	15,7	9,5	12,6	9,4	12,3

^a Patrz uwaga w tablicy 23.

Źródło: jak w tablicy 6.

c.d. tablicy 25

Wiek w latach	1978						
	razem	wyższe	średnie		zasad- nicze zawo- dowe	podstawowe	
			ogólne	zawo- dowe		ukoń- czone	nie- ukoń- czone
Mężczyźni							
R a z e m	73,4	90,6	60,5	87,5	84,5	61,0	35,8
15-19	23,9	-	10,2	52,7	49,1	11,5	13,1
20-24	78,1	77,0	24,3	82,0	91,2	86,7	52,3
25-29	95,6	95,8	82,1	98,4	97,9	93,9	55,3
30-34	97,1	94,4	98,6	98,6	97,6	94,7	59,6
35-39	96,1	98,9	96,3	98,1	96,5	94,1	68,3
40-44	94,2	98,6	94,8	96,8	94,6	91,8	73,2
45-49	90,5	97,7	90,1	94,1	91,1	87,3	75,0
50-54	83,1	94,4	76,8	88,3	85,9	80,1	71,8
55-59	74,8	89,3	72,6	80,7	77,1	71,2	64,8
60-64	45,6	67,5	48,5	51,5	45,8	41,2	42,0
65+	13,5	21,2	10,9	12,5	14,1	12,6	14,3
K o b i e t y							
R a z e m	54,1	86,8	61,8	77,9	63,3	41,3	21,3
15-19	16,4	-	24,8	58,8	35,5	5,8	2,9
20-24	65,2	80,1	46,0	81,7	73,0	61,3	26,5
25-29	76,2	89,7	79,6	84,5	64,9	62,2	32,4
30-34	79,4	93,8	85,5	87,3	73,3	67,5	42,5
35-39	80,5	95,9	87,5	89,5	77,3	71,8	54,9
40-44	80,4	96,5	87,2	89,0	78,4	72,8	62,8
45-49	73,2	95,1	80,5	85,0	73,3	67,4	62,6
50-54	62,7	88,6	70,4	76,6	64,7	58,3	55,9
55-59	42,6	70,3	48,0	51,7	45,3	39,5	39,7
60-64	15,0	29,2	15,5	15,8	16,2	14,0	15,8
65+	5,0	10,0	3,9	4,7	6,5	4,7	5,6

T a b l i c a 26

Wskaźniki aktywności zawodowej ludności na wsi
w latach 1970 i 1978
według poziomu wykształcenia

Wiek w latach	1970						
	razem	wyższe	średnie		zasad- nicze zawo- dowe	podstawowe	
			ogólne	zawo- dowe		ukoń- czone	nie- ukoń- czone
Mężczyźni							
R a z e m	86,0	94,9	89,0	93,2	91,3	84,5	85,4
15-19	42,2	-	51,2	79,3	75,4	39,4	19,8
20-24	92,7	93,5	80,5	91,2	93,9	93,9	84,4
25-29	97,8	98,5	96,2	98,6	98,4	98,1	93,6
30-34	97,9	98,6	98,0	98,4	98,2	98,3	95,4
35-39	97,9	97,7	98,0	98,1	97,9	98,3	97,1
40-44	97,8	98,1	97,4	97,6	97,6	98,2	97,5
45-49	97,7	97,0	96,0	97,4	97,2	97,9	97,6
50-54	97,4	96,1	95,5	96,4	96,1	97,5	97,5
55-59	96,0	94,4	94,8	93,9	94,7	95,5	96,5
60-64	97,9	89,4	87,7	86,3	87,4	89,9	93,8
65+	75,9	61,5	60,8	58,1	64,4	69,2	79,6
K o b i e t y							
R a z e m	73,7	91,6	87,7	88,4	71,4	68,9	77,7
15-19	36,3	-	68,9	80,5	55,1	33,1	12,4
20-24	77,1	90,9	89,8	92,0	78,4	72,1	60,3
25-29	76,8	96,4	33,5	31,7	77,8	74,5	70,6
30-34	81,8	96,3	94,3	92,2	84,4	80,9	78,4
35-39	86,4	95,9	94,1	91,6	87,0	85,7	86,0
40-44	89,7	94,9	99,0	91,6	87,7	88,6	90,4
45-49	91,0	93,0	98,8	89,1	87,2	89,5	92,4
50-54	90,3	91,3	98,7	84,4	83,6	87,8	92,0
55-59	87,1	78,9	96,4	77,7	78,0	81,4	89,1
60-64	78,7	49,0	60,3	60,4	64,6	70,3	82,7
65+	55,4	40,0	36,4	36,8	45,2	47,8	58,8

a patrz uwaga w tablicy 23.

Źródło: jak w tablicy 6.

c.d. tablicy 26

Wiek w latach	1978						
	razem	wyższe	średnie		zasad- nicze zawo- dowe	podstawowe	
			ogólne	zawo- dowe		ukoń- czone	nie- ukoń- czone
Mężczyźni							
Razem	81,0	93,9	81,6	91,6	89,3	79,8	71,0
15-19	36,6	-	28,2	68,6	67,1	23,9	13,1
20-24	89,0	82,7	61,8	87,8	90,6	90,3	46,7
25-29	97,2	96,3	94,7	98,7	98,2	97,1	73,4
30-34	97,2	99,1	97,5	98,6	97,9	97,4	80,3
35-39	96,4	98,8	96,8	97,7	97,1	96,9	86,9
40-44	95,7	98,2	95,8	96,8	96,2	96,2	91,0
45-49	94,5	97,8	93,9	95,1	94,6	95,0	92,7
50-54	92,3	95,8	87,9	92,2	91,9	92,8	91,4
55-59	89,3	92,6	85,2	87,0	86,0	90,0	89,0
60-64	79,2	77,9	61,5	67,2	70,1	79,2	81,4
65+	54,3	47,6	36,9	36,1	45,1	53,9	56,1
Kobiety							
Razem	65,6	92,1	80,3	85,1	68,4	64,6	59,2
15-19	28,3	-	49,8	75,8	50,2	16,7	6,7
20-24	73,6	89,5	77,1	87,0	73,8	65,1	39,0
25-29	73,2	92,5	85,5	85,4	71,3	67,1	46,7
30-34	79,7	95,8	90,9	89,6	78,7	77,2	64,7
35-39	84,3	97,6	93,5	92,3	85,1	83,6	76,2
40-44	86,5	98,4	93,7	92,2	88,2	86,2	83,6
45-49	86,0	97,6	90,1	90,3	86,3	85,6	86,2
50-54	83,2	88,6	76,7	79,9	82,6	82,9	84,1
55-59	76,4	65,9	59,2	60,8	69,5	75,9	78,4
60-64	63,3	38,8	35,1	35,1	52,2	61,7	66,3
65+	36,1	27,1	20,0	19,6	34,4	35,2	37,2

T a b l i c a 27

Relacje współczynników aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet według poziomu wykształcenia w miastach i na wsi w 1978 roku

Poziom wykształcenia	Współczynniki dla kobiet = 100,0			Współczynniki dla miast = 100,0	
	razem	miasto	wieś	męż- czyźni	kobiety
O g ó ł e m	130,5	135,7	123,5	110,4	121,3
Wyższe	104,1	104,5	102,0	103,6	106,1
Średnie ogólne	98,7	97,9	101,6	134,9	129,9
Średnie zawodowe	111,2	112,3	107,6	104,7	109,2
Zasadnicze zawodowe	132,6	133,5	130,6	105,7	108,1
Podstawowe ukończone	136,7	147,7	123,5	130,8	156,4
Podstawowe nie ukończone	130,9	168,1	119,9	198,3	277,9

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6 oraz obliczenia własne.

T a b l i c a 28

Odsetek kobiet bezdzietnych wśród ogółu kobiet
oraz kobiet czynnych zawodowo
według wieku w 1978 roku

Wiek	P o l s k a		M i a s t a		W i e ś	
	razem	czynne zawodo- wo	razem	czynne zawo- dowo	razem	czynne zawo- dowo
O g ó ł e m	59,1	47,9	58,9	44,6	59,3	51,9
15 - 17	99,7	98,5	99,7	98,1	99,6	98,7
18 - 19	94,0	94,4	94,9	94,4	92,8	94,5
20 - 24	60,9	66,7	64,6	68,2	54,8	64,5
25 - 29	24,0	28,5	26,7	31,3	18,8	22,9
30 - 34	14,1	15,7	16,1	18,2	10,2	10,8
35 - 39	12,6	13,1	14,3	15,2	9,7	9,4
40 - 44	24,1	23,9	26,6	26,8	20,0	19,6
45 - 49	47,6	46,6	51,9	51,3	41,4	40,7
50 - 54	70,3	68,7	74,3	73,3	65,2	64,2
55 - 59	86,4	84,5	88,1	86,1	84,3	83,4
60 +	99,0	98,1	99,1	97,0	99,0	98,3

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

T a b l i c a 29

Współczynniki aktywności zawodowej kobiet według liczby dzieci pozostających
na utrzymaniu w 1978 roku

Liczba dzieci do 24 lat pozostająca na utrzymaniu	Ogółem	Miasto	Wies	Relacje		Kobiety w wieku 20-24 lat			Kobiety w wieku 45-49 lat		
				wies miasto		miasto	wies		miasto	wies	relacja wies miasto
0	58,7	54,8	65,6	121,3	65,2	73,6	112,9	73,2	86,1	117,6	
1	47,6	41,0	57,4	140,0	68,9	86,6	125,7	72,3	84,8	117,0	
2	76,2	75,1	78,5	104,5	60,1	62,0	103,2	74,6	87,4	117,2	
3	73,9	72,4	76,3	105,4	47,5	51,1	107,6	74,9	87,4	116,7	
4	72,5	65,8	77,5	117,8	40,3	48,1	119,4	69,1	86,5	125,2	
5 i więcej	73,4	61,8	78,3	126,7	37,9	48,7	128,5	65,3	84,9	130,0	
Posiadające dzieci razem	72,4	57,5	76,6	133,2	40,2	47,2	117,4	59,9	81,5	136,1	
	74,8	72,9	77,5	106,3	58,6	57,8	98,6	74,1	87,0	117,4	

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6 oraz obliczenia własne.

T a b l i c a 30

Aktywność zawodowa kobiet a liczba dzieci w wieku do 24 lat pozostających na ich utrzymaniu według wieku, w miastach i na wsi w 1978 roku

		Współczynniki aktywności zawodowej w odsetkach						
Wiek kobiet w latach	razem	nie po- siadają- cych dzieci	posiadających na utrzymaniu dzieci do lat 24					5 i więcej
			razem	1	2	3	4	
O g ó ł e m								
R a z e m	58,7	47,6	74,8	76,2	73,9	72,5	73,4	72,3
15 - 17	5,2	5,1	22,4	21,1	17,0	80,0	87,5	100,0
18 - 19	43,2	49,8	40,0	40,8	31,3	46,0	55,2	87,5
20 - 24	68,4	75,0	58,3	62,1	49,4	45,7	45,9	45,7
25 - 29	75,1	89,2	70,7	78,7	65,7	59,7	58,9	56,1
30 - 34	79,5	88,5	78,0	85,3	77,1	71,8	71,0	69,0
35 - 39	81,9	84,7	81,5	85,4	81,8	78,2	77,2	74,2
40 - 44	82,7	82,2	82,9	84,1	83,4	80,9	79,5	76,2
45 - 49	78,5	78,9	80,0	79,7	80,8	80,2	79,4	76,8
50 - 54	71,6	69,9	75,5	74,2	77,6	78,3	76,9	74,0
55 - 59	58,0	56,7	66,1	65,3	69,8	71,6	71,6	71,2
60 i więcej	23,3	23,1	45,3	44,0	55,9	65,3	61,5	71,4
M i a s t a								
R a z e m	54,1	41,0	72,9	75,1	72,4	65,8	61,8	57,5
15 - 17	2,5	2,4	15,6	15,2	17,7	80,0	-	-
18 - 19	35,1	34,9	38,4	39,2	28,5	42,2	33,3	-
20 - 24	65,2	68,9	58,6	60,1	47,5	49,3	37,9	40,2
25 - 29	76,2	23,8	71,4	79,4	64,4	52,1	46,0	39,6
30 - 34	79,4	89,8	77,4	85,6	75,6	64,5	58,4	53,2
35 - 39	80,5	85,7	79,7	84,7	80,1	71,9	66,3	60,1
40 - 44	80,4	80,9	80,2	82,1	80,8	74,2	67,8	61,9
45 - 49	73,2	72,5	74,1	74,6	74,9	69,1	65,3	59,9
50 - 54	62,7	61,8	65,2	65,0	66,9	62,9	58,6	55,4
55 - 59	42,6	41,6	49,9	49,5	53,0	51,4	49,4	58,5
60 i więcej	7,3	7,1	23,9	22,5	37,5	53,2	28,1	33,1
W i e ś								
R a z e m	65,6	57,4	77,5	78,5	76,3	77,5	78,3	76,6
15 - 17	8,9	8,8	29,6	27,3	48,2	80,0	100,0	100,0
18 - 19	54,8	55,8	41,6	42,5	33,4	48,9	65,0	87,5
20 - 24	73,6	86,6	57,8	62,0	51,1	48,1	48,7	47,2
25 - 29	73,2	89,0	69,5	76,6	67,5	64,3	63,2	60,5
30 - 34	79,7	84,4	79,2	84,1	80,2	77,6	76,0	73,2
35 - 39	84,3	81,8	84,6	87,7	85,8	84,1	82,5	78,4
40 - 44	86,5	85,0	86,9	88,4	87,8	86,3	84,8	80,5
45 - 49	86,1	84,8	87,0	87,4	87,4	86,5	84,9	81,5
50 - 54	83,2	82,0	85,5	85,6	85,9	85,2	83,5	79,9
55 i 59	76,5	75,6	80,9	80,8	81,4	81,7	79,5	75,9
60 i więcej	42,1	41,8	67,5	66,9	72,4	73,0	75,3	79,3

Ź r ó d ł o: jak w tablicy 6.

Барбара Новаковска, Владимир Обраниак

Профессиональная активность населения Польши

В работе представлены тенденции изменений уровня профессиональной активности населения Польши в 1960 – 1978 годах, а также определено влияние демографических и общественных факторов на дифференциацию профессиональной активности. Исходной основой анализа являются материалы переписи населения с 1950, 1960, 1970 и 1978 годов.

Глава первая содержит описание изменений в количестве населения в производственном возрасте в 1950 – 1980 годах, а также в перспективе до 2000 года.

Авторы обращают внимание на большой прирост потенциальных резервов труда в прошлом /особенно в семидесятых годах/ и на небольшую динамику их развития в перспективный период /минимальный прирост выступит в 1985 – 1990 годах/. Объяснялось влияние процессов демографических /рождаемость, смерть, миграция/ на разницу в динамике прироста населения в производственном возрасте. Затем были представлены изменения в структуре этого населения относительно пола, возраста и местожительства /город – деревня/. Население в производственном возрасте подвергается процессу дефеминизации: до 1960 года существовал численный перевес женщин, с тех пор выступает перевес мужчин, который постоянно увеличивается. Это явление, прежде всего, коснулось деревни. Население в производственном возрасте подвергается процессу демографического старения. Растёт и будет увеличиваться в перспективный период удел лиц в возрасте свыше 40 лет. Постоянным процессом является урбанизация населения в производственном возрасте.

Во втором разделе произведён анализ изменений в численности активного и профессионально пассивного населения в 1960 – 1978 годах. Обращается внимание, что шестидесятые годы характеризовались очень высоким приростом числа лиц профессионально активных, а также небольшим приростом профессионально пассивных.

В семидесятых годах обе группы населения росли в подобном темпе. Представлены общие и подробные коэффициенты профессиональной активности населения для 1960, 1970 и 1978 годов в следующей классификации: пол, возраст, местожительство /город-деревня/, а также источники содержания /в сельском хозяйстве и не в сельском хозяйстве/. Наблюдается значительный рост профессиональной активности в 1960 - 1970 г. и небольшой её спад в 1970-1978 г. Спад профессиональной активности в основном выступает в самых младших и самых старших возрастных группах.

В последней главе представлены разницы в профессиональной активности лиц с разными демографическими особенностями / пол, возраст/, а также общественными особенностями /источники содержания, уровень образования, семейное положение/. Профессиональная активность женщин ниже, чем у мужчин, но разница небольшая и подвергается уменьшению. Это связано со значительным ростом профессиональной активности женщин в производственном возрасте в 1960 - 1978 гг. Этот рост касается, в основном, городских женщин и вне сельского хозяйства. Профессиональная активность женщин в сельском хозяйстве выше и не подвергается изменениям во времени. Уменьшается зато разница между уровнем профессиональной активности женщин вне сельского хозяйства и в сельском хозяйстве.

Максимальная профессиональная активность приходится на средние группы производственного возраста: мужчины 30 - 34 -летнего возраста, женщины 40 - 44 -летнего возраста. Развитие народного образования вызвало спад профессиональной активности молодежи в возрасте 15 - 19 лет. Снижение профессиональной активности мужчин в возрасте 60 - 64 лет и женщин в возрасте 55-59 лет связано с возможностью перехода на раннюю пенсию. Снизилась профессиональная активность мужчин и женщин в послепроизводственном возрасте /мужчины в 65-летнем возрасте и выше, женщины в возрасте 60-ти лет и больше/ в основном вне сельского хозяйства. В сельском хозяйстве для населения этого возраста продолжает, однако, быть характерным высокая профессиональная активность: в 1978 г. 77 процентов лиц этой группы принадлежали к профессионально активным.

Высший уровень образования связан обычно с высшим уровнем профессиональной активности. Более ярко эта зависимость проявляется в городах, где большей профессиональной активностью характеризуются женщины и мужчины с высшим образованием. При этом замечено следующее явление: чем выше уровень образования, тем меньше разница в уровне профессиональной активности мужчин и женщин.

Исследована связь между профессиональной активностью женщин и числом детей, остающихся на иждивении. В основном эта зависимость выступает среди молодых женщин. Большее число детей связано с более низкой профессиональной активностью. Самая высокая профессиональная активность характеризует молодых женщин, не имеющих на иждивении детей. Среди женщин в возрасте свыше 45 лет факт наличия детей на иждивении и их число не влияет на уровень профессиональной активности.

В финальной части работы обращено внимание на изменения, которые в будущем могут выступить в профессиональной активности населения Польши.

Barbara Nowakowska, Włodzimierz Obraniak

Professional Activity of Population in Poland

The work discusses trends of changes in professional activity rates of Poland's population during the period 1960-1978, and the impact of demographic and social factors on differentiation of professional activity. The performed analysis has been based on data provided by population censuses taken in 1950, 1960, 1970 and 1978.

Chapter One describes changes in the number of population in the working age between 1950 and 1980 and corresponding projections till the year 2000. The authors point out a big increment in potential labour resources in the past especially in the seventies and their insignificant dynamics of growth in the coming years, with minimum increment to be recorded in the years 1985-1990. There is explained the influence of demographic processes births, deaths, migration on changes in dynamics of population increase in the working age. Next, the authors present changes in the structure of this population according to sex, age and place of dwelling urban-rural areas. The population in the working age undergoes a process of defeminization: the number of women exceeded that of men till 1960, and since that time a surplus of men has been recorded, which increases steadily. This phenomenon is felt most acutely among the rural population. Moreover, the population in the working age undergoes a process of demographic aging. The share of people over 40 years of age increases and will continue to increase in the coming years. Urbanization of the population in the working age is a permanent process.

In Chapter Two, the authors analyze changes in the number of population professionally active and passive in the years 1960-1978. It has been indicated that the sixties were characterized with a very high increment in the number of professionally active people and an insignificant increment in the number of professionally passive people. In the seventies, both population groups were increasing at a similar rate. There are presented general and detailed coefficients of professional activity of the population for the years 1960, 1970 and 1978 according to sex, age, place of dwelling town-village and sources of income agricultural and non-agricultural population. It was observed that coefficients of professional activity increased significantly in the years 1960-1970 and somewhat in the years 1970-1978. A drop in these coefficients was most pronounced in the youngest and the oldest age groups.

The last chapter deals with analysis of differences in professional activity rates among persons with various demographic

characteristics sex and age and social characteristics sources of income, level of education, family status. Professional activity rates among females are lower than among males but these differences are not big and they tend to decrease. This is connected with a considerable increase in professional activity rates among females in the working age in the period 1960-1978. They increased mainly among females in towns and outside agriculture. Professional activity rates among females in agriculture are higher and they show smaller fluctuations over time. On the other hand, the difference between professional activity rates of females outside agriculture and in agriculture is decreasing. Maximum levels of professional activity were recorded in middle groups of the population in the working age: for men between 30 and 34 years of age and for women between 40 and 44 of age. Development of education caused a decline in professional activity rates among youth aged 15-19 years. Decrease in professional activity rates among men between 60 and 64 years of age and among women between 55 and 59 years of age is connected with availability of early retirement schemes. Professional activity rates among men and women in post-productive age men of 65 and more years and women of 60 and more years have decreased mainly outside agriculture. Meanwhile, the population in these age groups in agriculture continues to be characterized with very high rates of professional activity: in 1978 - 77 per cent of all persons in these age groups were professionally active.

A higher education level is usually accompanied by a higher level of professional activity. This relationship is best visible in towns where men and women with academic background display the highest rates of professional activity. Moreover, the following phenomenon was discovered: the higher the level of education the smaller the differences in professional activity rates between men and women.

There was also examined the relationship between professional activity among women and the number of their children. Such relationship can be observed mainly among young women. A bigger number of children is accompanied by lower rates of professio-

nal activity. The highest rates of professional activity were recorded among young women without children. Among women of 45 and more years neither the fact that they have children nor their number have any influence on the level of their professional activity.

The work ends with some remarks concerning changes in the rates of professional activity among Poland's population, which may appear in the future.